

Hungarológiai Közlemények

A MAGYAR TANSZÉK FOLYÓIRATA 2021/2

Hungarológiai
Közlemények

Hungarološka
saopštenja

Papers of
Hungarian Studies

Folyóiratunk nemzetközi
adatbázisokban:

Indeksirano u:

Indexed by:

Támogatóink:

Štampanje ovog broja pomogli su:

The issue was supported by:

Министарство просвете,
науке и технолошког развоја

MEGVALÓSULT A MAGYAR KORMÁNY
TÁMOGATÁSÁVAL

MINISZTERELNÖKSÉG
NEMZETPOLITIKAI ÁLLAMTITKARSÁG

BETHLEN GÁBOR
Alap

ETO: 821.511.141+811.511.141

ISSN 0350 2430 (Print)
ISSN 2406-3266 (Online)

Hungarológiai Közlemények

AZ ÚJVIDÉKI BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANSZÉKÉNEK
FOLYÓIRATA

2021. LII. évf. 2. sz. ÚJ FOLYAM XXII. évf. 2. sz.

ÚJVIDÉK
2021/2

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének lektorált tudományos folyóirata

Megjelenik évente négyszer

Fő- és felelős szerkesztő: Toldi Éva tanszékvezető

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, eva.toldi@ff.uns.ac.rs)

A kiadásért felel: Ivana Živančević-Sekeruš dékán

(Bölcsészettudományi Kar, Újvidéki Egyetem, Szerbia)

Szerkesztőbizottság

Berszán István

(Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Irodalomtudományi Intézet, Kolozsvár, Románia, iberszan@yahoo.com)

Csernicskó István

(II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Nyelvi Kutatóintézet, Beregszász, Ukrajna, csistvan@kmf.uz.ua)

Gintli Tibor

(Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, Budapest, Magyarország, gintli.tibor@btk.elte.hu)

Nemes Péter

(Indiana Egyetem, Globális és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Nemzetközi Tanulmányok Tanszék, Bloomington, USA, pnemes@indiana.edu)

Tuomo Lahdelma

(Jyväskyläi Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Művészeti és Kultúratudományi Intézet, Jyväskylä Finnország, tuomo.v.k.lahdelma@jyu.fi)

Thomka Beáta

(Pécsi Tudományegyetem, Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Pécs, Magyarország, thomka.beata@pte.hu)

Andrić Edit

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, andrice@sbb.rs)

Utasi Csilla

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, csilla.utasi@gmail.com)

E számunk dr. Lőrincz Gábor és dr. Istók Béla vendégszerkesztők (Selye János Egyetem, Tanárképző Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Komárom) közreműködésével jött létre.

A kéziratokat a főszerkesztő (eva.toldi@ff.uns.ac.rs) vagy a szerkesztőség (hungar@ff.uns.ac.rs) elektronikus postacímére várjuk.

UNIVERZITET U NOVOM SADU

Hungarološka saopštenja

FILOZOFSKI FAKULTET
GODIŠTE LII-2/XXII-2

NOVI SAD
2021/2

HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA

Recenzirani naučni časopis Odseka za hungarologiju Filozofskog fakulteta
Univerziteta u Novom Sadu

Izlazi kvartalno

Glavni i odgovorni urednik: Eva Toldi, šef odseka

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju, Srbija,
eva.toldi@ff.uns.ac.rs)

Za izdavača: Ivana Živančević-Sekeruš, dekanica

(Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija)

Uređivački odbor

Ištvan Bersan

(Univerzitet Babeš–Bolyai, Filozofski fakultet, Institut za mađarski jezik, Cluj-Napoca, Rumunija,
iberszan@yahoo.com)

Ištvan Černičko

(Transkarpatska mađarska viša škola „Ferenc Rakoci II”, Lingvistički istraživački centar „Antal Hodinka”,
Beregovo, Ukrajna, csistvan@kmf.uz.ua)

Tibor Gintli

(Univerzitet ELTE, Filozofski fakultet, Odsek za modernu književnu istoriju, Budimpešta, Mađarska,
gintli.tibor@btk.elte.hu)

Peter Nemeš

(Univerzitet Indiana, Fakultet za globalne i međunarodne studije, Odsek za međunarodne studije,
Blumington, SAD, pnemes@indiana.edu)

Tuomo Lahdelma

(Univerzitet Jiveskile, Filozofski fakultet, Odsek za umetnost i kulturne studije, Jiveskile, Finska,
tuomo.v.k.lahdelma@jyu.fi)

Beata Tomka

(Univerzitet u Pečuju, Filozofski fakultet, Odsek za modernu istoriju i teoriju književnosti,
Doktorski program za književne studije, Pečuj, Mađarska, thomka.beata@pte.hu)

Edit Andrić

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija,
andrice@sbb.rs)

Čila Utaši

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija,
csilla.utasi@gmail.com)

Ovaj broj je nastao u saradnji sa gostujućim urednicima sa Katedre za mađarski jezik
i književnost Pedagoškog fakulteta Univerziteta „Janoš Šelje” iz Komarna (Slovačka)
dr Gaborom Lerincom i dr Belom Ištokom.

Rukopise slati na adresu glavnog urednika (eva.toldi@ff.uns.ac.rs) ili redakcije
(hungar@ff.uns.ac.rs).

UNIVERSITY OF NOVI SAD

Papers of Hungarian Studies

OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY
VOLUME LII-2/XXII-2

NOVI SAD
2021/2

PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

University of Novi Sad, Faculty of Philosophy

Peer-reviewed Academic Journal of the Department of Hungarian Studies

A quarterly publication

Editor-in-Chief: Éva Toldi, Head of Department

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
eva.toldi@ff.uns.ac.rs)

Responsible Editor: Ivana Živančević-Sekeruš, Dean

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Serbia)

Editorial Board

István Berszán

(Babeş-Bolyai University, Faculty of Letters, Department of Hungarian Literary Studies, Romania,
iberszan@yahoo.com)

István Csernicskó

(Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Antal Hodinka Linguistic Research Center,
Beregovo, Ukraine, csistvan@kmf.uz.ua)

Tibor Gintli

(ELTE University, Faculty of Arts, Department of Modern Hungarian Literary History, Budapest,
Hungary, gintli.tibor@btk.elte.hu)

Péter Nemes

(Indiana University, School of Global and International Studies, Department of International Studies,
Bloomington, USA, pnemes@indiana.edu)

Tuomo Lahdelma

(University of Jyväskylä, Faculty of Humanities, Department of Art and Culture Studies, Jyväskylä,
Finland, tuomo.v.k.lahdelma@jyu.fi)

Beáta Thomka

(University of Pécs, Faculty of Humanities, Department of Modern Literatures and Literary Theory,
Doctoral Programme for Literary Studies, Pécs, Hungary, thomka.beata@pte.hu)

Edit Andrić

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia, andrice@sbb.rs)

Csilla Utasi

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
csilla.utasi@gmail.com)

This number was compiled with the collaboration of Dr Gábor Lőrincz and Dr Béla Istók,
guest editors (J. Selye University, Faculty of Education, Department of Hungarian
Language and Literature, Komárno, Slovakia).

All manuscripts should be submitted by e-mail to the Editor-in-Chief (eva.toldi@ff.uns.ac.rs)
or the Editorial Office (hungar@ff.uns.ac.rs).

TARTALOM

POLGÁR Anikó: A kulturális emlékezet alapformái Devecseri Gábor <i>Bikasiratójában</i>	1–13
BAKA L. Patrik: Az archaikus, a vulgáris és a popkulturális irodalmi nyelv metszéspontjában (<i>Husztai Gergely: Mesteralvók hajnala</i>)	14–27
KISS Tímea: Ady Endre versei a tankönyvekben	28–40
LŐRINCZ Gábor – LŐRINCZ Julianna: Jókai Mór szókincséről és szóalkotási módjairól az írói szótárak tükrében	41–55
ISTÓK Béla – TÓTH Sándor János – N. VARAGYA Szilvia: A fonetika tanításának problémái és lehetőségei (<i>Memóriamankók a beszédhangok osztályozásának tanításában</i>)	56–77
SIMON Szabolcs: Vágsellye város kétnyelvűsége	78–97
SCHIRM Anita: A koronavírus-járvány metaforáiról	98–113

CONTENTS

POLGÁR, Anikó: The basic forms of cultural memory in Gábor Devecseri's composition <i>Bikasírató</i> (Mourning a Bull) . .	1–13
BAKA, L. Patrik: At the intersection of archaic, vulgar and pop cultural literary language (<i>Gergely Huszti: Mesteralvók hajnala [Master-sleepers' Dawn]</i>)	14–27
KISS, Tímea: Endre Ady's poems in textbooks	28–40
LŐRINCZ, Gábor – LŐRINCZ, Julianna: About Mór Jókai's, vocabulary and word formation in the light of writers' dictionaries	41–55
ISTÓK, Béla – TÓTH, Sándor János – N. VARAGYA, Szilvia: Problems and possibilities of teaching phonetics (<i>Mnemonics in teaching the classification of speech sounds</i>) . . .	56–77
SIMON, Szabolcs: Bilingualism in the town of Saľa in Slovakia . .	78–97
SCHIRM, Anita: About COVID19 metaphors	98–113

SADRŽAJ

Aniko POLGAR: Oblici kulture sećanja u delu <i>Bikasirató</i> (<i>Tužbalica za bika</i>) Gabora Devečerija	1–13
Patrik L. BAKA: Tačka u kojoj se susreću arhaizam, vulgarnost i pop kultura u književnom izražavanju Gergelja Hustija (<i>Zora spavalica</i>)	14–27
Timea KIŠ: Stihovi Endrea Adija u udžbenicima	28–40
Gabor LERINC – Juliana LERINC: Leksika i način stvaranja reči Mora Jokaija u svetlu rečnika pisaca	41–55
Bela IŠTOK – Šandor Janoš TOT – Silvija N. VARAĐA: Problemi i mogućnosti u nastavi fonetike (<i>Mnemotehnika u nastavi klasifikacije glasova</i>)	56–77
Sabolč ŠIMON: Dvojezičnost grada Vagšeljje	78–97
Anita ŠIRM: Metafore vezane za epidemiju korona virusa	98–113

POLGÁR Anikó

Selye János Egyetem, Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Komárom, Szlovákia
polgara@ujs.sk

A KULTURÁLIS EMLÉKEZET ALAPFORMÁI DEVECSERI GÁBOR *BIKASIRATÓ*JÁBAN¹

The basic forms of cultural memory in Gábor Devecseri's
composition *Bikasirató* (Mourning a Bull)

Oblici kulture sećanja u delu *Bikasirató* (*Tužbalica za bika*)
Gabora Devečerija

A tanulmány Devecseri Gábor *Bikasirató* című kompozícióját elemzi a kulturális emlékezet elméletéből kiindulva, annak három alapformájához (nyelvi, rituális, képi) kötődően. A versben leírt bikaviadal látványosság és tömegszennzáció, ugyanakkor rituális esemény is. A rituális háttér az elemzés szempontjából kulcsfontosságú, hiszen a *Bikasirató* a bikaviadalt az archaikus szertartások, az ókori misztériumok, a passiójátékok kontextusába helyezi. A kulturális emlékezet nyelvi rétegei a változatos intertextuális viszonyokban, a liturgikus formuláknak a tömegrendezvény közhelyeivé válásában, a nyelv archaizmusaiban, latinizmusában mutatkoznak meg. Képi síkon a labirintusszerű képtár és a kommersz tárgyakat felmutató kirakat válik fontossá, a képtárban is az erőszak képei villannak a látogatók elé. *Kulcsszavak*: kulturális emlékezet, mítosz, rítus, XX. századi magyar költészet, Devecseri Gábor

Bevezetés

A XX. század második felének magyar költészetében a nagy fokú sűrítést, a maximális tömörítést, az objektivációt megcélzó művek mellett (Nemes Nagy

¹ A tanulmány alapját képező kutatások a VEGA 1/0106/21 Kultúrna pamät', problematika prekladu a plurilingvizmus v kontexte maďarskej literatúry a lingvistiky elnevezésű projekt keretében folytak.

Ágnes, Pilinszky János, Tandori Dezső) fontos szerepet kaptak a polifón, összegző hosszú versek, „esetenként egyenesen eposzi méretű struktúrák” (Fülöp 1986, 109) is, elsősorban Weöres Sándor és Juhász Ferenc munkásságában. Ezekhez „a sokszólamú, különböző élménysíkokat egymásra vetítő, igen tág szerkezetű és nagyívű verskompozíciók”-hoz (Fülöp 1986, 108) sorolható Devecseri Gábor *Bikasíratója* is (Devecseri 1971), bár Devecserinél a Weöresre, Juhász Ferencre jellemző látomásosság, kozmikusság, merész képzettársítás, meglepő képszerűség helyét a reflexiók, az esszészzerűség, a metrikai változatosság, az intertextusok kiemelt szerepe veszi át. Az ún. hosszú versek „többsége a halál, az öregség, a lét végső kérdéseinek dilemmáit feszegeti” (Agárdi 1972, 837), a *Bikasírató* kortársai közül párhuzamként felmerül pl. Hajnal Anna *Tiszta tiszta tiszta*, Rákos Sándor *Anyasírató* és Zelk Zoltán *Sirály* című műve.

A *Bikasíratót* a szakirodalom Devecseri „új hangú, érett lírájának legfontosabb darabja”-ként könyvelte el (Görgey 2001, 161), ennek ellenére (nyilván a Devecseri-lírának a kánonból való kiszorulása okán) átfogó elemzés nem született róla.² Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy a kulturális emlékezet elméletére alapozva felmutassa a költemény mai olvasót is megszólító aktuális rétegeit. Az elemzést a kulturális emlékezet három alapformájából (nyelvi, rituális, képi) kiindulva végezzük, melyek Assmann szerint a görög misztériumok hármasságára (legomenon, drómenon, deiknümenon) emlékeztetnek (Assmann 1988, 14).

Műfaji kérdések

A *Bikasírató* egy konkrét úti élményből, egy spanyolországi út során látottakból-hallottakból és műalkotásokból (film, festmény, zene, szépirodalom) egyaránt táplálkozó kompozíció, melynek műfajával kapcsolatban a szakirodalomban számos javaslat felmerült. A spanyolországi utazás Devecserinek és Robert Gravesnek a barátságával van összefüggésben. Graves 1968-ban látogatott Magyarországra, ekkor ismerkedtek meg, a következő évben pedig Devecseri és felesége utazott Graveshez Mallorcára. Visszaemlékezésében Graves leírja, hogy „akkor éppen nem adódott Mallorcán bikaviadal”, de Devecseriék Madridban is töltöttek pár napot Graves lányánál és vejénél: „itt se volt bikaviadal, de a moziban a kísérőfilm véletlenül a bikaviadalokról szólt, és olyan mély benyomást tett Gáborra, hogy megírta a híres *Bikasíratót*” (Graves 2001, 149).

² A kortársak nagyon bizakodóak voltak a *Bikasírató*nak a magyar irodalomtörténetben betöltendő helyét illetően. „Nagy mű ez: elemzésére, értékeinek felmutatására bizonyára új meg új nemzedékek vállalkoznak majd” – olvasható pl. egy korabeli színikritikában (Gesztli 1970, 9).

A szerző a mű írásakor egy készülő „nagyobb versfüzér”-ről beszélt (Sz. J.–Devecseri 1969), később úgy nyilatkozott, hogy a *Bikasiratót* „rövid, társalgást rögzítő versnek” szánta, de „a társalgásból oratórium nőtt ki, a rövid beszélgetést rögzítő, majdnem próza helyett, az emberiséggel foglalkozó” (Ónody 1971, 13). A szerző önelemzésében a verses útinapló terve is felmerül (Devecseri 1974, 245). A cím alapján a sirató, a siralom, a planctus műfajára asszociálhatunk, megidéződik a planctusok kiterjedt világirodalmi hagyománya, az Adonisz-siratóktól a Mária-siralmakon át Lorca *Toreádorsiratój*áig. A többrészes, hibrid kompozíció nemcsak műfajilag sokrétű, hanem zenei vonatkozások tekintetében is, „egy kristálytisztá egyszerűségű fohással” fejeződik be, „melynek éteri lebegése Bach *János passió*-ja egyik koráljának dallamát követi” (Rónay 1979, 256).

A *Bikasiratót* a nyomtatott szöveg alapján az irodalomtörténet a hosszú versek közé sorolja (Agárdi 1972, 837), ám mivel még megjelenése előtt a színpadon is megelevenedett, nagyon hamar kezdték drámaként is kezelni. Gyakran merül fel műfaji megjelölésként a drámai költemény, az oratórium vagy a passiójáték fogalma (pl. Cynolter 1972, 83; Scheer 1970; Mátray-Betegh 1970). Pomogáts a *Bikasiratót* a hatvanas, hetvenes évek magyar drámairodalmának kontextusában tárgyalja, költői színjátéknak, költői drámának nevezi, s párhuzamként pl. Weöres Sándor *A holdbéli csónakosát*, Somlyó György *Cantata tremendáját* vagy Juhász Ferenc *A zöldpettyes levelibékáját*³ hozza fel (Pomogáts 2015, 87).

Az Irodalmi Színpad előadásában Somlyó György *Cantata tremenda* (*A Bírak könyvéből*) és Vas István *Római rablás* című művével kapcsolták össze a *Bikasiratót*, a három költeményt mintegy háromfelvonásos drámává összehangolva⁴ (Lehotay-Horváth 1970; Hámos 1970). Ebben a formájában a befogadók a látványosságra, a tömegrendezvényre reflektáló szöveg helyett a színpadi dinamikát érzékelték a maga komplexitásában, a mű maga vált így látványossággá, szervesen összefonódva a színészi játékkal, a zenével, a rendezői ötletekkel, a színházi kellékekkel. A színpadon a lelkes befogadói beszámolók szerint megvalósult a bika feláldozásának rítusa: „a vörös-bíbor plüssszőnyeg, ott, az Irodalmi Színpad dobogóján, a reflektor fényében mintha a bika kicsorgó vérenek tengere lenne” (Gesztli 1970, 9). A jelmezeken a „vörös-fekete hullámváz ural-

³ Feltehetőleg *Az aranyseplős levelibékára* gondol (Juhász 1974).

⁴ A bemutató időpontja: 1970. október 27. Rendező: Huszár Klára, zenei szerkesztő: Jeney Zoltán. Szereposztás: Költő: Gábor Miklós, Verdes Tamás, Bika: Madaras József, Társalgó: Csernus Mariann, Cserhalmi Anna, Gordon Zsuzsa, Bozóky István, Somhegyi György. Forrás: Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet.

kodott el”, „a Bika szerepében az enyhén leszegett fejből mintha szelíd szarvak nőnének, lábai a szemünk láttára vaskosodnak patákká, szeméből a meghurcolt ártatlanság riadt fénye csillog” (Lehotay-Horváth 1970, 18). Az előadás csúcspontjának többen azt a jelenetet tartották, amikor a bikát játszó színész széttárta karjait, mozdulatával a kereszthalált idézve: „Amikor a Bikaáldozat egyenlő lesz az Emberáldozattal – amikor a Huszár Klára rendezte előadás jóvoltából »összekapcsolódik« tudatunkban a kétféle véráldozat, s amikor mindenki hátán, aki csak a színházban ül, végigszalad a felismerés hidege” (Gesztí 1970, 9).

A látványossággal, a rítussal, a színpadon lejátszódó metamorfózissal szemben a *Bikasírató*ból készült tévéműsor a mű reflektív, társalgó, vitatkozó jellegét domborította ki. A művet az Ascher Gabriella szerkesztette műsorban (*A költészet percei. Devecseri Gábor: Bikasírató*, 1977. február 27.), mellyel a költő születésének 60. évfordulójára emlékeztek, Ilosvay Katalin adta elő. A névtelen, -y szignóval jelzett recenzens szerint Ilosvay olyan előadóművész, „akitől nem idegenek az ilyen, lélekben lezajló felelések, s aki az előadóművészet mesterségbeli fogásain kívül (ez sem csekélység!) kellő bölcsességgel és *humorral* is rendelkezik az ilyen szomorú, belső vitatkozások felhangosításához” (*Bikasírató*, 1977, 24).

Legomenon – társalgás, nyelv, kulturális emlékezet

A társalgás a verskompozíció egyik kulcsszava, a költemény 33 számozott alfejezete közül 13-nak a címében szerepel. A szó a többi alcím kontextusában mintegy műfajmegjelölésként funkcionál a „dal”, a „jelentés” és az „idill” mellett, bár a dal és a társalgás néha egymásba csúszik, egy-egy alfejezet dalt is, társalgást is tartalmaz. Társalgás és dal elsősorban metrikai szempontból különbözik egymástól: a társalgó részek szabadversben, a dalok változatos metrumokban íródtak. A 33 misztikus szám, a 33. életév a krisztusi kor, Krisztus kereszthalála tehát ezáltal is megidéződik.

A kulturális emlékezet nyelvi rétegei a változatos intertextuális háttérben mutatkoznak meg, melyről maga a költő ad részletes tájékoztatást *A versek alagútján* című esszéjében (Devecseri 1974). A kötet cím Lorca versének címére, a *Toreádorsíratóra* rezonál (Lorca 1957, 229–236); Devecseri hangsúlyozza, hogy nem polemizálásról van szó, hiszen itt ugyan a bika síratása kerül kiemelt pozícióba, de a mű áttételesen mindenfajta erőszak, tehát a torreador erőszakos halála miatt érzett fájdalom verse is (Devecseri 1974, 245–246). Catullus, Homérosz és Euripidész szövegeinek részletei, akárcsak a kompozí-

cióba beiktatott, Firdauszitól származó felsor, tulajdonképpen idézetek a költő saját fordításából, a *Máté evangélista dala* pedig a Károli fordította *Bibliából*.

A görög misztériumokban a legomenák rövid liturgikus fohászok, a cselekvéshez társuló formulák voltak; az eleusziszi misztériumokba pl. görögül nem tudókat nem avathattak be, mivel ezeket a legomenákat görögül kellett elmondani (Eliade 1994, 257). Ha a bikaviadalt a misztérium kiforgatásaként, a rejtettnek nyilvánossá tételeként értelmezzük, a legomenák, a liturgikus formulák a tömegrendezvény közhelyeivé válnak. „A torero kihúzta a kardját!” – kiáltja például a tömeg (Devecseri 1972, 469), s erre felel a bika zsoltáros-evangéliumi, kétségbeesett siránkozása: „Uram, uram, miért hagytál el engem?” (Devecseri 1972, 471). A cselekményt kísérő, a szokás által rögzült szavaknak el kell hangozniuk ahhoz, hogy a rituálisan ismételt korábbi hasonló események emléke feléledjen. Ha elfogadjuk azt az elméletet, hogy „a mítosz a *legomenon*, azaz a kimondott dolog, a rítus pedig az ennek megfelelő *drómenon*, az előadott dolog” (Kirk 1993, 46), akkor itt nemcsak a Bika–Krisztus-azonosulás lesz mitikus, hanem az erőszaknak tömeget mozgósító színrevitele, az „élmény- és látványosságkultúra” (Kricsfalusi 2018, 346) megnyilvánulása is.

A legomenonhoz, a kulturális emlékezet nyelvi rétegéhez a spanyolországi út során a mai nyelv mögöttes tartományaiban megbúvó, a római időket megidéző latin is hozzátartozik. Feltehetőleg erre, a spanyolból kihallható latinra céloz a költő, mikor megállapítja, hogy „a nyelv méltóságos gyönyörű dallama szól” (Devecseri 1972, 468). „Spanyolország a mai napig klasszikus ország – hangsúlyozza Graves is (2001, 149) –, a nyelv is közelebb áll a latinhoz, mint akár az olasz, akár a francia.” A bikaviadal is a rómaiak korából származik, „Thráciából hozta át Spanyolországba a római hadsereg Claudius császár idejében, amikor föltehetőleg Pannóniába is eljutott” (Graves 2001, 149).

A latinnak nemcsak az utazás során hallott spanyol nyelvben, hanem Devecseri magyar szövegében is van nyelvtani visszhangja. Az egyetlen hosszú mondatból álló, tagadó szerkezetekből felépülő 4. rész kiaknázza a latin stilisztika egy sajátosságát, a Devecseri fordításaiban is előforduló kettős tagadás megerősítő jellegét⁵, pl. „tagadom, hogy nem a kiúttalan gyötrelmek útja a rossz mozi / [...] / s hogy nem valóság, ami kívülesik az ölésre tapadó szemek körítette körön”, „tagadom azt, / hogy az élőlény boldogságot nem várhat, legföljebb vigaszt” (Devecseri 1972, 458). Ez a szakasz, melyet Rónay László negatív vallomásnak nevez, „a kereszténységnek tulajdonított szenvedéskultuszt tagadja”, mellyel „a görögség életközpontúsága” állítható szembe (Rónay 1979, 242).

⁵ „A kettős tagadás ugyanabban a mondatban – a magyartól eltérően – állítást fejez ki. Haud / non ignoro. Jól tudom” (M. Nagy–Tegyey 1992, 193).

Drómenon – a kulturális emlékezet mitikus és rituális mélyrétegei

A bikaviadal mint látványosság és tömegszenzáció Devecseri versében egyszerre történelmi allegória (a háború, az öldöklés, az erőszak emlékének felidéződése) és mitikus alapokon nyugvó rituális cselekmény. A mítoszt ebben a kontextusban olyan történetként értelmezhetjük, mely a mai események megértését segíti: „olyan alaptörténet, amelyet egy bizonyos jelennek az ősi eredet felőli megvilágítására beszélnek el” (Assmann 2004, 56, 53), ugyanakkor ez az ősi eredet nem legitimáló erejű, hiszen a múlt felől nézve éppen egy lényegi elem, a rituális megtisztulás aktusa marad el. A bika kiválasztása, kitenyészése, felnevelése, futtatása öncélúvá válik, a transzcendenciáról leválva az erőszak kicsinyes megtervezésének, a hátborzongató szórakoztatásnak, a naivitással való visszaélésnek az eszközévé lesz.

A *Bikasírató* dionüszoszi mű, „amennyiben az ölésre vagy még inkább a tehetetlen áldozatra való támadásra mint motívumra, a széttépetésre gondolunk, amit a közönség maga hajt végre, vagy legalábbis pártolva végignéz” (Bircsák 2008, 92). Az antik rituális előzmények (a kultúrtörténetben nem először) összefonódnak a keresztényekkel, a *Bikasírató* „a passiójáték újraértelmezésének nagyszabású kísérlete, mintái és ihletői között ott sejthetjük Bach monumentális passióit is” (Rónay 1986, 408).

Devecseri versében azonban nem a múltbeli rítus aktualizálásáról, hanem a józan ész és a rituális elragadtatás antik és keresztény viszonyainak kiforgatásáról, az áldozat szükségszerűségének megkérdőjelezéséről van szó. Euripidész *Bakkhánsnők* című tragédiájában, melyet Devecseri nem sokkal a *Bikasírató* megírása előtt magyarított, a Dionüszosz istenségét tagadó Pentheusz „a miszticizmus arroganciájával a józan ész arroganciáját állítja szembe” (Kott 1998, 220). Devecserinél a bika feláldozása kiszámított, jó előre megtervezett, pénzért végignézhető tömegesemény, az elragadtatás (pl. a nézőtérén divatos kalapban ülő Ariadnéé) csak a misztikus azonosulás paródiája. A *Bikasírató* befogadója a társalgások tanulságait elfogadva nagy valószínűséggel a józan ész érveivel azonosul, a csupán rituálisnak feltüntetett, valójában kommersz és manipulatív, az erőszakot elnéző vagy akár propagáló elragadtatást elutasítja. A *Bakkhánsnők* szituációjának kifordításáról van szó, a kisiúban, akinek szavait a 3. Társalgás idézi („Hagyjátok abba! [...] Ez nem becsületes dolog. Többen, egy ellen?”), mintha a józan Pentheusz éledt volna újra. Rítus és józan ész viszonya azonban Euripidésznél sem ilyen egyértelmű, hiszen végül „Pentheusz hasonlatossá tétetik Dionüszoszhoz, de csak mint ember-tükör, amely visszatükrözi az istenlétet” (Kott 1998, 225). Pentheusz csak az önmaga teremtette korlátok között

tűnik józannak, valójában elvakult: „a maga tiszteletétől megrészegült, önhitt és korlátolt hatalmat testesíti meg” (Devecseri 1981, 179). A másik megidézett antik hős, Thészeusz sorsa Pentheuszénak ellentéte: a bosszúszomjas Pentheusz maga válik áldozattá, a feláldozandó, halálra szánt Thészeusz viszont a bikafejű szörny megölője lesz.

Devecseri versében egymásra csúszik több réteg, „a lompos és ádáz, lompos és diadalmas ördög, a Bakkhosz-bakkháns torzonborz táncos, Dionüszosz-krampusz Pentheusz-Krisztus, mexikói madárcélú maszk” (Devecseri 1974, 266). Mintha maszkok lennének a bika arca előtt, ezért nehéz belenézni a szemébe. A lelátóról „pillantásnyilatkat küldő, / várakozásba torzult” emberek (Devecseri 1972, 458⁶) nézésükkel szurkálják a bikát halálba, s ezek a pillanatok úgy állnak ki a testéből, ahogyan Szent Sebestyénéből a rálőtt nyilak.

A kulturális emlékezet mélyrétegei a bikának más képeit is felmutatják. Régebben félelmetes, rettegett lény volt, istenné magasodó, akit legyőzni csak úgy mert az ember, hogy először fohászzkodott hozzá, a megbocsátásért esedezve. A csodált bikaistentől csak egy lépés vezet a bikafejű szörnyig, az emberállat keverék Minótauroszig, aki „még vérivó volt, nem az ő / vérét itták” (Devecseri 1972, 459). A bikaviadalon megcserélődnek a mitikus szerepek, a bikaölő Thészeusz-torreádor és az őt biztató közönség válik vérszomjassá, a bika pedig úgy tévelyeg a porondon, mint a Minótauroszt legyőzni próbáló hősök a labirintusban.

A bika Devecseri versében úgy szólal meg, mintha önnön emlékezetében hordozná régebbi énjait: „Nem így hívnak, azazhogyan nem csak így” (Devecseri 1972, 462). A rituális bikaáldozat emléke, melyben tisztelet és megkínzás kapcsolódik egybe, kényszeríti a bikát újra és újra a porondra, a szituáció új és mégis ismerős: „Ti köröttem táncolók, noha egyhelyben, szivetek tam-tam dobjaival, / ti rám virágot dobók és vérem vevők, kiknek szűkölő öröme fülemben rivall, / ismerlek...” (Devecseri 1972, 462).

A kulturális emlékezetből felmerülő párhuzamok ellenére a narrátor a szenvedés értelmetlenségére, az életigenlésre hivatkozva tagadja a rítust, miközben riporterri kívülállással dokumentálja a tömeg eksztázisát, az ölés katartikus átélését.

A rítus csúcspontja a Bika–Pentheusz–Krisztus feláldozása, melyet a 28. részben a „minden külön ötvözőanyag nélkül” (Devecseri 1974, 246) össze-

⁶ A *Bikasírató*ból származó idézetek oldalszámait a könnyebb tájékozódás kedvéért a *Beszakad az idő* című, válogatott verseket tartalmazó kötet alapján adom meg, mert a mű első kiadása (Devecseri 1971) nem tartalmaz oldalszámokat.

illesztett euripidészi és bibliai intertextusok fejeznek ki. A bakkhánsnők kara, a szent csapat, melyet Dionüszosz barbár földről hozott magával Thébába, alkotja a Kart Euripidész drámájában: ők az isten igazi hívei, az őszinte elragadtatás átélői, szemben a thébai kényszerű, büntetésből lett bakkhánsokkal, akik korábban tagadni merték Dionüszosz istenségét: „Kiverte őket házaikból ostrom: / eszükbomoltan, bérctetön őrzöngenek; / szentségeim mezébe bújva kényszerűn” (Euripidész 1984, 840). Ezeket a nem meggyőződésből, hanem kényszerből lett bakkhánsnőket szólítja meg a *Bikasirató*ban idézett részben a Kar, a szent csapat. A „Nosza, keringj körben Bakkhoszért” (Euripidész 1984, 876; Devecseri 1972, 470) felszólítás ironikusan is olvasható, Pentheusz áldozata a megleckéztetést szolgálta, az elutasítás büntetését: „Kadmoszi bakkhánsnők, / dicső győzelmi éneketek nyögésbe fül” (Euripidész 1984, 876) – jelzi előre a Kar a kijózanodást, az elszörnyülködést, mely annak felismeréséből fakad majd, hogy a Bakkhosz tiszteletére széttépett vad tulajdonképpen nem oroszlán, hanem a női ruhába öltöztetett király, akit saját anyja ölt meg. Ehhez a megsértett isten általi véres megleckéztetéshez társul az emberekért önmagát feláldozó isten képe, akit Pentheuszhoz hasonlóan megaláznak keresztrefeszítése előtt. A kiemelt részletek mindkét történetben az álruha és a rejtett identitás kérdését hangsúlyozzák. Míg Pentheuszt csak az áldozat után ismerik fel, hiszen végig álöltözetben van, a bakkhánsnők szeme pedig az őrzöngéstől elködösül, Krisztust a keresztrefeszítés előtt öltöztetik bíbor palástba, gúnyolják töviskoronát téve a fejére, halálában viszont önmagává lesz: „És miután megcsúfolták, levevék / a palástot és az ő maga / ruháiba öltözteték, / és elvívék, / hogy megfeszítsék őt” (Devecseri 1972, 470).

A bika megcsúfolása a halála után csúcsosodik ki, ekkor futnak „a nézők láthatatlan thürszoszaikkal a hős köré” (Devecseri 1972, 471), hogy a passzív néző pozíciója helyett ők is aktív szerephez jussanak, a rítus aktív résztvevői lehessenek. A szparagmosz⁷ hullagyalázásra hasonlít, ezek az ál-bakkhánsok a már legyőzött testet tépik darabokra, a széttépettel való azonosulás nélkül: „amaz azt, ez meg ezt kapja, / mindnek jut egy farok-, egy szarv-, egy fül-darabka” (Devecseri 1972, 472). A kultuszban a széttépetés újjáéledésként folytatódik: „Dionüszosz szertartásain egy élő bikát vagy kecskét téptek szét”, s a hús egy részét nyersen megették, más részét „hazavitték s elásták a földeken, vagy más módon használták fel arra, hogy a növényzet istenének siettető hatását továbbít-

⁷ „Az áldozat feldarabolása (szparagmosz) és a nyers hús elfogyasztása (ómophagía) révén megvalósul az egyesülés az istennel. Azok az állatok ugyanis, amelyeket széttépnek és felfalnak, Dionüszosz epiphániái vagy megtestesülései” (Eliade 1994, 316).

sák a föld terményeihez” (Frazer 2002, 304). Devecseri versében a rítus megcsúfolásának vagyunk tanúi, a bika holtában az őt megalázó tömeg fölé magasul, akár a trójai Hektór, akinek csak a holttestét merték megsebesíteni a görögök:

*...s nem akadt, aki rá nem ütött sebet ekkor.
S volt, aki így szólt köztük a szomszédjára tekintve:
„Jaj, bizony így sokkal könnyebb elbánni a hőssel,
mint amikor lobogó tüzeket hajigált a hajókra.”
Volt, aki így szólt, míg a halott testen sebet ejtett*
(Homéros 1952, 364; Devecseri 1972, 472).

Deiknümenon – felmutatás, képtár, kirakat

A bika feláldozásának kegyetlen, kommersz szenzációvá vált rítusát a Prado termeiben látott képek látványa ellensúlyozza. A képtár ugyan egymásba nyíló termeivel a labirintust idézi, ám a szépség feledteti a Minótauroszt közelségét, a bolyongás öncélúvá válik, nem érezzük a fojtó bezártságot, a minél előbbi szabad levegőre jutás igényét. Az erőszak bizonyos szempontból már a bikaviadalon is esztétizálódik, hiszen a torreador színesen, „aranyos-piros-cifrán” vonul be (Devecseri 1972, 461), elegáns balettlépéseket tesz, szépsége mintegy predesztinálja a győzelemre az otromba bika fölött. „A különbség annyi, hogy a balettből / nem kötelező a halál” – teszi hozzá a költő (Devecseri 1972, 461). Ha elfogadjuk azt a definíciót, hogy „az esztétika terepe az emberi érzékelés kontrolljáért folytatott küzdelem és így a kommunikáció uralásáé is” (Varga 2018, 221), a torreador vagy a képtári képek szépsége egy hatalmi játszma elleplezésének eszközévé lényegül át.

A Pradóban látott képek főként az emberi élet árnyoldalát örökítik meg: „amik itt rögzítettek, a tettek, / azt mutatják, hogy a lét láncolatából valami igazán mosolyosat kifejejtettek” (Devecseri 1972, 465). Még a legszelídebbnek hitt festők (pl. Botticelli) műveiből is az áldozat, a testi gyötrelmek, az erőszak képei villannak a galéria látogatója elé, aki az öldöklés látványától szinte mániákusan menekül, ám menekülése azért van kudarcra ítélve, mert az elméjén elhatalmasodó iszonyat, a bika kiömlő vére mindent megszínezi, ami a szemé elé kerül. Így látja meg a nyüzsgő, életteli, ricsajos utcán is a halált a vendéglők hússal, a tenger gyümölcseivel teli tányérjain: „a nemzeti étel a *Paella* / a báránycafatok mellett hány kis kagyló és apró rák rizzsel körített takaros ravatalja” (Devecseri 1972, 468).

A képtárban látott mártírszentek bika- vagy tehénszentekké lényegülnek át, az angyalok a lelátóról a viadalt figyelő nézőkké. Az erőszak humánus elutasítá-

sa mintha az erőszak, a szenvedés ábrázolásának az elutasítása is lenne: ebben a kontextusban minden áldozat értelmetlen, a költő és a hittudós vitájában a 21. részben mintha a menny és pokol ellentétén alapuló keresztény világkép egészében kérdőjeleződne meg, valamiféle hedonista boldogságmátrix nevében. A képtárlabirintusban bolyongó látogató iszonyodva nézi a pokolbeli büntetések és mártírhálalok ábrázolásait, melyek az elkárhozottak és az üdvözültek közös sorsaként a szenvedést mutatják fel. Az időfogalmak összekeverednek, nincs tempus és aeternitas, holott a két kategória szétválasztása adná meg a kulcsot a keresztény szempontból értelmes és értelmetlen szenvedések megkülönböztetéséhez: ha a tempus, a rövid ideig tartó földi idő mártíriummal végződik, az az aeternitasban, az örökkévalóságban biztosít örök boldogságot; a pokol bugyraiban elszenvedett kínszások viszont az önfeledt, a túlvilággal nem gondoló, percnyi világi gyönyör büntetéseként kapott, soha véget nem érő gyöttrődések. Devecseri versében ez a két kategória összemosódik, az ő képtárlátogatója szeme előtt csak a kiömlő vér van, úgy érzékeli, hogy „isten csak *beugrat*”, „*minden gyümölcsért büntetést talált ki*” (Devecseri 1972, 466).

A titkos tárgyak felmutatásának helyét, melyekről a görög misztériumok beavatottjai nem beszélhettek senkinek, a nyílt kitárulkozás, a kirakat látványa veszi át.

*A kirakatokban kegyszerek, ékszer-remek,
és szentek olcsó szobrocskái és olcsó bikafejek
és valamivel többért nagyobb méretű bársony-bikák, melyeknek
nyakszirtje alól a szabályos rudacsokkák, a kijelölt pontról kimerednek,
s a szívélyes és udvarias és többnyire szép járókelők, kik hordják az emlékeket
lelkük kijelölt helyein, az ezredéveseket s a harminc év előttieket*

(Devecseri 1972, 468).

A turistákat szédítő kirakati giccs szuvenírként az egyéni emlékezet meghoszszabbítását szolgálja, ugyanakkor a vizuális kivitelezés ügyetlensége ellenére a kulturális emlékezet megidézőjévé is lesz.

A bika ugyanúgy ki van szolgáltatva a nézők tekintetének, mint a kirakati tárgyak. A 29. részben kiemelt szemmotívum a látás által uralt hatalmi viszonyoknak a leképezésére szolgál. Egyik oldalon a mozdulatlan, a különésekhez tapadt nézők, a másikon a halálba támoalgó bika, s a kettő közti összeköttetést a szem szolgáltatja: „hány riadt, és örvendő, élvező, rettegő, hány szórakozó szempár, ami most odabámul, / ami odabámul és odatapad és odafeszül, / hánynak ad képet, szépet és szörnyüt” (Devecseri 1972, 471). Az ölésre tapadó szemek mintha maguk is ölnének, a mozdulatlan mozgatóvá lesz, a mozgó-támoalgó,

minduntalan újra nekifutó bika pedig kényszerű mozgása révén billenti ki a nézőket a moccanatlanság kényelmesnek tűnő pozíciójából.

Összegzés

Az elemzés során a kulturális emlékezet három alapformájából (nyelvi, rituális, képi) kiindulva a rituális elemeket emeltük ki, hiszen a *Bikasírató* a bikaviadalt az archaikus szertartások, az ókori misztériumok, a passiójátékok kontextusába helyezi. Ehhez járult a kimondott szavak felidéző funkciója, a kulturális emlékezetnek a nyelv archaizmusaiiban, a latinizmusokban megnyilvánuló aktualizálódása, képi szinten pedig a felmutatás, a látvány ellensúlyozó vagy megerősítő szerepe, a labirintusszerű képtár és a kommersz tárgyakat tartalmazó kirakat önmagára záródó és a tömeg felé nyitódó, az erőszak elfedését és esztétizálódását célzó jellege.

Irodalom

- Agárdi Péter. 1972. Magyar líra 1971-ben. *Irodalomtörténet* (54): 825–852.
- Assmann, Jan. 1988. Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität. In *Kultur und Gedächtnis*, ed. Assmann, Jan – Hölscher, Tonio. 9–19. Frankfurt: Suhrkamp.
- Assmann, Jan. 2004. *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Ford. Hidas Zoltán. Budapest: Atlantisz.
- Bikasírató. 1977. *Ország-Világ*. 21 (11): 24. [-y szignóval]
- Bircsák Anikó. 2008. Saját élet: Önéletrészlet esszében Devecseri Gáborról. *Alföld* 59 (6): 83–97.
- Cynolter Károly. 1972. Devecseri Gábor: Bikasírató. *Alföld* 23 (3): 83–84.
- Devecseri Gábor. 1971. *Bikasírató*. Budapest: Magvető.
- Devecseri Gábor. 1972. *Beszakad az idő: Válogatott versek*. Budapest: Magvető.
- Devecseri Gábor. 1974. *A haszfelmetszés előnyei: A mulandóság cáfolataul*. Budapest: Magvető.
- Devecseri Gábor. 1981. *Antik tanulmányok II. Műhely és varázs*. Budapest: Magvető.
- Eliade, Mircea. 1994. *Vallási hiedelmek és eszmék története I. A kőkorszaktól az eleusziszi misztériumokig*. Budapest: Osiris–Századvég.
- Euripidész. 1984. *Összes drámái*. Budapest: Európa.
- Frazer, James George. 2002. *Az aranyág*. Ford. Bodrogi Tibor – Bónis György. Budapest: Osiris.
- Fülöp László. 1986. A lírai sematizmustól az új irányzatokig (1949–1975). In *A magyar irodalom története 1945–1975. II/1. A költészet*, szerk. Béládi Miklós. 61–125. Budapest: Akadémiai.

- Geszti Pál. 1970. A végső dolgokról: A Huszonötödik Színház és az Irodalmi Színpad bemutatói. *Film Színház Muzsika* 14 (45): 8–9.
- Görgey Gábor. 2001. Amennyire lehet, nem ölünk. In *Imáttal ima: Kortársak Devecseri Gábor emlékére*, szerk. Maróti István. 161–163. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum.
- Graves, Robert. 2001. Devecseri Gábor – egy költőbarátság története. Ford. Nádasy Ádám. In *Imáttal ima: Kortársak Devecseri Gábor emlékére*, szerk. Maróti István. 148–150. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum.
- Hámos György. 1970. Hol áll meg a csillag? Az Irodalmi Színpad bemutatójáról. *Népszabadság*, nov. 1. 28 (257): 7.
- Homéros. 1952. *Ilias*. Ford. Devecseri Gábor. Budapest: Szépirodalmi.
- Juhász Ferenc. 1974. Az aranyseplős levelibéka: Csipkék, dalok és himnuszok egy vers-játékból. *Új Írás* 14 (5): 3–38.
- Kirk, Geoffrey Stephen. 1993. *A mítosz*. Ford. Steiger Kornél. Budapest: Holnap.
- Kott, Jan. 1998. *Istenevők: Vázlatok a görög tragédiáról*. Budapest: Európa.
- Kricsfalusi Beatrix. 2018. Színrevitel. In *Média- és kultúratudomány: Kézikönyv*, szerk. Kricsfalusi Beatrix – Kulcsár Szabó Ernő – Molnár Gábor Tamás – Tamás Ábel. 346–349. Budapest: Ráció.
- Lehotay-Horváth György. 1970. Drámai költészet – költői dráma. *Tükör* 7 (46): 18.
- Lorca, Federico García. 1957. *Toreádorsírató: Válogatott költemények és színművek*. Budapest: Európa.
- Mátray-Betegh Béla. 1970. Három költemény az Irodalmi Színpadon. *Magyar Nemzet* 26 (257): 11.
- M. Nagy Ilona – Tegye Imre. 1992. *Latin nyelvtan a gimnázium számára*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Ónody Éva. 1971. Műhely és varázs. *Magyar Szó*, szept. 12. 28 (251): 13.
- Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet. <https://szinhaztortenet.hu/record/-/record/display/manifestation/OSZMI58090/734c1020-49e3-4137-8c5c-4be3f00fbb44/solr/0/24/6/28/score/DESC> (2021. jún. 23.)
- Pomogáts Béla. 2015. Két évtized. A hatvanas, hetvenes évek próza- és drámairodalmáról. *Tekintet* 28 (1): 75–91.
- Rónay László. 1979. *Devecseri Gábor alkotásai és vallomásai tükrében*. Budapest: Szépirodalmi.
- Rónay László. 1986. Devecseri Gábor (1917–1971). In *A magyar irodalom története 1945–1975. II/1. A költészet*, szerk. Béládi Miklós. 406–409. Budapest: Akadémiai.
- Scheer Zsuzsa. 1970. Három oratórium. *Új Élet* 25 (22): 5.
- Sz. J. – Devecseri Gábor. 1969. A házigazda: Robert Graves. Olajfák közt Mallorcán. Devecseri Gábor beszél élményeiről. *Esti Hírlap*, nov. 11. 14 (263): 2.

Varga Tünde. 2018. Vizualitás. In *Média- és kultúratudomány: Kézikönyv*, szerk. Kricsfalusi Beatrix–Kulcsár Szabó Ernő–Molnár Gábor Tamás–Tamás Ábel. 210–223. Budapest: Ráció.

THE BASIC FORMS OF CULTURAL MEMORY IN GÁBOR DEVECSERI'S COMPOSITION *BIKASIRATÓ* (MOURNING A BULL)

The study analyzes Gábor Devecseri's composition *Bikasirató* (Mourning a Bull) using the theory of cultural memory as a point of departure, and relying on its three basic forms (linguistic, ritual, and pictorial). The bullfight described in the poem is a spectacle and a mass sensation, but also a ritual event. The ritual background is key to the analysis, as *Bikasirató* places bullfighting in the context of archaic rituals, ancient mysteries, and passion plays. The linguistic layers of cultural memory are manifested in the varied intertextual relations, in the liturgical formulas becoming commonplace in the mass event, in the archaisms and Latinisms of the language. On a pictorial level, the labyrinthine gallery and the shop window showing commercial objects become important, and in the gallery, images of violence flash in front of visitors.

Keywords: cultural memory, myth, rite, Hungarian poetry in 20th century, Gábor Devecseri

OBLICI KULTURE SEĆANJA U DELU *BIKASIRATÓ* (TUŽBALICA ZA BIKI) GABORA DEVEČERIJA

Studija se bavi analizom kompozicije dela pod naslovom *Bikasirató* (*Tužbalica za bika*) Gabora Devečeriya vezujući se za tri osnovne forme teorije kulture sećanja (za jezičku, ritualnu i slikovnu). Borba sa bikom koja je opisana u pesmi predstavlja atrakciju, masovnu senzaciju kao i ritualni događaj. Ritualna pozadina je, iz aspekta analize, ključna, s obzirom na to da se borba sa bikom smešta u kontekst antičkih obreda, starovekovnih mističnih rituala, i pasijske igre. Jezička slojevitost kulture sećanja se ogleda u raznovrsnim intertekstualnim odnosima, u liturgijskim formulama, u pretvaranju ovog masovnog događaja u opšte mesto, u arhaičnim izrazima i frazama latinskog porekla. Slikovni aspekt pak dolazi do izražaja kroz galeriju slika nalik lavirintu i kroz izloge u kojima se nalaze komercijalni predmeti. Galerija posetiocima takođe predočava slike nasilja.

Ključne reči: kultura sećanja, mit, ritual, mađarska poezija 20. veka, Gabor Devečeri

BAKA L. Patrik

Selye János Egyetem, Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Komárom, Szlovákia
baka.l.patrik@gmail.com

AZ ARCHAİKUS, A VULGÁRIS
ÉS A POPKULTURÁLIS IRODALMI NYELV
METSZÉSPONTJÁBAN

Husztli Gergely: Mesteralvók hajnala

At the intersection of archaic, vulgar and pop cultural
literary language

Gergely Husztli: Mesteralvók hajnala (Master-sleepers' Dawn)

Tačka u kojoj se susreću arhaizam, vulgarnost
i pop kultura u književnom izražavanju Gergelja Hustlija
(*Zora spavalica*)

Jelen dolgozat Husztli Gergely *Mesteralvók hajnala* című regényének szövegközeli elemzésére vállalkozik. Tanulmányunkat három szakaszra bontjuk, melyek közül az első a kortárs ifjúsági irodalom sarkalatos kérdésirányai felől közelít a regényhez, különösen a tabumentes, naturalista ábrázolásmódot állítva előtérbe. A második rész fókuszában a mű világepítése áll, valamint a narratíva azon társadalompolitikai tendenciáinak taglalása, melyek a mi valóságunkkal is párhuzamba állíthatók. Végül a regény poétikai megoldásaira térünk ki, különös tekintettel a karakterhorizontok nyelvi sajátosságaira, a vallomásszerúségre, az autoreferencialitás megjelenési módjaira, mindvégig odafigyelünk azonban a más kortárs alkotásokhoz fűződő kapcsolódási pontokra is.

Kulcsszavak: young adult irodalom, világepítés, tabudöntés, szakralitás, autoreferencialitás

Bevezetés

Amíg a történelem „nagy narratíváit” olvasva koronként egy egységesnek tetsző – vagy legalábbis a történetírók közbenjárásával azzá tett – világkép bontakozik ki előttünk, Ady már a XX. század elején a „minden egész eltörött” tapasztalatával szembesült és szembesített. Azóta több mint száz év telt el, s az ideológiák, kultúrák és hitrendszerek újbóli és megint újbóli találkozása, ütközése, újak születése révén ez a töredezettség csak tovább erősödött. Világépítő stratégiái révén a spekulatív fikció lehetőséget ad bizonyos különbségek totalizálására akár úgy is, hogy más-más univerzumok/történelmi korok embereit helyezi egymás mellé, akik markánsan eltérő hátterük okán bizonyosan nagyon másként, mégis lehet, ugyanazokra a kérdésekre keresik a választ. Mi mozgatja az embert? Minden érában valami más, esetleg ugyanaz? Van még helye a hitnek a világban, s régebben tényleg olyan kikezdhetetlen volt a pozíciója? Emberség és bűn kereteit mindig megfelelően húzza meg a hagyomány?

Ezekre a kérdésekre is keresi a választ Huszti Gergely *Mesteralvók hajnala* (Huszti 2019) című regénye¹, ami a fent emlegetett sokszínűséget három radikálisan eltérő karakterhorizont és poétika által érzékelteti. Duplafedeles mű, hiszen felnőtt és fiatal szempontjából is szemlélődik, s mivel mindezt vallo-másszerűen, E/1-ben teszi, elősegíti a másik pozíciójába való behelyezkedést, annak megértését is. Ifjúsági regény, de nem finomkodik az olvasójával. Az élet árnyoldalait látszólag egy idegen világ/kor keretei közt mutatja meg, azok érdemben mégsem különböznek a sajátunk kihívásaitól.

A gyakorló pályán túl

Lovász Andrea a kortárs ifjúsági irodalom tendenciáit elemezve fogalmazza meg azon kételyeit, melyek szerint a problémacentrikus művek nem kizárólag egy probléma leküzdésében játszhatnak szerepet, de – kvázi célt tévesztve – akár annak előnytelen felnagyításához is hozzájárulhatnak. Továbbá a tabumentesítés iránti túlzott aktivizmus magával hozhatja az egyes alkotások alkalmazott irodalmi státuszba való visszatérését, ami pedig ismételten felvetheti az ifjúsági/young adult irodalom irodalmiságát, esztétikai igényességét firtató kérdéseket. „[A] tabutémák marginalizálásának vagy éppen ignorálásának megszűnése kötelező módon túldimenzionálást is jelent? [...] Holott, ha van/kell legyen bármilyen pszichológiai, pedagógiai szándék e művek mögött, akkor talán az

¹ Azóta a duológia második része is megjelent, *Mesteralvók viadala* címmel (Huszti 2020).

lehetne, hogy a sokszínűség jó, pontosabban az, hogy a másság természetes” (Lovász 2017, 252–253).

Husztai Gergely kötetének egyik fontos erénye, hogy komolyan veszi olvasóját. Komolyan a tekintetben is, hogy túllép azon szükségérzeten, hogy bizonyos (kényes) témákat óvatosan, körülményesen, ezáltal esetleg túldimenzionálva járjon körül. Szereplői közül egy sem ideális, harmonikus környezetből érkezik, mégsem a nehézségek határozzák meg működésüket, inkább az, hogy ezeket megtanulták a helyükön kezelni. Miló családját elhagyta az apjuk, s bár fájjalja, hogy a férfi még a születésnapjáról is megfélekedzik, gondolatai forgatagában egy-egy sornál nem szentel neki többet. Kissé zavarja anyjának új párja, s egyáltalán, hogy betölti valaki ezt a szerepet, de a pótapa-jelölttel mégis nagyságrendekkel többet foglalkozik, a férfival szembeni saját túlkapásait pedig újraértékeli. Tudatában van, hogy nem ő, hanem gazdag barátja a társaság vezéregyénisége, evégett mégsem az ellenségeskedést helyezi előtérbe, de a maga pozíciójának korrekt betöltését. A hitbuzgó Admira (korábbi nevén a 224-es nővér) büszke magára, hogy be tudja tartani rendje szigorú reguláját. Nem a kitörésen, a szűk lélettéren tűnődik, hanem azon, hogy az adott keretek között minél jobban teljesítsen. Kételyei csak akkor támadnak, amikor aránytalan büntetést kap és bizalmatlansággal szembesül, noha soha nem adott okot erre; „számára a történet megélése az önfelismerés útja is lesz” (Hutvágner 2020). A karakter és közegének eredőiként *A rózsza neve* említhető Umberto Ecótól, valamint Robert Merle munkái és Szabó Magda *Abigélje* (Poós 2020). Az alkoholfüggő, nem épp hűségéről ismert, csalásra és eretnekségre is hajlamos Vulgarus Pokk felnőtt horizontja nem azt a célt szolgálja, hogy az iméntiek révén direkt módon a kerülendő antihős mintapéldája legyen, hanem épp a többretegű emberé. Az övéiért, városáért való hajthatatlan ténykedése, bátorsága, hogy akár becstelenségekre is hajlandó a célért, nem engedi egy irányba billenni a szereplő mérlegét; ennek ellenére hibáit ugyanúgy azonosítani, értékelni fogja az olvasó. A *Mesteralvók hajnala* leginkább Vulgarus alakja révén szembesít a sokat látott, sokat vétett ember típusával, aki bár „végigcsörtet a cselekményen” (Hutvágner 2020), mégsem nélkülözi a jobba válás lehetőségét.

A testiség, a szexuális irányultság és a nemi identitás kérdése, valamint annak dilemmái, az alávetettség, a rabszolgaság, az erőszak vagy épp a pedofília mind a világ természetes részeiként vannak jelen a történetben. Természetesként abban az értelemben, hogy a regény tematizálja őket, a szereplők számára nem ismeretlenek, ilyenformán pedig e témák kikerültek a tabuk égíszé alól. Ezek adják azonban a leküzdendő akadályok legjavát: Admirának ilyen a testi vonzalommal, Milónak az idegenséggel és az erőszakkal, Vulgarusnak pedig az elnyomással

és a hatalmi visszaéléssel való szembesülés. A késő középkort idéző környezet, mely a cselekmény legjavának színteréül szolgál, ideális keretet ad a világ kegyetlenségeinek naturalista ábrázolásához, legyen szó betegségről, háborúról, rabszolgaviadalokról, börtönrabságról, esetleg öngyilkos merényletekről.

„És ahogy a műfaj angol elnevezése is mutatja (*young adult*: fiatal felnőtt), ezek a szövegek azért is vonzzák a felnőtt olvasókat (is), mert a célcsoportra úgy tekintenek, mint felnőttre. [...] Alig néhány ifjúsági regényünkről mondható el, hogy ténylegesen figyelembe venné a célcsoportját” (Nagy 2012) – konstataulta Nagy Boldizsár a 2010-es évek elején a hazai ifjúsági irodalom helyzetét. A fentiek alapján mára az általa is felsorolt ellenpéldák közé sorakoznak be Huszti Gergely regényei is.

Ezt erősíti, hogy azon megközelítések, melyeket Mészáros Márton kínál a kortárs *young adult* irodalom műveinek értelmezéséhez, maradéktalanul alkalmazhatók a *Mesteralkók hajnala* esetében is. Szerinte a YA „a »hagyományos« irodalomhoz képest sokkal inkább építkezik a *populáris kultúra*, sőt a *trashkultúra* elemeire [...], nem annyira *intertextuális* mint inkább *intermediális* kapcsolódások szervezik [...], [valamint] az evidencia értelmében fordul szembe azzal a kittleri elvárással, mely szerint a magas irodalom egyetlen biztos ismérve a megfilmeshetetlenség, azaz ebben az értelemben *nem* »magas irodalomként« határozza meg önmagát” (Mészáros 2017, 298).

A regény már csak műfaját tekintve is a populáris kultúra, azon belül pedig a spekulatív fikció horizontjába illeszkedik, hiszen YA és kalandregény jellege mellett mindenekelőtt fantasyként határozható meg, a Farah Mendlesohn általi osztályozás szerint pedig a *portal-quest* (Mendlesohn 2008) berkein belül helyezhető el. „A portál-keresés során egy fantasztikus világba kapunk meghívást” (Hegedűs 2012, 11) – írja a típus kapcsán a zsáner magyar teoretikusa, Hegedűs Orsolya, jóllehet a *Mesteralkók hajnala* csak részlegesen villantja fel a fantasy műfaj sajátosságait. A portált magát a Salgótarjától nem messzi somlyóbányai viadukton helyezi el az alkotó – hőseink egy kódolt spam-üzenet révén szereznek róla tudomást –, ami főként azért izgalmas, mert a vasbeton hidat a mi valóságunkban betemették, a regényben azonban egy ismeretlen világba vezet át. Utóbbi alternatív középkorszerű környezetével valóban idézi a fantasy általánosnak mondható közegét, ellenben nem sorakoztat fel garmadával a mitológiai lényekhez hasonlatos figurákat, sőt a gyíkembernek tételezett Humbabáról is hamar kiderül, hogy egy halálos bőrbetegségben szenved. Vulgarus alábbi szavai ugyancsak a „realisztikus fantasy”-jellegét erősítik, a példák révén azonban a szöveg Rowling *Harry Potter*-szériája előtt is tiszteleg: „A szóbeszédeket én is hallottam; bár sok csodás dologról beszélnek a népek,

mégsem láttam még háromfejű kutyát, sikító növényi gumót vagy ezerfogú sárkánygyíkot. Attól még, hogy szó van rá, még nem lesz igaz is egyben” (Huszi 2019, 69–70). A mágia nem természetes tartozéka a Gardella-völgyi városok mindennapjainak, s ha valamilyen formában mégis megjelenik, úgy az univerzum szakralitásához lesz köthető.

Mészáros második tézisének megfelelően a szöveg valóban inkább dolgozik intermediális utaláshálóval, mintsem intertextuálissal. Ennek alapja a mi valóságunkból kiinduló Miló karakterhorizontja, aki saját élményeit rendre a popkultúra különböző mediális környezetekből származó teljesítményeinek, filmeknek, sorozatoknak, számítógépes játékoknak jól ismert mozzanataihoz hasonlítja, konkrét címeket emelve be.

A rendkívül dinamikus cselekmény, a fejezetek nézőpont/szereplőváltásai mint vágások, a párbeszéd dominanciája, a sűrítésre-törekvés, a cliffhanger-szerű fejezetvégek, a szürkegépek lekottázott dala (vö. Huszi 2019, 82) – ami hasonlóképp ível át a történeten, mint a fecsegőposztátáé az *Éhezők viadala* filmadaptációiban – mind az audiovizuális médium sajátosságait idézik. A három narrátor rendkívül eltérő elbeszélésmódja, nyelvi regisztere ugyancsak nem gátja a filmszerűségnek – hiszen dialógusaik éppúgy hordozzák e sajátosságokat –, amiként visszaemlékezéseik sem, melyek kurzív szedése mintha csak másféle kameratechnikát/színkezelést helyettesítene. A *Mesteralkók* tehát vállaltan nem magasirodalom – kittleri értelemben legalábbis, hiszen a filmszerűség az egyik lényegi poétikai jellemzője. Fent elemzett eljárásai révén pedig olyan, a magyar YA kánon tekintetében kardinális művekkel kerül egy csoportba, mint Totth Benedek *Holtversenye* vagy Sepsi László *Ördögcsapása*, melyek már nem a „felnőtt irodalom” gyakorló pályájaként, de méltó párjaként kezelik az ifjúsági irodalmat.

Ereklyék és autokraták világa

Nagy Boldizsár korábban hivatkozott munkájában a magyar YA fontos mérföldköveként hivatkozik Lakatos István *Dobozvárosára* is. Ugyanígy tesz Szekeres Nikoletta, aki szerint Lakatos „saját világot teremt, egyedi perspektívával és rafinált narrációval használja ki a populáris kultúrával kevert irodalom lehetőségeit, miközben a transzcendens kérdésektől sem riad vissza” (Szekeres 2017, 268). Megállapításaival Szekeres mintha csak Huszi műveit is elemezné.

A *Mesteralkók* hajnalának világépítése alapvetően két pólus, a világi és a szakrális kettősségében írható le, melyekhez karakterhorizontokat is hozzárendelhetünk: az előbbihez Vulgarus Pokkot, az utóbbihoz pedig Admirát. Ezt

látszik erősíteni a két név latin nyelv felőli felfejtése, amit az is indokol, hogy a fantasztikus világ kultúrája nagyban idézi a mi valóságunk késő középkorának sajátosságait (hadviselés, ünnepélyek, hitvilág, kódex/fóliánsmásolás stb.), valamint az, hogy szakrális nyelvként is a latin egy sajátos variánsát használják. A Vulgarus eredőjeként a *vulgaris* melléknév tüntethető fel, melynek jelentése „mindennapi”, „közönséges”, ami nemcsak, hogy magába sűríti Pockk működésmódjának lényegét, de szöges ellentétben áll az *admirabilis* latin melléknévvel is, mely utóbbi „csodálatos”-at, „bámulatos”-at jelent (Steinmacher 2019). E tulajdonság érthető Admira elkötelezettségére rendje és hitvallása iránt, leginkább viszont azon képességeire, melyekről a mű végén tesz tanúbizonyságot. A nevek kezdőbetűi továbbá, a „V” és az „A” vertikálisan ugyancsak egymás ellenpontjai. Fontos azonban megjegyezni, hogy a két pólus elválaszthatatlan is egymástól, amiként Admira Vulgarustól, hiszen már az első kötetben nehezen ignorálható utalások szerepelnek arra vonatkozóan, hogy az árva Admira valójában Pockk egy szürkegémmelel (az „odaát” apácai) folytatott viszonyának gyümölcse, akiről persze senki nem tud, maga pedig éppúgy szürkegémként, egy rendházban nevelkedett. A lányt az eredete egyfelől tehát „lehúzza” – mint maga is utal rá, a léte az anyja bűnének eredménye (vö. Huszti 2019, 280–281) –, apjától öröklött állhatatossága azonban kulcsfontosságúnak bizonyul saját feladata elvégzésében és a hit védelmében (vö. Huszti 2019, 239). A történelem tapasztalatai szerint a hit legerősebb megszilárdítója egyébként is a bűn, például a külső hatalmak – hitetlenek – miatt elszenvedett üldöztetés és mártírrium, amit a prófétáknak kellett kiállniuk eszméjük védelmében. Admira és Vulgarus szemszöge mint a másik univerzum két pólusa helyezhetők végül szembe az idegen Milán pozíciójával, aki egy egészen más valóságot képvisel. Nevének eredője túl általános tulajdonságot takar: *kedves* (a szláv eredetű Milan megfelelője), ami bár könnyen egyeztethető a jellemével, érdekesebb viszont a fiú pozíciója. A maga világában – „ideát” – egy átlagos képességű gimnazista, aki főként a programozásban jeleskedik, ám a „portálon” átlépve az Admirához hasonló csodás képességekre tesz szert, azon az egyen túl is, ami az olvasó előtt már a kezdetektől összeköti a két karaktert, nevezetesen, hogy egyikük sem képes aludni. Miló innen nézve egyfajta hidat képez Vulgarus és Admira viszonylatában.

Pockk nem pusztán korábban említett tulajdonságai miatt számít „közönségesnek”, de az általa bejárt út miatt is, ami a világ sötét helyein, sötét ügyleteken át vezet. Nem az ún. nagyok játszmájának szereplője, Dakorleon cellariusaként, azaz étkeztetési, pincemestereként mégis az a célja, hogy hatást gyakoroljon rá. A regényben a Gardella-folyóvölgy városai között haderejét tekintve eleve

legerősebb Korhos arra törekszik, hogy egy nyugaton készülődő, új ellenség rémképére hivatkozva akár kéretlenül is kiterjessze védnökségét a környék városaira. A poliszok és vezetőik közül sok tárt karokkal fogadja/fogadná a biztonságot ígérő megszállókat. Így van ezzel a borászatáról híres Dakorleon városmestere is, aki származását tekintve is Korhoshoz kötődik. Vulgarus ellenben poliszja függetlenségét látja az egyetlen járható útnak, ezért a korhosi hadak behívása helyett – amire városmestere kéri – egy, a családja birtokába jutott ereklyét, egy mesteralvó bordacsontját próbálja meg értékesíteni, hogy az így befolyt összegből saját zsoldoshadsereggel térhessen vissza városa védelmére. Pokk vállalkozása számos kacskaringót tesz, alvilági látogatásokon, megrendezett rabszolgaviadalon, szerencsésen túlélte terrorista merényleteken vezet végig (vö. Huszti 2019, 178) – mely utóbbiakat persze a nyugati ellenséghez kötnek, s talán szerveznek meg az érdekeltek (vö. Huszti 2019, 298) –, hogy végül a történelmi igazságot saját szájjuk szerint megőrkítő fóliánsmásolók városába érve, az üzlet megkötése után fusson zátonyra.

A világ, másként a *megatextus* (Stemler 2003, 6–7, 11) kontúrjai a hősök utazása közben, valamint hagyományaikra vonatkozó utalásaik révén rajzolódnak ki az olvasó előtt. Az univerzum Keserű József által horizontális értelemben felfogott, térbeli *kiterjedésének* érzékeltetése lényeges hozománya „az út toposzának: ennek köszönhetőnek ismerjük meg a fikcionált világ földrajzi arculatát” (Keserű 2015, 131). A kötet elején szereplő térkép városainak legjavát Vulgarus révén járjuk be, s általa lepleződik le az is, hogy az univerzum fogaskerekeit mindenekelőtt a hazugság, az intrika, az önös érdekek érvényesítése hajtja, Martin *A tűz és jég dala*-ciklusának legaljasabb hagyományait idézve. A nagyok játékanak szereplői persze leleplezik magukat: a fóliánsmásolók ura maga vall a történelem meghamisításáról (vö. Huszti 2019, 200–201), az eretnokség vádjával meggyanúsított Vulgarus fölött ítélkező főbíró pedig az önkényuralmi rendszerek típusfigurájaként szlalomozik a törvények kiskapui közt, miközben életet halálra, halált életre változtat (vö. Huszti 2019, 274–276). Huszti a valóságnak is görbe tükröt állítva szembesít ezen jelenségekkel, de mindezt korántsem tolakodóan, hanem ügyes távolságtartással teszi, és „elbeszélői jellemét hívja segítségül ahhoz, hogy ezek a gondolatok ne váljanak didaktikussá” (Próza Nostra 2020).

Vulgarus útja azt is jelzi, a világ mennyire eltávolodott korábbi pályájától. Noha a korhosiak Pokkot szentségtörés vádjával ítélik el, ez is csak álszentségük jelölője: a poliszok legszentebb ünnepéből, az Éberünnepből ugyanis szakrális szertartás helyett jószerével városi mulatságot rendeztek, s az uralkodó is a világi, militarista célokat jelöli meg az új jövő zálogaiként a hit tanítá-

sai helyett (vö. Huszti 2019, 298–299). Utóbbi pozíciója a rendházakon és az árnyékba vonult, merényletekre is nyitott ludovikánus gyülekezeten kívül tehát nagyban meggyengült... amíg az egek meg nem nyílnak a mesteralvók felemelkedő csontjai előtt, újraszűlyözve a világi és a szakrális pólusok mentén korábban beállt rendet.

Amellett, hogy az „odaát” univerzumának fantasztikumuma egybemontírozódik a szakralitással, a hit kulcsösszetevői kapcsán elmondható, hogy a középkori katolicizmus bizonyos elemeit idézik. A regény címében is szereplő mesteralvók a másik világ alternatív szentjei, akiknek eredendően az volt a szerepük, hogy átvállalták az alvás terhét az emberektől. Mindez azonban a távoli „aranykorban”, a legendává lett múltban történt, s csak a szereplők utalásai révén szerzünk tudomást a világ e mélységeiről. „A *mélység* ebben az összefüggésben időbeli mélységet jelent. Az ábrázolt világnak ugyanis gyakran saját (és természetesen fiktív) történelme van, s ez a történelem lépten-nyomon átszivárog az elbeszélés jelenébe” (Keserű 2015, 132). Miután a mesteralvók meghaltak, csontjaik pedig ereklyékké váltak, lassan az alvás kényszere – Admira szavaival „az eredendő bűn miatt kirótt álomtalan álom” (Huszti 2019, 34) – is visszatért az emberek közé. Az idő múlásával bár a kultusz és a hit is háttérbe szorultak, a hagyományok és az ünnepek a regény jelenében továbbra is hozzájuk kötődnek. A mesteralvókra – főként maradványaik révén – az egyes városok amolyan égi védnökökként (védőszentekként?) tekintenek. A szürkegemekéhez hasonló rendek maradtak a hit fő őrei, akik a betegápolás mellett a mesteralvó-maradványok őrzőinek is számítanak. Csontcsipkézőknek is nevezik őket, mivel a nővérek készítik azokat az ékes csipkeöltözeteket, amelyeket a csontokra öltenek Éberünnepkor. A ludovikánusok szerint azonban a felhők fölötti, senki által nem ismert Tamarislán városában él még egy mesteralvó, Ludovik mester, aki megoldást kínálhat a felbolydult világ kihívásaira... jóllehet, a célt elérve hőseink mégis valami olyasmiben találják meg azt, ami a kezdetektől és egy karnyújtásnyinál is közelebb volt tőlük.

A világi szereplők hittel kapcsolatos megszólalásmódja tehát bár elég szkeptikus, maguk is továbbadják az olyan históriákat, amelyek például Lupa Void városához kötődnek, mely utóbbi a helyi mesteralvó csontjainak elpusztítása után lett az örület vidéke, lakói pedig egymás mészárosai. Nem mellékes, hogy a város táján nyílik Miló portáljának hídfője is, aki viszont kideríti, hogy a tébolyban kulcsszerepet játszhatott egy molász nevű, a térségben bányászott és drogként fogyasztott anyag is. Tulajdonságai közül a legszembetűnőbb az, hogy a test bomlása után is képes életben tartani a tudatot, túlzásba vitt kitermelése azonban úgy hatott a környezetre és az ottlakókra, mint a radioaktív

sugárzás (vö. Huszti 2019, 208–210). Milán tapasztalatai ilyenformán tovább erősítik az első kötet szövegterét végig jellemző dilemmát: a mesteralvók – s velük a hit, a természetfeletti, a szakralitás – ereje pusztán legenda vagy maga a valóság? Steinmacher Kornélia Nóra olvasata szerint Huszti univerzumában „[a] földi emberek túlvilágról való ismeretei töredékesek, de kérdés, hogy ez a tudás, amely a mesteralvók múltbéli kinyilatkoztatásain, a kollektív emlékezeten alapul, mennyire megbízható, amikor a jelenben olyan zavaró dolgok esnek meg, [melyek] mindezzel egyre kevésbé összeegyeztethetőek” (Steinmacher 2019). A kétely még a kötet végjátékában is uralja Vulgarus gondolatait: „Nem jutok dűlőre, vajon hitünk megingott vagy megerősítést nyert az imént, midőn mesteralvóink csontja az égbe távozott” (Huszti 2019, 328). A természetfeletti valóságosságát firtató kérdésre és dilemmára ilyenformán bár érkezik valamilyen válasz (s a folytatásban kifejtés), a hit védelmében pedig a tékozló Pokk, a halálos beteg Humbaba és a nemi identitását tekintve is izgalmas karakternek számító Fáta is felsorakoznak, a legfontosabb mégis az lesz, hogy ösztönzésükre a befogadó is megpróbálja majd körvonalazni a maga választát.

Összességében azt mondhatjuk, hogy a *Mesteralvók hajnala* a politikai mozgatórugók tekintetében egy olyan univerzumot vázol, ami egy militaristává lett városállam csapdájába esik. A hatalomvágy tehát itt is a kiegyensúlyozott partneri kapcsolatok fölébe kerül, eszköze pedig a fenyegetettségérzet plántálása lesz. A figyelem egy idegenre, távolira, ismeretlenre való ráirányítása avégett, hogy Korhos saját tényleges törekvései árnyékban maradjanak. Ez a minta átível korok és világok között is, s éppolyan közös elemük lesz, mint az ember lényének egyéb árnyoldalai, szenvedélyei, intrikája és egoizmusa. Utóbbiakat persze itt is olyan tulajdonságai ellensúlyozzák, mint az állhatatosság, az egymás iránti elköteleződés – de a hit is. Nem föltétlenül a fölérendelt hatalmakban, hanem például a jó, másokat nem ellehetetlenítő, de szolgáló célban. A regény görbe tükröt állít a középkori kereszténység ereklyeimádatának, valamint a vallási örületnek is, azt azonban, hogy a hitnek kardinális szerepe van az emberi világ mozgatórugói közt, nemhogy nem cáfolja, hanem maga is ennek egy fontos igazolója. Amint a szerző fogalmaz, szereplői „egy olyan »korba« vannak elhelyezve, amely mocskos és magasztos, ez a két dolog határozza meg számomra ezt a világot” (Vass 2019).

Karakterhorizontok regénypoétikája

A *Mesteralvók hajnala* három, fejezetenként folyamatosan cserélődő szereplői nézőpontot váltogat: Admiráét, Vulgarus Pokkét és Milóét. E három egymás-

hoz fűződő viszonyáról mint karakterviszonyról már beszéltünk, a regénypoétika kardinális eleme azonban a három főhős radikálisan eltérő megszólalásmódja. Utóbbi végig jellemzője a hozzájuk tartozó fejezeteknek, hiszen azokban mindegyikük vallomásszerűen, mint homodiegetikus, korlátozott tudású narrátor szólal meg. Bizonyos tekintetben mindhármuké mesterséges nyelvnek tűnik, az pedig mindenekelőtt a befogadó függvénye, hogy melyikkel tud leginkább azonosulni.

Admira nyelve számít a leginkább archaizálónak, amit a fiktív világ felől nézve az indokol, hogy a lány egy zárdában élte le korábbi életét, ahol az egyedüli olvasmányokat a szent tekercek jelentették. A rózsafüzér, a penitencia, a dormitórium, az ispotály vagy épp a diakonissza természetes elemei a szókészletének, ami ugyancsak bizonyítja az imaginárius rend keresztény alapokon álló megszerkesztettségét. Admira barokkos hosszúmondatokkal dolgozik, a különböző látványok ábrázolásakor igen érzékletesen, gazdag képiséggel fogalmaz, s gyakran használ megszemélyesítést is, talán épp annak kifejezéseként, hogy a körülötte lévő világra is mint egy élő, a túlvilági hatalmak által megszerkesztett/vezérelt entitásra tekint.

[R]endházunk léket kapott hajóként süllyed bele a sárba. [...] A csillagok jó szövetségeseim: egy setét felleget húznak magukra takarónak. [...] Átsuhanok az ajtón, majd kelengyémet még szorosabban szívemhez szorítva, fél kézzel a falnak támaszkodva lépdelek lefelé a csigavonalban ereszkedő lépcsőn. – Majd később, a haldoklók kapcsán: – Lelkük már az orsón felcsavarva várja, hogy a mesterek kipörögni engedjék (Husztai 2019, 8–11, 60).

Amellett, hogy a csigavonalban történő előrehaladás s az élet mint orsóra tekert fonal önreflexiókként a barokkos szövegszervezés jelölői is, általánosan kijelenthető, hogy a kortárs nyelvhasználat viszonylatában a három közül Admira megszólalásmódja számít a leginkább távolinak. A szerző szavaival élve az ő esetében „olyan nyelvezetet lehetett használni, ami a mai prózáírásban már talán kevésbé divatos, vagy egyszerűen kevésbé használt. [...] Rengeteg hasonlatot, metaforát, metonímiát bele lehetett sűríteni, azt sugallva, hogy ezek az emberek még így gondolkodnak a világról” (Vass 2019).

Vulgarus megszólalásmódja sokkal kevésbé díszítő, hasonlatai pedig korántsem olyan magasztosak, mint az Admiráéi. Ebből is adódik, hogy az ő nyelve áll a legközelebb a köznyelvhez, poétikailag pedig a kedélyes bölcselkedés (Uzseka 2019) és a cinikus hangvétel között lavírozik. „Vurm valóságos jótét lélek, noha egyszerű mint egy fapecek, és ha a butaságnak katedrális állíta-

nának, bizonyosan ő mondaná benne az első fohászt a híveknek” – mondja a 93. oldalon. Vulgarizmusok – e fogalom etimológiájára nézve persze joggal beszélhetnénk akár önreflexióról is – főként nála tűnnek föl (vö. pl. Huszti 2019, 245, 248), s az ő beszédmódja a leginkább naturalista is. Ahogy Admira és Vulgarus párosa korábban a Gardella-völgy univerzumának szakrális és világi pólusait képviselte, nyelvük is kijelölheti az „odaát” használatos megszólalás-módok skáláját, hiszen „kettejük közt a nyelvbéli sajátosságok úgy válnak szét, ahogy a szakrális és világi/vulgáris késő középkori-barokk irodalmi nyelvben” (Steinmacher 2019).

Miló megszólalásmódja a pozíciójához hasonlóan éppúgy az előző kettő ellenpontja, hiszen az „ideát” technicizált, anglicizmusokban és idegen szavakban, valamint becézésekben gazdag tinédzserszlengetté működteti. „Épp csak betolom a zsemlét, mire nyílik az ajtó és anya botorkál ki paplanszemekkel. [...] Feldobom a happy family mosolyomat[...] – Aztán kicsit később: – [K]irombolok a folyosóra [...], majd ráküldök tizenöt random emoji-t” (Huszti 2019, 19, 22).

Nyelvének része a már említett popkultúra-fókuszú, intermediális utalásháló is, ami éppolyan fontos a fiú hasonlatalkotásának tekintetében, mint a gamer-attitűd. A teljesség igénye nélkül említésre kerül *A Gyűrűk Ura*, a *World of Warcraft* (szigorúan *WoW*-ként), Hannibal Lecter és James Bond alakja, Stephen King, Stanley Kubrick és David Lynch művészete, stb.

Milán számos szöveghelyen alkalmazza a virtuális világokban szerzett tapasztalatait, az azoknak keretet adó rendszer és struktúra elemeit és sajátosságait az idegen világ, esetünkben a Gardella-völgy környezetének és saját élményeinek leírása során. Amellett, hogy ezzel annak idegenségét, más-világ státuszát is hangsúlyozza, jelzi azt is, hogy a maga legújabb kori, urbánus közege felől nézve a természetközeli alternatív középkor a virtuális világokkal áll egy szinten, és csak az azok adta tapasztalatok „szemüvegén” át fogadható be/dolgozható fel. „Még soha nem fogtam fegyvert állatra, emberre meg pláne, de előveszem a gamer emlékeimet, és próbálok az egészet úgy felfogni, mintha FPS-t nyomnék sniper módban. [...] A szűrástól felvinnyog, majd dühösen lehempereedik a hóba, de csak hámsébet kapott, minimális DMG, így tovább üldöz minket” (Huszti 2019, 232–233). A fiú önmegszólító, önmagát ösztönző beékelései, valamint a középkori környezet és a tinédzserszlengetté utalás továbbá óhatatlanul humorforrás is, hiszen általuk végig egy közegidegen kód tesz kísérletet a világ verbalizálására. „Belovaglunk a gányolt fakapun, és a feltört utcakövek között léptetünk a romos város utcácskáin. Végül Rokhar behúzza a kéziféket a pacin, lekászálódunk[...] – Aztán: – [G]yerünk, Tótisz, most légy ninja! – Majd később: – A fákra épített lombházból egy öreg főszer lép ki, na, tuti ő lesz a

jedimester” (Husztai 2019, 145, 183, 187). A fiú ráeszmélve, hogy saját kulturális élményeinek nem sok hasznát veszi a másik világban, azokat ugyancsak nyelvjáték tárgyává teszi. „Ha minden úgy menne az életben, akkor már szabad lennék, de a hülye Hollywood csak vetíteni képes” (Husztai 2019, 181) – fogalmaz, a „vetítés” kétértelműségére játszva rá, ami itt Hollywoodhoz az evidens filmes szakmát éppúgy hozzárendeli, mint szleng értelemben a hazugságot, az egyes alkotások túlkapásait is. Egy későbbi szakaszon a kliséket teszi humor tárgyává, ám önreflexív módon, hiszen ahogy felfedezni véli azok egyikét a maga történetében, ironikus narrációjával rögtön ki is billenti azt. „– Fuss tovább Milán, ne törődj velem, neked élned kell – súgja a sötétben. / – Na, hagyjuk ezt a filmes hősködést!” (Husztai 2019, 317). Miló beszédmódja mindezen túl a tekintetben is az Admiráé ellenpontjának számít, hogy amíg ez utóbbi minden olvasó számára idegenségérzetet kelt, lesz befogadó – a kortárs tinédzser –, akinek a Miláné (relatív) testközeli, míg másoknak – például a felnőtt olvasók jelentős részének – ugyanolyan idegen, amilyen a lányé, sőt helyenként akár túl is szárnyalhatja azt. Utóbbit s a milói nyelv túlkapásait igazolja Karafiáth Orsolya is (Karafiáth 2020), ne feledjük azonban, hogy amíg Admira megszólalásmódja azért nem képezheti kritika tárgyát, mert a kötet hasábjain nem a mi világunk középkora kel új életre, hanem egy merőben más univerzum, Miló nyelve kapcsán is elmondhatnánk ugyanezt. Hiszen utóbbi éppúgy végig koherens marad, ellátja vállalt funkcióit, egy irodalmi nyelvnek pedig mindenekelőtt ez a feladata, nem pedig a szociológiailag pontos mintakövetés.

Befejezés

Husztai Gergely *Mesteralvók hajnala* című regénye – mellyel a szerző a 2019-es év kötetei közül 2020-ban elnyerte az Év Ifjúsági Könyv írója díjat (Hubby 2020) – rendkívül sokrétű témakezelésével hűsbavágó kérdéseket érint, melyek éppúgy vonatkoznak az identitásra, amiként a történelmi igazságra is. Válaszokat azonban nem ad – legfeljebb karakterei tapasztalatait kínálja fel. Ennél azonban nem is fejezhetné ki jobban, hogy milyen komolyan veszi olvasóját. Hisz önálló válaszkérésre és -adásra ösztönöz.

Regényének háromszatú poétikája révén a világ megtapasztalásának s e tapasztalatok verbalizálásának három párhuzamos módját tünteti fel. Ezzel pedig nemcsak azt hangsúlyozza, hogy minden fantasztikus univerzum a nyelvben és a nyelv által keletkezik, de azt is, hogy ugyanannak az univerzumnak eltérő horizontok felől történő leképezése mintha magát a világot is megsokszorozná. Tehát ahány karakter, annyi valóság. „Odaát” és „ideát” egyaránt.

Irodalom

- Hegedűs Orsolya. 2012. *A mágia szövedéke: Bevezetés a magyar fantasy olvasásába I.* Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- Hubby. 2020. Év Gyerekkönyve Díjak – 2020, *Hubby*. <http://hubbyinfo.blogspot.com/2020/06/ev-gyerekkonyve-dijak-2020.html> (2021. máj. 10.)
- Husztai Gergely. 2019. *Mesteralvók hajnala*. Budapest: Ciceró.
- Husztai Gergely. 2020. *Mesteralvók viadala*. Budapest: Ciceró.
- Hutvágner Éva. 2020. Hídon át a középkorba. Husztai Gergely: *Mesteralvók Hajnala*. Ciceró Könyvstúdió. *Prae*. <https://www.prae.hu/article/11868-hidon-at-a-kozepkorba/> (2021. máj. 10.)
- Karafiáth Orsolya. 2020. Husztai Gergely: *Mesteralvók hajnala*. *Magyar Narancs*. <https://magyarnarancs.hu/sorkoz/husztai-gergely-mesteralvok-hajnala-131722> (2021. máj. 10.)
- Keserű József. 2015. Adalékok a fantasztikus világok építésének kérdéséhez. In *A párbeszéd eleganciája: Köszöntő kötet Erdélyi Margit tiszteletére*, szerk. H. Nagy Péter – Keserű József. 129–135. Komárom: Selye János Egyetem, Tanárképző Kar.
- Lovász Andrea. 2017. Amiről nem lehet beszélni, arról is beszélni kell: Avagy képmutató-e a kortárs ifjúsági irodalom. In *Mesebeszéd: A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*, szerk. Hansági Ágnes – Hermann Zoltán – Mészáros Márton – Szekeres Nikoletta. 251–262. Budapest: FISZ.
- Mendlesohn, Farah. 2008. *Rhetorycs of Fantasy*. Middletown: Wesleyan University Press.
- Mészáros Márton. 2017. Young adultként olvasni. *A Holtverseny* példája. In *Mesebeszéd: A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*, szerk. Hansági Ágnes – Hermann Zoltán – Mészáros Márton – Szekeres Nikoletta. 289–305. Budapest: FISZ.
- Nagy Boldizsár. 2012. Miért rettegünk a tinédzserektől? Kamaszfóbia a magyar kamasz-irodalomban. *Magyar Narancs*. <https://magyarnarancs.hu/konyv/miert-rettegunk-a-tinedzserektol-80253> (2021. máj. 10.)
- Poós Zoltán. 2020. „Viszonylag sokat bibelődtem a gombbal, mielőtt kabátvarrásba kezdtem”: Husztai Gergellyel, az Év Ifjúsági Könyv Írójával beszélgettünk. *IGYIC*. <https://igyic.hu/mediatar/interjuk/viszonylag-sokat-bibelodtem-a-gombbal-mielott-kabatvarrasba-kezdtam.html> (2021. máj. 10.)
- Próza Nostra. 2020. Emelem fityulám (Husztai Gergely: *Mesteralvók hajnala*). *Próza Nostra*. <http://www.prozanoistra.com/iras/emelem-fityulam-husztai-gergely-mesteralvok-hajnala> (2021. máj. 10.)
- Steinmacher Kornélia Nóra. 2019. Akiket szentnek mondanak. *Dunszt*. <https://dunszt.sk/2019/10/02/akiket-szentnek-mondanak/> (2021. máj. 10.)
- Stemler Miklós. 2003. A világteremtés poétikája. *Prae* 5 (1): 5–13.

- Szekeres Nikoletta. 2017. Hiányra adott válasz újszerű írásmódokkal: Dóka Péter *A két hajú lány* és Tasnádi István *A kőmajmok háza* című kamaszregénye a kortárs irodalmi regiszterek tükrében. In *Mesebeszéd: A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*, szerk. Hansági Ágnes – Hermann Zoltán – Mészáros Márton – Szekeres Nikoletta. 263–287. Budapest: FISZ.
- Uzseka Norbert. 2019. Huszti Gergely: Mesteralvók hajnala. *Ekultura*. <http://ekultura.hu/2019/07/31/huszi-gergely-mesteralvok-hajnala> (2021. máj. 10.)
- Vass Edit. 2019. Mágia kis dózisosokban. Interjú Huszti Gergely íróval. *Kulter*. <https://www.kulter.hu/2019/06/magia-kis-dozisosokban/> (2021. máj. 10.)

AT THE INTERSECTION OF ARCHAIC, VULGAR AND POP CULTURAL LITERARY LANGUAGE

Gergely Huszti: Mesteralvók hajnala (Master-sleepers' Dawn)

The study sets out to analyse the novel *Mesteralvók hajnala* (Master-sleepers' Dawn) by Gergely Huszti. It is divided into three parts, of which the first one approaches the novel from the key questions of contemporary young adult literature with its naturalistic, tabu-free way of expression in the foreground. The second part focuses on the worldbuilding of this fiction, as well as discusses tendencies of social policy in the narrative which can be paralleled with our own reality. Finally, the analysis tackles the poetic solutions in the novel, in particular with regard to the linguistic characteristics of the character horizons, the confession likeness and autoreferentiality, however, it also pays attention to points of connection to other contemporary works. *Keywords*: young adult literature, worldbuilding, world design, taboo, sacrilege, autoreferentiality

TAČKA U KOJOJ SE SUSREĆU ARHAIZAM, VULGARNOST I POP KULTURA U KNJIŽEVNOM IZRAŽAVANJU GERGELJA HUSTIJA (*ZORA SPAVALICA*)

U radu se analizira roman Gergelja Hustija (*Huszti Gergely*) pod naslovom *Mesteralvók hajnala/Zora spavalica*. Studija se sastoji iz tri dela. U prvom delu se romanu pristupa iz aspekta ključnih pitanja vezanih za savremenu literaturu posvećenu mladima (*young adults*), postavljajući u prvi plan naturalistički prikaz bez tabua. U fokusu drugog dela se nalazi svet samog romana, kao i analiza narativa onih društveno-političkih tendencija koje se mogu dovesti u vezu sa našom stvarnošću. Tema rada su i poetska rešenja u romanu, sa posebnim osvrtom na jezičke karakteristike samih likova, zatim na ispovednički karakter dela i na načine prikaza autoreferencijalnosti, svo vreme imajući u vidu tačke dodira sa delima drugih savremenih pisaca. *Ključne reči*: young adults književnost, svet romana, tabu, sakralnost, autoreferencijalnost

KISS Tímea

Variológiai Kutatócsoport
Selye János Egyetem, Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Komárom, Szlovákia
kiss.timea@szfe.hu

ADY ENDRE VERSEI A TANKÖNYVEKBEN

Endre Ady's poems in textbooks

Stihovi Endrea Adija u udžbenicima

A tanulmány módszertani szempontból vizsgálja Ady Endre verseit. A különböző tankönyvekben használatos oktatási módszereket hasonlítja össze, valamint ezek alkalmazhatóságát annak érdekében, hogy hasznos funkcionális segédeszközzé váljanak. A magyar irodalom tanításában alkalmazott módszertan fontosságát mind a szociológusok, mind az oktatási szakemberek hangsúlyozzák. A szerző arra törekszik, hogy néhány mintaelemzés segítségével bizonyítsa az általa kínált módszerek hasznosíthatóságát.

Kulcsszavak: Ady Endre, alakzatok, adjekciós alakzatok, ismétlés, módszertan, verselemzés

Bevezetés

Dolgozatomban Ady Endre költészetét módszertani szempontból vizsgálom. Azt mutatom be, hogy milyen módszereket használnak az egyes tankönyvek, és hogy milyen módszereket kellene felhasználniuk ahhoz, hogy megfelelő, figyelemfelkeltő és használható segédanyagként funkcionáljanak a tankönyvi elemzések. A magyar irodalom módszertanának fontosságát társadalomkutatók, oktatási szakemberek egyaránt állítják. Ennek megvalósíthatóságát saját verselemzésekkel próbálom alátámasztani.

A verselemzésekről

Mielőtt elkezdünk a szöveggel dolgozni, az elemzés előtt érdemes kérdéseket feltenni a kialakított csoportoknak, hogy a diákok önállóan beszélhessenek,

válaszolhassanak ezekre. Az ezt követő elemzés is lényegében a kérdésekre kell, hogy válaszoljon, hogy a diákok összehasonlíthassák korábbi válaszaikkal, és előttük legyen egy komplex elemzés is. Az elemzés megtanulása helyett a szövegértelmezés elsajátítása a fontos a diákok elemzési kompetenciájának kialakítása szempontjából. Az elemzést követő feladatoknak pedig ennek elmélyítésére kell törekedniük.

Néhány vers mélyebb elemzése által jobban megismerhető Ady költésze, a kérdések és feladatok segítségével pedig megjegyezhetőbbek a szövegek alap gondolatai, szövegszervező motívumai, alakzatai, képei.

Verselemzések a tankönyvekben

A vizsgálathoz egy szlovákiai magyar és egy magyarországi tankönyvet választottam: Kulcsárné Sz. Zsuzsanna – Kulcsár Mónika: *Irodalom a XIX. század vége / a XX. század eleje* és Mohácsy Károly: *Irodalom*. Mindkét tankönyv a középiskola 3. évében tárgyalja a magyar klasszikus modernség irodalmán belül Ady pályáját és költészetét. Az egyes tankönyvek verselemzéseinek összehasonlításához olyan verseket választottam, melyek mindhárom tankönyvben megtalálhatóak. Ezek a következők: *Héja-nász az avaron*, *Lédával a bálban*, *A magyar Messiások*.

a) Héja-nász az avaron a tankönyvekben

Az Új versek kezdő ciklusában (*Léda asszony zsoldárai*) helyet kapó *Héja-nász az avaron* című költeményt mindhárom tankönyv tárgyalja. A Mohácsy-tankönyv a Léda-verseken belül, melyet egy rövid összefoglaló előz meg kettejük szerelmi kapcsolatáról Ady költészetében. E rész kulcsszavai a lázadás, a menekülés, a vágy és a diszharmonia.

A diszharmonikus szerelem fő motívumai jelennek meg a *Héja-nász az avaron* című költeményben. Nem boldogságot, búfelejtő idillt sugallnak a jelképek, hanem vergődő nyugtalanságot, örökös mozgást, gyötrelmes fájdalmat és céltalanságot. A szerelmesek szimbóluma a ragadozó héjapár, a nász: dúló csókos ütközetek, egymás húsába tépés. Bántó, kellemetlen hanghatások kísérik a szerelmi vágyat: vijjogás, sírás, csattogás. A második strófa bizonyítja, hogy nem csupán két ember sajátos kapcsolatáról van szó, hanem a szerelmi érzésről általában, mindenfajta szerelem közös sorsáról. A szerelem útja a Nyárból az Őszbe tart: a boldogságból a boldogtalanságba, az ifjúságból az öregségbe. S ez az út egyre

gyorsul, ezt fejezi ki a mozgást jelentő igék cselekvésének fokozása: útra kelünk – megyünk – szállunk – üzve szállunk. A gyorsuló rohanás vége a megállás, valahol az Őszben, e lehullás az őszi avaron, vagyis a halál, a pusztulás. Céltalanná, hiábavalóvá lett tehát a korábbi mozgás: a héjanász az őszi, élettelen avaron ér véget. De jelen van a költeményben a céltalanság, hiábavalóság megsejtésével szemben az emberség, a gyöngéd jóság fájdalmat oldó érzése is (Mohácsy 2003, 152).

Láthatjuk, hogy a Mohácsy-tankönyv a módszertani szempontokat nem veszi figyelembe, a diákok készen kapják az értelmezést, az önálló gondolkodást háttérbe szorítja a versekhez tartozó kérdések és feladatok hiánya. Miközben az elemzésekben a szerző motívumokról és szimbólumokról beszél, jelentésüket nem értelmezi. Bizonyításról ír, de nem idézi az elemzett strófákat. Megállapításokat tesz a szöveggel kapcsolatban, de ezeket nem követi magyarázat. A versszöveg mellőzésével a diákoknak semmitmondóvá válhat az elemző szöveg, hacsak meg nem tanulják, hogy a szerelmesek szimbóluma a ragadozó héjapár, de a mérteket azonban már senki nem kérdezi tőlük, s mivel a tankönyv sem tárgyalja, a tanulók átsiklanak fölötte. A fejezetet a *Lédával a bálban* és az *Elbocsátó szép üzenet* című vers zárja.

A Kulcsárné–Kulcsár szerzőpáros tankönyve 2007-es kiadása Ady szerelmi költészetének fejezetén belül foglalkozik a Léda-versekkel. A Mohácsy-féle tankönyvhöz képest részletesebben beszél a költő és Léda kapcsolatáról. A fejezet bemutatja Lédát mint szeretőt, szerelmi partnert és múzsát. Beszél Ady rendhagyó szerelmi lírájáról, az érzelmek ambivalenciájáról, a versekben megjelenő őszinteségről, testiségről és hiányérzetről. Míg Mohácsy négy verset elemez Léda-fejezetében, a szlovákiai tankönyvben több vers jelenik meg szövegszerűen is. Ady és Léda történetét a versekkel próbálja ábrázolni a tankönyv szerzője.

A *Héja-nász az avaron* elemzése Mohácsyével szinte azonos: a szerelem motívuma, szimbóluma, a hanghatások, a lassuló mozgás, a nyárból az őszbe utazás. A záróstrófa oldottabb hangulatát is mindkét elemzés megemlíti, de míg Mohácsy kijelenti ezt, addig a szlovákiai magyar tankönyv magyarázza is. „A vers záró sora váratlanul oldottabb hangulatot üt meg: a lehullunk lány hangzása mellett az avaron helyhatározó is – melyet az avarra helyett használ a költő – segít a hangnemváltásban, ugyanis nem a fájdalmat okozó esést, hanem inkább a csendes elnyugvást sugallja” (Kulcsár–Kulcsárné 2007, 105). A vers formájára mindkét tankönyv kitér, Mohácsy széljegyzetben jegyzi meg, hogy a diszharmonikus érzést tükrözi a külső forma is: a strófák páros rímű sorait egy-egy visszhangtalan, elárvult, rímtelen sor követ.

A szlovákiai magyar tankönyv külön bekezdésben tárgyalja a versformát: „A diszharmonikus kapcsolat megjelenítésére megfelelő formát választott Ady: a háromsoros strófákban a páros rímű sorokat követő rímtelen sor, valamint az emelkedő és ereszkedő ritmusú sorok váltogatása feszültséget, nyugtalanságot teremt” (Kulcsár–Kulcsárné 2007, 105). Annak ellenére, hogy a tankönyvben már találunk kérdéseket és feladatokat, a szerzők nem minden vershez készítettek, ilyen például a *Héja-nász az avaron* című vers is. Így itt is ugyanaz mondható el, mint az előző tankönyv esetében, hogy az önálló gondolkodást, gondolkodtatást mellőzve, kész elemzéseket kapnak a diákok. A kérdések és feladatok összeállítása nagyon fontos, hisz nem mindegy, hogy mit és hogyan kérdezzünk, adunk feladatul a tanulóknak. A tankönyv a továbbiakban tárgyalja a *Lédával a bálban* és az *Elbocsátó szép üzenet* című verseket, de említést tesz a *Valaki útra vált belőlünk* című költeményről is.

b) *A Lédával a bálban című vers a tankönyvekben*

Ady egy másik Léda-ciklusában kapott helyet a *Lédával a bálban* című költemény. A Mohácsy-tankönyv a már fõnt elemzett *Héja-nász az avaron* című vers után tárgyalja a verset, terjedelmileg és módszertanilag is hasonlóan az előzőhöz. A készen kapott rövid elemzés azonban kérdések és feladatok nélkül hamar elfelejthető információ a diákok számára. Sejtelmes vízióról, kétféle szerelem ellentétéről beszél a tankönyvszerző, de magyarázatnak csak a vers tartalmát adja, mondanivalóját kijelenti, előzetes bizonyítás nélkül:

Baljós, szomorú hangulat uralkodik a két évvel később keletkezett *Lédával a bálban* című versében is. Sejtelmes vízió fejezi ki a boldogtalanságot, az ifjúság és a szerelem elmúlásának tragikumát. Kétféle szerelem ellentétere épül a költemény. Az egyik oldalon ott áll a víg terem a maga harmóniájával, tavaszi-nyári színeivel és hangulatával, a szerelemnek még örülni tudó, gyanútlan mátkapárjaival. A fiatalok boldogságával szemben megjelenik a testet öltött boldogtalanság, egy fekete pár, s úrrá lett a rettenet. A sikoltó zene elhal, bús csönd és némaság kíséri a halál-arcú idegeneket. A forró örömet a téli szél hidege űzi el, a fényen és a vígságon győz a feketeség, a szomorúság. A fiatalok sírva, dideregve rebbennek szét: a fenyegető elmúlás állt eléjük a táncoló halott szerelmesekben. A vers azt sejteti: nincs igazi öröm, nincs megváltást jelentő szerelem, a boldogság mögött ott lappang könyörtelenül a boldogtalanság (Mohácsy 2003, 152).

Ezzel a közléssel a tankönyv a szövegértelmezés folyamatát vonja meg a diákoktól. A verselemzést felületes tartalmi összefoglalóvá alakítja.

A Kulcsárné–Kulcsár-tankönyv 2007-es kiadása erre a versre nagyobb hangsúlyt helyez. Mutatja ezt a szöveg terjedelme és a vershez tartozó feladatok is. E rész kulcsszavai a szerelem-halál, a zsebongó bálterem hangulata, a halott pár, a színváltozás. Összegzést itt is találunk, de maga a leírás átláthatóbb.

A *Vér és arany* kötet Léda-verseket tartalmazó ciklusának címe: *Léda arany-szobra*. Ebben olvasható a *Lédával a bálban* című költemény, melynek víziószerű, drámai jelenete a szerelmet az elmúlással, a halállal köti össze. Egy bálterem forgatagában állítja szembe egymással Ady a boldog életközösséget jelentő érzelmeket és a Léda-szerelem tragikumát: az elsőt a vidáman mulató, rózsakoszorús ifjak, leányok, a másikat a fekete pár jelképezi. Érzelmek minőségének különbözőségét elsősorban az ellentétes hangulatú, jelentésű jelzők halmozásával emeli ki a költő. A vidám szerelmespárokra vonatkozó jelzőkkel szemben olyan jelzőket találunk a szövegben, mint fekete, bús, halál, sötét, hervadt, régi, téli. A rövid költemény expresszivitását erősítik a komor hangulatú igék és igenevek is. Ezek a fekete pár egyre intenzívebb, a boldogság harmóniáját szétromboló cselekvéséről szólnak: belépünk, szerte-szórjuk, táncba kezdünk. A vidám mátka-párokat jellemző igék és igenevek tehetetlen riadalmukat jelenítik meg: rettenve néznek, sírva, dideregve rebbennek szét. A tragikus atmoszférájú, nyugtalan kavargású verstörténés kibontakozásában kulcsszerepet kapnak az enjambement-ok (Kulcsár–Kulcsárné 2007, 120).

Kiegészítésként a könyvben a vers részletesebb elemzését is megtalálhatjuk, kisebb betűvel szedve. Itt strófaként halad az elemzés. A vers mondanivalóját hasonlóképp fogalmazzák meg a tankönyvszerzők, mint Mohácsy, de itt már némi magyarázatot is találunk előtte.

A vershez két feladatot is adnak: „A verset egyik értelmezője modern lélektani balladának nevezte. Vajon miért? Keressétek meg az enjambement-okat a költeményben!” (Kulcsár–Kulcsárné 2007, 120). E feladatok azonban nem segítik elő az önálló értelmezés lehetőségét, illetve nem nyújtanak ahhoz igazi segítséget. Kifogásolható az is, hogy míg a feladat enjambement-okat kerestet a diákokkal, sehol nem magyarázza a fogalom jelentését. Ahogy fentebb már jeleztem, fontos volna, hogy lapalji jegyzetekben megtalálhatók legyenek a fogalmak magyarázatai. Nemcsak az alakzatok, hanem a versekben előforduló régies vagy idegen szavak magyarázata is, hisz olykor ezek nem ismerete vagy félreértése hátráltathatja a vers megértését és értelmezését. A nyelvi hiányt láb- vagy széljegyzetek jelentésmagyarázatai pótolhatnák. Ilyen az említett enjambement, valamint a szimbólum, a motívum, a diszharmónia, de ide sorolhatjuk a balladát is. A versszövegekből olyan szavak jelentését is fontos volna értelmez-

ni, mint a nász, mátká-párok, rózsakoszorús-íffak. De nyugodtan ebbe a sorba lehetne állítani a héja vagy az avar szavakat is, mert sajnos egyre több fiatal e szavak pontos jelentésével sincs tisztában. A tankönyv 2011-es kiadásában pedig e versnek már csak kisbetűvel szedett rövidebb összefoglalását találjuk.

c) *A magyar Messiások című vers a tankönyvekben*

A *Vér és arany* című kötetben helyet kapó *A magyar Messiások* című vers címe egyben a ciklusé is. Mindhárom tankönyv röviden tárgyalja a verset. A Mohácsy-tankönyv az *Ars poetica* és lírai önszemlélet fejezet versein belül. A rövid összefoglalót követően, melynek kulcsszavai a dacos ingerültség és tragikus küldetéstudat, az *Új versek* előhangját elemzi a szerző. Ezt követi *A magyar Messiások* rövid értelmezése.

A hiábavalóság élménye s ennek ellenére a mártíriumot mégis vállaló elszántság szólal meg *A magyar Messiások* című költeményben. A nyolcsoros versből árad a fájdalom: a költő átérzi a magyar Messiások tragédiáját. Ezt a tragikus elbukást fokozza a kétszer előforduló ezerszer számhatározó erős túlzása, a szóismétlésekből fakadó rímek fáradt egyhangúsága. A második strófa sem hoz feloldást: nemcsak megokolja, hanem el is mélyíti a reménytelenséget és a céltudatlanságot: a megváltódás vágját hangsúlyozó üdv szót rögtön a nincs követi, a tevéssel pedig a semmi kapcsolódik egybe. A magyar Messiások sorsa a meddő áldozat, a magyar sivatag halálra ítél minden megváltási szándékot. A szomorúság mélyén azonban fölfedezhető a konok mégis morál: a bukások ellenére a magyar Messiások újra meg újra, ezerszer is vállalják megváltást ígérő küldetésüket. A strófák végi ráütő rímek poétikailag húzzák alá ezt a meg nem hátráló bátorságot (Mohácsy 2003, 155).

A korábbiakban említett elemzésekhez hasonlóan itt is elmondható, hogy ezek az elemzések a diákok számára nem jelentenek igazi segítséget, mivel nem gondolkodtatnak, a szöveg többszörösen összetett mondatai pedig nehezítik az értelmezést a szavak jelentésének magyarázata, kérdések és feladatok nélkül. A vers elemzését az *Illés szekerén* és a *Szeretném, ha szeretnének* versek értelmezése követi. A szlovákiai magyar tankönyv 2007-es kiadásában is az *Ars poetica* és *én-szerep* című fejezetében tárgyalja. Az összefoglalás kulcsszavai: lírájának személyes jellege, küldetéses közéleti költő, a mégis-morál. A *Góg és Magóg* című vers mélyebb elemzését az *Új vizeken járok*, *A magyar Messiások* és *A muszáj Herkules* rövidebb elemzése követi. Majd *Az ős Kaján* és *Hunn, új legenda* című versek nagyobb lélegzetű elemzése zárja a fejeze-

tet. A tankönyv 2011-es kiadása már nem tárgyalja a verset, a *Góg és Magóg* elemzését *Az ős Kajáné* követi. A 2007-es tankönyv négysoros elemzése hagy maga után kívánnivalót, hisz ha nincs önálló elemzésre kényszerítve a tanuló, e kevés információ elillan, mintha ott sem lenne. „A magyar Messiások című rövid versben már a cím jelzi, hogy magyar földön a küldetést vállalóknak sajátos sorsuk van. Mivel az áldozatvállalás is ezerszer nagyobb, mint máshol és így sem elegendő. A magyar Messiások mégis vállalják küldetésüket. Bátorságuk, feladatuk nagysága némileg elhomályosítja sorsuk tragikumát, így Adynál a hivatástudatból cselekvő lírai hős soha nincs teljesen kudarcra ítélve” (Kulcsár–Kulcsárné 2007, 120). A 2011-es kötet szerkesztőit is valószínűleg ez a gondolat vezérelte. A kevesebb néha több elve itt is érvényesül. Néhány vers mélyebb elemzése által jobban megismerhető Ady költészete, a kérdések és feladatok segítségével pedig megjegyezhetőbbek a szövegek alapgondolatai, szövegszervező motívumai, alakzatai és képei.

Verselemzések kérdések és feladatok segítségével

a) Héja-nász az avaron

A *Héja-nász az avaron* című vers központi képében egymásra vonatkoznak az egyes alakzatok, a nyelv, a forma és a zene.

A vers legfontosabb szervező alakzatai az ismétlés különböző típusai, melyek hatását az alakzattársulásokban való előfordulásuk, más alakzattal való formai és szemantikai kapcsolatuk felerősíti. A paralelizmus és az ismétlések funkciója a szövegben a tartalom nyomatékosítása. Az alakzatokban kifejezett reménytelenség, az üzőttség, az eltökélt dac és küzdeni vágyás feszül egymásnak. Az ismétlések, a paralelizmus és az ellentétek funkciója, továbbá a diszharmónia létrehozása. Az alakzatokban kifejezett érzések összetettsége, a reménytelenség, az üzőttség és a sorsszerűség feszül egymásnak a szövegben.

Az ellentét alakzatának a szövegben fontos szerepe van, hisz a nász és a lehullás közti antitézis végigkíséri a verset. A nász a közös élet kezdetét szimbolizálja, mely ellentétes az elmúlással. De a gradáció alakzata is fontos funkciót tölt be a szövegben: a természet rendjét, a körkörösséget hivatott hangsúlyozni. A keretes ismétlés is ezt nyomatékosítja. A címben szereplő jelzős szerkezet variációsan ismétlődik az első és második strófában: *héja nász az avaron, lehullunk az őszi avaron*.

Az első versszakban több fokozást is találunk: *útra kelünk, megyünk, vizzogva, sírva*. A gradációs alakzat funkciója lehet a nyugtalanságkeltés, a változás visszafordíthatatlanságának érzékeltetése. Ez a dinamikusság végigkíséri a

verset, mely a soha meg nem nyugváásra utal. A második versszak ellentétes az első strófával, a *mivel* – a *két lankadt szárnyú héja madárral* – szemben megjelennek az *új héja szárnyak*, az *Ősszel* szemben a *Nyár*, a *vijjogással*, *sírással és kergetőzéssel* szemben *csókos ütközetek dülnek*, a *lankadt szárnyakat* felváltja az *új szárnyak* csattogása.

A harmadik strófában újból megjelenik a *mi*, de a többes szám első személyű igék geminációs ismétlésében is ott van a gradáció: *szállunk, űzve szállunk*; és ellentét: *szállunk a nyárból, az őszben megállunk*. Az állapothatározók halmozása: *felborzolt tollal, szerelmesen* még a korábbi mozgások utóhatásának tekinthető.

Az utolsó strófában variációsan újra megjelenik a nász: *ez az utolsó nászunk nekünk*. A jelzős szerkezet a visszafordíthatatlanságot jelzi: nem maradt más hátra, csak az *egymás húsa* és a lehullás.

A vers központi metaforája a héjapár, amely szemantikai antitezist fejez ki, hisz a szerelmespárokat általában galamb képében ábrázolják, mely ellentétben áll a ragadozókkal. Az ellentétet tovább mélyíti a *mi* és az *ők* megjelenése, mely az élet folytonosságát jelzi. A központi szimbólum köré időbeli, térbeli, tempóbeli változások fonódnak. Az utazás iránya lefelé tartó, az égből az avarra, nyárból az őszbe jutunk.

Az egész vers ellentétre épül, jelzi ezt a strófaépítkezés, ahol a páratlan sorok rímtelenek. Mindez a harmónia hiányát érzékelteti, a körkörösséget s egyúttal az elmúlást is. Az utóismétlés alkotta kereten belül az ismétlések, fokozások és ellentétek funkcionálisan társulnak. Ezt erősíti a szinekdoché a héjapár részegész viszonyában beálló változások. Ahogy időben nyárból őszbe, térben az égből az avarra, úgy strófaenként a héjamadártól a húsupig jutunk: *héjamadár; héja szárnyak, felborzolt toll, egymás húsa*.

Összegzésül elmondhatjuk, hogy a *Héja-nász az avaron* ellentétes szimbólum, mely látomásos allegóriának is értelmezhető, nemcsak Adyék kapcsolatára utalhat, hanem általában minden szerelmi kapcsolatot magában foglaló értelmezése is lehet. Az *új héja szárnyak*, a régiek üzőtsége az örökös változást jelöli. Az évszakok változása a meg nem állapodást, a nász és a lehullás az élet körforgását. Az ellentét nem is *mi* és *ők* között feszül, hanem az elmúlás és közöttük, de a harmóniamentes állapotban még ott vannak az érzések, amiktől nem *te meg én*, hanem *mi* hullunk az avarra.

Mivel a vizsgált tankönyvek nem tartalmazzak, illetve nem épülnek kérdésekre és feladatokra, az önálló verselemzés segítéséhez összeállítottam néhány kérdés- és feladatsort, melyek segítségével az elemzések önállóan és csoportban is összeállíthatók. A cél az élmény, az akár laikus, de személyes reagálás, a szövegértés és szövegalkotás előtérbe helyezése. Ezt követi a tanári és tankönyv-

vi elemzés, mely helyes mederbe tereli a csoportban elhangzott véleményeket. Így a kész tankönyvi szövegek háttérrel kapnak, élménnyel társulnak, melyet elfelejteni már sokkal nehezebb.

Kérdések és feladatok a verselemzés segítéséhez:

1. Milyen előfeltevéseink lehetnek a cím alapján?
2. Mi a vers központi szimbóluma, és miért nevezhetjük rendhagyónak?
3. Milyen madárnak ábrázolják általában a szerelmeseket?
4. Mit jelent a nász, és hogyan áll kapcsolatban a lehullással?
5. Milyen térbeli és időbeli változások figyelhetők meg a versben?
6. Milyen a vers hangulata?
7. Hogyan tükröződik ez a strófaépítésben?
8. Milyen alakzatokat találunk a versben? (Az alakzatok típusának ismertetése példákkal megelőzi a verselemzést.)
9. Keressetek ismétléseket és ellentéteket a versben, próbáljátok meghatározni a funkciójukat!
10. Gyűjtsétek ki a versben szereplő igéket, figyeljétek meg a mozgás irányát és intenzitását!
11. Határozzátok meg a vers rímképletét, és állapítsátok meg, hogyan áll ez összefüggésben a vers keltette diszharmonióival!
12. Fogalmazzátok meg e vers alapján, hogy a költő hogyan vélekedik a szerelemről!

Jelentésmagyarázat:

Héja-madár, nász, diszharmonia, szimbólum, szinekdoché, reddíció, gemináció, gradáció

b) *Lédával a bálban*

A *Vér és arany* című kötet *A Léda arany-szobra* ciklusában kapott helyet e költemény. A vers szövegszervező alakzata az ellentét, amely mindvégig szerepel a cím és a versszöveg, a sorok, strófák, a felsorolások és megszemélyesítések között. Az antitézis már a nyitó sorban jelen van, a címben szereplő *bálban* és az ahhoz köthető báli hangulatba belesikít a zene: *sikolt a zene*. Az ezt követő igék tovább feszítik a kialakult ellentétet: *tornyosul, omlik*. Ezt erősíti a gradációs fokozás: *parfümös, boldog, forró, ifju pára*. A *pára* olyan homonima, mely két jelentést tesz lehetővé, és mindkét jelentés – az értelmezés függvényében

– meg is jelenik a versben. A pára homonim lexéma, 'gőz' és 'lélek' jelentésében metonimikus viszonyban áll a címmel (Lédával az ifjú lélek, és a gőz, mely a bál hozadéka). A *parfümös* és *forró*, a *pára*, mint a gőz tulajdonságai, míg a *boldog* és *ifjú* egy szubjektum sajátosságai. Tehát a szemantikai ellentét a jelzőkben is jelen van, mint a szubjektum-objektum ellentéte. A szembenállást a *pára-pár* tiszta rímek összecsengésével megerősíti a költő. A szavak jelentésbeli ellentéte és a verset végigkísérő rímszerkezet (8) (félrím) funkciója a diszharmónia megteremtése, már a fekete pár (4) belépése előtt létrejön. Az ellentétet tovább mélyíti a szövegben a *pára* jelzőjének főnévként való ismétlése. Az *ifjú lélek* és a többi *rózsakoszorús ifjak* között is szemantikai ellentét van. Az első strófában felépülő szövegkohéziós funkciójú antitézis, mely *egy fekete pár* és a *rózsakoszorús ifjak, leányok* ellentétére épül, az egész verset átszövi. Az első strófában határozatlan névelővel szerepel a pár: *Rettenve néznek egy fekete párra*. A második versszakban megjelenő ifjak kérdezte *Kik ezekre a fekete pár belép: mi bús csöndben belépünk*. A költői én azonosítja magát a fekete pár egyik tagjával, s a személyes névmás használatával nyomatékosítja az ifjak és a költői én közti ellentétet. A folyamatot a megszemélyesítés: *bús csöndben* – kétértelműségének köszönhetően – kiélezi, hisz a bús csönd vonatkozhat a belépés mikéntjére, de értelmezhető úgy is, hogy a bús csönd a fekete párt veszi körül.

Két világ áll szemben egymással (5): a rózsakoszorús ifjaké és a fekete páré, az utóbbiak felülkerekednek, s a második strófában már ők uralkodnak. Ezt jelzi a negatív jelzők s a hozzájuk tartozó igék intenzitásának fokozódása is: *halál-arcunk, sötét, hervadt, régi, téli, belépünk, szerteszórjuk, táncba kezdünk*. A fekete párral szemben minden fokozatosan visszavonul (9): *a víg teremben elhal a zene, elaluzznak a lángok, sírva, dideregve rebbenek szét a mátkapárok*. A *rózsakoszorú* szimbólum variációs ismétlése is az antitézist hivatott erősíteni, hisz ezek a koszorúk már régiek és hervadtak. A *víg terem* jelzője a módhatározóval a *szerte-szórás* némaságával áll szemben. A *zene* szó variációs anaforikus ismétlésként megjelenik az utolsó strófában is, keretet alkotva. Ugyanakkor szemantikai ellentétet is kifejez, hisz a *zene* a megszemélyesítésben (10) a vers elején *sikolt*, majd a végén az *elhal* igei állítmánnyal társul. A keretes szerkezet tehát ellentétre épül, mely végigvonul az egész versen. Egyfajta körkörösség is kiolvasható e keretből, hisz *boldog mátkapárok* közé lép be *egy fekete pár*. A szerelmesek, a jegyesek a kezdetet jelölik, a *fekete pár* halálarcával pedig az elmúlást, hisz a *zene elhal*, a rózsakoszorúk hervadnak, a bál forróságát és gőzét a téli szél és a sötétség váltja föl. A szereleméből a halál leírásába vált át a lírai én. A kapcsolatot jelképező rózsakoszorúkat, mint szerelmük hamvait szórják szét a fekete pár tagjai.

A strófaépítkezés (11) is a szöveg jelentésének diszharmonióját erősíti. A prozódia ugyanazt érzékelteti: a félrímek és ragrímek a régi boldogságból és harmóniából itt maradt foszlányok, funkciójuk, mint a versen végigvonuló antitézisnek, a soha meg nem nyugvás, az elmúlás visszafordíthatatlanságának kifejezése, a boldogtalanság, az egyensúly megbomlásának érzékeltetése. A szimbólum allegóriával fonódik egybe a szövegben.

A nyugodt, allegorikus állóképeket mozgóvá tette egy megelevenítő költői vízió. Éltre keltek, s mint mitikus mesei hősök a maguk törvényei szerint kezdtek el beszélni, cselekedni az allegorikus értelemben használt metaforák. Egyszerre volt itt jelen a skolasztika kedvelt költői eszköze, az allegória s a misztika ereje, a merész vízió. Létrejött a sajátos Ady-s kifejezési forma: a többnyire szimbólumnak nevezett látomásos allegória (Király 1972, 341–342).

Kérdések és feladatok a verselemzés segítéséhez:

1. Milyen előfeltevéseink lehetnek a cím alapján?
2. Milyen jelzőket juttat eszetekbe a bál, a báli hangulat?
3. A versből mely szavakat tudjátok a bálhoz, melyeket egy temetéshez kapcsolni?
4. Mi a vers központi szimbóluma, és milyen történet fonódik köré?
5. Milyen jelzők és igék kapcsolódnak a versben megjelenő kétféle párhoz?
6. Keressetek ismétléseket és ellentéteket a versben, hogyan kapcsolódnak a párokhoz, és mi lehet a funkciójuk?
7. Az első versszak második sorában szereplő jelzők közül melyek kapcsolhatók a *pára* szó különböző jelentéseihez?
8. Határozd meg a vers rímképletét és ritmusát!
9. Hogyan változik az igék és jelzők intenzitása a vers folyamán?
10. Keressetek megszemélyesítéseket a versben!
11. Milyen a vers hangulata, hogyan tükröződik ez a strófaépítkezésben?
12. Ki a vers győztese? Milyen folyamat olvasható ki a versből?
13. Mit árul el a vers a költő lelkiállapotáról és párjához való viszonyáról?

Jelentésmagyarázat:

Pára, rózsakoszorús ifjak, mátka-párok, allegória, vízió

c) *A magyar Messiások*

A vers szövegszervező alakzata az ismétlés. A cím és az első strófa utolsó sora keretet alkot. A reddíción belül a *Messiások* szó epiforaként megismétlődik. Az *ezerszer* számhatározó a második strófában anaforikus ismétlésként újra megjelenik, összekapcsolva ezzel a strófákat. A versszak geminációs ismétléssel zárul, mely paralelizmust alkot az előző strófa zárósoraival: *Ezerszer Messiások / A magyar Messiások, [...] // Mert semmit se tehettek, / Óh, semmit se tehettek.* A paralelizmus és az ismétlések funkciója a szövegben a nyomatékosítás. Már a kezdő sorban megjelenik a fokozás alakzata, ennek funkcióját erősíti meg a versszakvégi ismétlés. A reménytelenséget és kilátástalanságot fejezi ki az *ezerszer* számhatározó anaforikus ismétlése és a versvégi gemináció is. A versben sok a negatív minőségű szó (4, 5): *sósabb könnyek, fájdalom, meghalnak.* Az antitézis itt is végigvonul a versen, a *Messiással*, a megváltóval szemben a *könnyek* és *fájdalom* jelennek meg, meghalnak, a keresztnak nincs üdve, a tenni akarás korlátozva van, lehetetlen. Ilyen a magyar Messiás-szerep. Az ismétlések, valamint a paralelizmus és az egész szöveg végigvonuló ellentét mindezt nyomatékosítja. Az ismétléses alakzatok által létrehozott monotonitás mögött fölsejlik az adys konokság. Az epiforák nem a kedvetlenség, a beletörődés visszhangjai, melyet a változatlan elemismétlés sejtet, hisz állítmányból válnak alannya, alárendelői, okhatározói viszonyból mellérendelőire váltanak a szövegben, így a változatlanság mögött jelen van a változás. A ritmus (6) és a játékos rímek is ellentétben állnak a sorokból áradó bánattal. A szemantikai ellentét ott feszül a szöveg legmélyebb szintjein, s ez az ellentét soha meg nem nyugvást és dacot sejtet.

Kérdések és feladatok a verselemzés segítéséhez:

1. Milyen előfeltevéseket tehetünk a cím alapján?
2. Keressetek ismétléseket és ellentéteket a versben! Mi lehet a funkciójuk?
3. Mely szavakat ismétli a költő és mi célból?
4. Mi okozhatja a vers negatív hangvételét? Gyűjtsetek ilyen jelentésű szavakat!
5. Milyen kapcsolatba kerül ez a negatív hangvétel a Messiás szerepével?
6. Határozzátok meg a vers ritmusát és rímképletét! Ellentétben állnak-e a vers szövegével, és mit sugall ez az ellentét?

Jelentésmagyarázat:

Messiások, gemináció, paralelizmus

Összegzés

Összegzésül elmondható, hogy mind a Mohácsy-féle, mind a szlovákiai magyar tankönyv elemzéseiből hiányzik a gyakorlati rész, s láthatjuk, hogy kisebb változtatásokkal – mint az elemzésekhez tartozó kérdések, feladatok és a jelentésmagyarázat – segítséget nyújthatunk a diákoknak ahhoz, hogy kellőképpen elsajátítsák az adott tananyagot, még megfelelő órakeret hiányában is.

Irodalom

Domonkos Máttyás szerk. 1998. *Ady Endre összes versei*. Budapest: Osiris Kiadó.

Király István. 1972. *Ady Endre*. Budapest: Magvető Kiadó.

Kulcsárné Zsuzsanna – Kulcsár Mónika. 2007. *Irodalom a XIX. század vége / a XX. század eleje*. Pozsony: Terra.

Mohácsy Károly. 2003. *Irodalom*. Budapest: Krónika Nova.

ENDRE ADY'S POEMS IN TEXTBOOKS

The paper examines Ady's poetry from a methodological viewpoint. It compares the teaching methods used in various course-books, as well as their applicability in order to become a useful functional aid in teaching. The importance of methodology used in teaching Hungarian literature is emphasized by both sociologists and educational professionals. By giving examples of analyzed poems, the author attempts to demonstrate the practicability and usability of the methods she uses.

Keywords: Endre Ady, figures, translation, repetition, adjectival figures of speech, methodology, poem analysis

STIHOVI ENDREA ADIJA U UDŽBENICIMA

U radu se iz metodičkog ugla analizira poezija Endrea Adija. Upoređuju se nastavne metode iz raznih udžbenika i mogućnost primene tih modela sa ciljem da se stvori korisno, funkcionalno pomoćno sredstvo u nastavi. Značaj metoda primenjivanih u nastavi mađarske književnosti posebno ističu sociolozi i drugi kompetentni stručnjaci iz oblasti obrazovanja. Pomoću nekoliko uzoraka analize dokazuje se primenjivost predloženih metoda.

Ključne reči: Endre Ady, stilske figure, adjektivne forme, ponavljanje, metodika, analiza stihova

ETO: 821.511.141-31JÓKAI M.
81'374
DOI: 10.19090/hk.2021.2.41-55

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

LŐRINCZ Gábor

Selye János Egyetem, Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Komárom, Szlovákia
lorinczg@ujs.sk

LŐRINCZ Julianna

Eszterházy Károly Egyetem, Bölcsészettudományi és Művészeti Kar
Magyar Nyelvészeti Tanszék
Eger, Magyarország
Selye János Egyetem, Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Komárom, Szlovákia
jel2ster@gmail.com

JÓKAI MÓR SZÓKINCSEÉRŐL ÉS SZÓALKOTÁSI MÓDJAIRÓL AZ ÍRÓI SZÓTÁRAK TÜKRÉBEN

About Mór Jókai's ,vocabulary and word formation in the
light of writers' dictionaries

Leksika i način stvaranja reči Mora Jokajja
u svetlu rečnika pisaca

Bár a lexikológiai és lexikográfiai szakirodalom lassan pótolja a lemaradást az írói szókinccs feldolgozása terén, még a számítógépes szótárszerkesztés korában is bőven van adósság irodalmunk nagyjai szóhasználatának vizsgálatát illetően. Ezeknek a hiánypótló műveknek a sorát folytatja a 2020-ban megjelent Jókai szókinccsének nagy részét feldolgozó *Jókai-enciklopédia* is. A dolgozat első része az írói szótárak céljáról, feladatáról szól, majd bemutat néhány írói szótárt, részletesebben a *Jókai-szótárt* és a *Jókai-enciklopédiát*.

A tanulmány célja, hogy bemutassa Jókai szókinccsének és szóalkotási módjának az iskolai oktatásban való hasznosíthatóságát a *Jókai-enciklopédia* felhasználásával. A szerzők az író szókinccsét, szóalkotás módját elemzik, a példaanyagot Jókai Mór *A kőszívű ember fiai* című általános iskolai kötelező olvasmányból merítve.

Kulcsszavak: írói szótár, írói enciklopédia, írói szókinccs, idegen szavak, nyelvújítási szavak

Az írói szótárak feladata, haszna

Mi értelme van egy-egy író szavait számba venni? Az egyik cél az író nyelvteremtő munkásságának dokumentálása, annak rögzítése, hogy egy-egy általánosan használt fogalom kifejezésére hogyan teremt új szavakat, illetve, hogy a nyelvben egyébként közhasználatú szavakat (vagy más költői eszközöket) olyan jelentéssel ruházza fel, amellyel előtte a nyelvet használó közösségnek még egyetlen másik tagja sem. Benkő László megvilágítja az értelmező szótárak és az írói szótár közötti különbséget:

...míg a többiek (az értelmező szótárak) egy szűkebb vagy tágabb körű nyelvi közösség szókincsét tükröztetik (vö. akár az értelmező, akár a kétnyelvű szótárakat, illetve a táj- vagy szakszótárakat), addig az írói szótár a nyelvközösség egyetlenegy tagjának a szókincsét öleli fel. Tehát az előbbieket általános jellegűek, az utóbbi egyedi természetű. Ebből következik, hogy az általános jellegű szótárak sohasem lehetnek teljesek (Benkő 1964, 77).

A feldolgozott adatok típusát, mennyiségét tekintve az írói szótárak közül emeljük ki Beke József „egyszemélyes vállalkozásait”, amelyeket még hagyományos módon, de az adatbevitelhez és a szerkesztéshez a számítógépet is felhasználva készített el a szerző. Beke első munkája, a *Bánk bán-szótár* (Beke 1991) 2882 címszót tartalmaz, a másodikban, a *Zrínyi-szótárban* (Beke 2004) 6882 szócikk található, a harmadik a *Radnóti-szótár* (Beke 2009) 5153 címszóval, a negyedik – és egyben legnagyobb volumenű munkája – pedig az *Arany-szótár* (Beke 2017), amely a 262 404 szóelőfordulásból elvont 22 423 szócikkével Arany János teljes költői szókincsét feldolgozza. Az összehasonlító adatok alapján Arany János az egyik legnagyobb szókincsű magyar költőnk. Ha Beke József a teljes életművet feldolgozta volna (fordítások és egyéb művek), akkor a címszavak száma elérhette volna a 30 000-et is.

Amint látjuk, a hagyományos írói szótárak terjedelmi korlátai, a felhasznált művek száma, a feldolgozott szókincs, valamint a feldolgozás módszerei és lehetőségei a nem számítógépes programmal készített szótárba felvett szavak és címszók számát korlátozták, ugyanígy a szótárhasználatra vonatkozó legfontosabb mutatókat, pl. a példamondatokat, a stílusminősítést stb. Ezen segít a modern számítógépes szótárírás, melynek során a hagyományos filológiai eszközök alkalmazása és a számítógépes eljárások ötvöződnék. Ilyen magyar írói szótár a *Mikes-szótár*; szövegszavainak száma 1,5 millió, a szóalakok száma 162 000, a szócikké pedig 20 000. A szótár magában foglalja Mikes életművé-

nek teljes szóállományát, az összes előforduló szóalakot, alak- és írásváltozatot. A „*Mikes-szótár*ban az elektronikus feldolgozás lehetőségeinek köszönhetően nem korlátozzuk a jelentéseket illusztráló idézetek számát, s lehetőség nyílik a szavak, szókapcsolatok összes előfordulásának visszakeresésére” (Kiss 2012).

Hasonló lehet majd a készülő *József Attila-szótár*, amely a verseken kívül a költő széprózai műveinek, drámarészleteinek, értekező prózájának, leveleinek, pszichoanalitikus írásainak, feljegyzéseinek és egyéb dokumentumainak szövegét is feldolgozza, a szótárszerző, Mártonfi Attila tervei szerint a szótár 25 000 címszava 300 000 szóelőfordulásból származik majd (Mártonfi 2014).

Jókai szókincsének szótárszerű feldolgozása

Jókai Mór szókincsét a magyar írók közül a leggazdagabbnak tartották a kortársak és tartják ma is a szakemberek. A gazdag életmű lexikográfiai feldolgozása azonban sokáig, majdnem 100 évig váratott magára, és még ma sem teljes. Tolnai Vilmos Jókai nyelvét elemezve írta 1925-ben, hogy már Jókai életében felvetődött egy szótár készítése az író gazdag szókincséből (Somogyi 1917, 104–108; Tolnai 1925, 97). Ugyanakkor Tolnai arra is utalt, hogy Jókai szókincsének sokrétegűsége miatt igen nagy munka egy, a teljesség igényével készült szótár megírása, ezért sem foglalkoztak vele sokáig a lexikográfusok. Tolnai lényegében a 2020-ban megjelent Jókai-enciklopédiához hasonló Jókai-lexikon szükségességét vázolja fel:

Jókai magyar szavai és szólásai már rég be vannak iktatva a M. T. Akadémia Nagy Szótárának gyűjtései közé; de egy teljes *Jókai-szótár*nak magába kell foglalnia a magyaron kívül az idegen szókészletet is, melynek mérhetetlen művelődéstörténeti fontossága van. Voltaképp *Jókai-lexikont* kellene szerkeszteni, mindazoknak a tárgyaknak, fogalmaknak magyarázatával, melyek műveiben föl vannak halmozva, s melyeket ma már csak kevés ember ismer. De még magyar szókészletét is sokszor külön meg kell magyarázni, mert ő nemcsak a mindennapi köznyelven s az általános irodalmi nyelven ír, hanem minden kor, minden osztály, társadalmi réteg, foglalkozás, a falu s a város, a ház és az utca nyelvén beszél, s ebben sem lehet jártas mindenki (Tolnai 1925, 7).

A Jókai-szótár

A korábbi felvetéseknek megfelelő, a teljes Jókai-szókincset feldolgozó írói szótár máig nem készült. Mivel azonban Jókai szókincsének nagyon sok eleme, valamint a Jókai korában használt szavak jelentésének nagy része is egyre távo-

labbb került az időben az olvasóktól, sok szava pedig archaizálódott eleme lett a magyar szókincsnek, 1994-ben hiánypótló munkaként az Unikornis Kiadónál megjelent egy kétkötetes *Jókai-szótár*. Terjedelménél, valamint a feldolgozási szempontjánál fogva ez a szótár sem ölelhette fel Jókai teljes szókészletét. A szerkesztők szándéka szerint a szótár ugyanis elsősorban a nagyközönségnek készült, ezért nem tartalmaz minden olyan információt, amelyek az értelmező szótárakban, valamint a korábban megjelent kevés számú írói szótárakban is megtalálhatóak, pl. szófajtság, stílusérték, minimális szöveggörnyezet stb. A szótárszerkesztők nem tüntették fel a felhasznált Jókai-művek jegyzékét sem, ami pedig további segítséget adhatna az olvasónak a szavak jelentésének értelmezéséhez.

A *Jókai-szótár* kb. 900 oldalon mintegy 25 000 címszót tartalmaz, azzal a céllal, hogy az Unikornis Kiadónál megjelent Jókai-műveknek azokat a szavait magyarázza, „amelyek mai irodalmi és köznyelvünkben ismeretlenek vagy szokatlanok” (1994, I. 5.).

Nagy Miklós irodalomtörténész is megállapítja szótárismertetésében, hogy a szótár szócikkei „nem tartalmaznak szűkebb vagy tágabb szöveggörnyezetet. [...] Az Unikornis sorozata ugyanis nem törekszik a teljességre: ezért a szótár munkatársai is mellőzték a színműveket, költeményeket, továbbá a Révai Kiadó hajdani 110 kötetének jelentős számú elbeszélését, kisregényét, hírlapi tárcáját stb.” (Nagy 1995, 136).

A Jókai-enciklopédia

A *Jókai-enciklopédia* jellegénél fogva az írói szótár és a lexikon sajátosságait egyesíti. Nemcsak szavakat, kifejezéseket értelmez, hanem az író regényeiben előforduló személyekről, tárgyokról, földrajzi fogalmakról, történelmi helyszínekről és nevezetességekről stb. is közöl hasznos információkat. A *Jókai-enciklopédia* az író 77 művéből vett 28 850 címszót és 2270 utaló címszót tartalmaz. A szócikkek végén a szerkesztők közlik a címszavak előfordulását is. „A címszavak kiválasztásának egyik célja volt, hogy a *Jókai-enciklopédia* hasznos segédkönyv legyen, elősegítse Jókai regényeinek olvasását” (Balácsi–Kiss 2020, 19).

A szócikkek kb. 22 ezer, ma már nehezen érthető, régies, tájnyelvi, idegen szót vagy kifejezést tartalmaznak, s még körülbelül 6500 tulajdonnevet. A tulajdonnevek között akadnak költött (mitológiai, bibliai eredetű vagy irodalmi alkotásokból ismert) személyek, történelmi alakok, létező és kitalált földrajzi nevek, de folyóirat- és újságcímek meg kávéháznevek is (Cserhalápy 2020).

A Jókai-szókincs a mai olvasó számára megértési nehézséget okoz, de egyben egyik érdekessége is a nagyszámú idegen szó használata. Mivel azonban az író korában az emberek – nemcsak az iskolázottabbak – több nyelven is értettek, különösen Komáromban és Budapesten, ahol Jókai élete legnagyobb részét leélte, többnyelvű közösségek is voltak, valamint az országgyűlésben is, amelynek Jókai 35 évig tagja volt, így a korabeli olvasó számára nem volt nehéz megérteni a Jókai-szövegek idegen szavainak, fordulatainak jelentését sem. Jókai „a jellemzés végett nemcsak a régi világ deákságával él, hanem minden kornak valamennyi idegen szavával, mely a divattal, szokással, az étellel s a művelődéssel, néha csak néhány esztendei vendégszereplésre, megfordult a magyar ajkon” (Tolnai 1925, 91).

A *Jókai-enciklopédia* a következő idegen nyelvből származó szavakat tartalmazza: latin (6409), német (3300), francia (1956), görög (533), angol (486), orosz (168), török (251), szlovák (180), román (136), továbbá svéd, japán, perzsa, héber, holland, horvát, lengyel, szuahéli és más nyelvek. A nyelvek jegyzékét és a szavak előfordulásának számát feltüntetik a szerzők: VII. Rövidítések és jelek jegyzéke (Balázsi–Kiss 2020, 31). Ugyancsak közlik az enciklopédia forrásait (Balázsi–Kiss 2020, 32–35): az Akadémiai Kiadónál megjelent kritikai kiadás 54 művét, az Unikornis Kiadó 100 kötetében megjelent 77 művet dolgoztak fel a szótárszerkesztők, regényeket, kisregényeket és elbeszélésválogatásokat. Ugyan még ma sem teljes a Jókai-életmű feldolgozása, de a Jókai-enciklopédia jóval teljesebb, mint a *Jókai-szótár*, és kiváló alapul szolgálhat majd egy, a teljes életművet feldolgozó számítógépes szótári feldolgozáshoz is.

Jókai nyelve

Jókai nyelvének, stílusának az irodalomtörténészek kevés figyelmet szenteltek a szakirodalomban. A legtöbb információt Tolnai Vilmos (1925), N. Dely Zsuzsa (1969), Fábrián Pál (1981) nyelvészeti, valamint Adamikné Jászó Anna retorikai tárgyú munkáiban találjuk róla (2015a; b; c; 2016; 2021). Jókai sikerének pedig egyik nagy titka éppen műveinek nyelve, stílusa. A mai olvasó számára a legtöbb Jókai-regény nyelve, szókincse nehezen olvashatónak tűnik. Ebben sok tényező közrejátszhat, de leginkább a tanulók szövegértési kompetenciájának alacsony szintje, amiben elsősorban az oktatáspolitikai a ludas. De a NAT-ban „lefokozták” az író is, sem a tankönyvekben, sem az érettségi tételek között nincs az őt megillető helyen (vö. A. Jászó 2015, 72–73). A *Jókai-szótár*, a *Jókai-lexikon* is eligazíthatja az olvasókat a nehezebb szavak jelentésének megfejtésében. Jókai műveinek kritikai kiadásai végén is megtalálhatók az

idegen szavak kontextuális jelentései. A mai tanulók tanulnak idegen nyelveket, a globalizálódott nyelvi világ, a közösségi oldalakon használt angol nyelv megértése sokaknak nem okoz gondot. Az angol nyelvben sok a latin szótó, a latin szavak egy része pedig Jókai műveinek keletkezése óta beépült a magyar szókincsbe. A legtöbb idegen szó, fordulat pedig még a szövegkörnyezetből is kikövetkeztethető (vö. A. Jászó 2015, 13–14). A magyartanárok részéről az írói szótár használatát is megkövetelő pontos szövegelemzés oktatása, begyakorlása segíthetne a gyerekek és szülei „Jókai-fóbiáján”.

Adamikné Jászó Anna *Jókai és a retorika* című kiváló könyvében is utal rá, hogy Jókai nyelvéről, stílusáról keveset írtak, bár 1969-ben született egy nagyobb terjedelmű munka (vö. N. Dely 1969), amely az író fiataalkori műveinek nyelvét, stílusát elemzi az *Egy magyar nábobig*, és bár Jókai életművéről az irodalomtörténészek munkáiban is jelentek meg rövid stíluselemzések is, de elsősorban Jókai nyelvének mondatszerkesztésével, zeneiségével, szókincsének gazdagságával, névadásával foglalkozik a szakirodalom (vö. Sötér 1941; 1965; Szegedy-Maszák–Veres 2007; Szajbély 2010). „Azért is érdemes, sőt szükséges Jókai nyelv művészetével foglalkozni, mert a jelenlegi hazai stílus kutatás főleg a huszadik századi alkotókkal foglalkozik, úgyhogy indokolt régebbi írók stílusának gazdag tartományát feltérképezni” (A. Jászó 2016, 163).

Jókai szókincsében az egész XIX. század lenyomata megjelenik: az író érdeklődési köre rendkívül tág, nemcsak a régmúlt idők történései, nyelve iránt érdeklődik, hanem minden iránt, ami korában új, így a társadalmi és természettudományos ismeretek iránt is. Nem meglepő, hogy sok, a különféle szakmákból származó szakszót is felhasznál regényeiben, hiszen ezeket hallhatta is Komáromban gyerekkorában, mivel sokféle foglalkozású ember élt a városban. De ő maga is sok új szakszót alkot, pl. *A jövő század regénye* című művében. „Életműve valóságos nyelvi szintézis: magában foglalja a múltat, az Árpád-kor maradványait, a XVIII. század latinos nyelvét, a különböző tájszólások színeit, a társadalmi osztályok sajátos kifejezéseit, tudósok, csizmadiák, pusztai emberek, tolvajok, diákok, katonák szavait, sőt a »jövő század« képbeszédét is” (Sötér 1941, 155).

Ugyanakkor Jókai gazdag szókincsének elismerő értékelése mellett több bírálója megjegyezte, hogy az író hivatkozik ugyan nyelvi forrásokra, de forrásai nem mindig pontosak – ahogyan pl. a történelmi események leírásában sem –, a képzelete sokszor elragadja. Ugyanígy jár el Jókai az idegen szavakkal és kifejezésekkel is, sokszor a szövegében megjelenő gondolatokhoz, szereplőkhöz igazítja formailag és jelentésükben is azokat. Jókai az érvelés, a stilisztikai funkció megvalósítása érdekében sajátos módon, szabadon alkalmazza a nyelvet (vö. Tolnai 1925, 91; Fábrián 1981, 41).

Fried István utal rá, hogy Jókai korában jellemző volt az emberek beszédére az ún. vegyesnyelvűség: a magyar beszédükbe idegen szavakat kevertek, és a beszédpartnerek többnyire értették is ezt a beszédet (Fried 2005, 15). Bőséggel használ francia szavakat, kifejezéseket is a szereplők jellemzésére, pl. az *Egy magyar nábobban* Kárpáthy Abellinó rossz franciaságát, vagy Tallérossy Zebulon felvidéki nemes szlovák szavakkal kevert magyarságát bemutatva *A kőszívű ember fiaiban*.

Jókai abban a XIX. századi társadalmi és nyelvi környezetben alkotott, amely az egységes magyar nemzeti nyelv, mai szóval a sztenderd kialakulásának időszaka volt, ahogyan Fábíán Pál is megfogalmazta: „A XIX. század második fele irodalmi és köznyelvünk megszilárdulásának időszaka” (Fábíán 1981, 35). Ehhez hozzátartozik még az is, hogy Jókai a dunántúli nyelvjáróterület északi részén született és élt gyermekkorában, ahol a nyelvi közeg nem volt messze az irodalmi nyelvtől, mint ahogy hangállományában ma sem tér el lényegesen a sztenderdtől (nyugat-dunántúli, csallóközi nyelvjárás). Ifjúkori pápai és kecskeméti rövid időszakát leszámítva pedig élete végéig Pesten élt: „...a négy nyelvjáróterület érintkező pontján fekvő, a kiegyenlített irodalmi és köznyelvet egyre inkább használó fővárosban...” (Fábíán 1981, 36).

Jókai a tájszavakat és népies kifejezéseket is feljegyzi és fel is használja őket egyes regényeiben, bár nem mindig a szereplők nyelvének megfelelő tájegységből származóakat (Tolnai 1925; N. Dely 1969). Szép számmal alkalmaz régi szavakat is, elsősorban a szépségük, esztétikai hatásuk miatt. Jókai gyerekkorától kezdve több idegen nyelven olvas, műveiben számtalan idegen szót használ, az idegen szavaknak sokféle funkciójuk van írásaiban: stílusképzés, környezetfelidézés, a szereplők jellemzése stb. Például a latin szavakat, fordulatokat elsősorban jogi vagy országgyűlési tárgyú műveiben alkalmazza a téma, a környezet, a beszélők stílusának felidezésére.

Jókai grammatikai szóalkotásmódja

A szakirodalomban N. Dely Zsuzsa az *Egy magyar nábob* című regényig alkotott Jókai-műveket vizsgálta. Részletesen foglalkozott Jókai szókinccsel, főként a nyelvújítás hatásával, az idegen szavak szerepével, szókinccsének stilisztikai funkciójával (N. Dely 1969, 17–34), illetve azzal, hogy „...hogyan használja a szavakat a jellemzés eszközeként; gazdag példaanyaga sok érdekes megfigyelést tartalmaz” (A. Jászó 2016, 170).

Tanulmányunkban az író szóalkotásmódját, ragozását, szóképzését, szóösszetételeit, valamint az idegen tőszavakból alkotott képzéseket emeljük ki

A kőszívű ember fiai című regényének nyelvéből. Azért esett a választásunk erre a műre, mert mind a magyarországi, mind pedig a szlovákiai általános iskolai 7. osztályban kötelező olvasmány. És tegyük hozzá: a regény nyelvének szövege nem a legnehezebben felfejthető annak ellenére sem, hogy a tanulók, a szülei és sajnos a fiatalabb pedagógusok sincsenek ezen a véleményen.

A múlt idő használata

Fábián Pál Jókai nyelvét elemző írásában (1981, 37) rámutat, hogy Jókai idejében a befejezett (-t, -tt időjeles) és az elbeszélő (-a, -e, -á, -é időjeles) múlt idő használata között nincs funkcióbeli, de még stílusbeli különbség sem. Jókai azonban mindkettőt használja, többnyire egy mondaton belül is, valószínűleg az egyhangúság elkerülése érdekében. Ugyancsak Fábián utal rá (1981, 37), hogy valószínűleg Kazinczy hatására figyelhető meg a XVIII–XIX. század fordulójára már elavuló elbeszélő múlt feléledése a reformkori irodalom nyelvében (vö. Kálmán 1975, 117–124), ugyanakkor Jókai későbbi műveiben is használja a magánhangzó-időjeles múlt időt. Nézzünk néhány példát a kétféle múlt idő használatára *A kőszívű ember fiai* című regényből! Az alábbi és a későbbi példákat is a Szépirodalmi Könyvkiadónál 1960-ban megjelent regényből idézzük:

- (1) „Az üres szék mögött álló komornyik felvilágosítá az uraságokat, hogy az orvos volt itt, az súgott neki valamit; mire a nagyságos asszony eltávozott” (A kőszívű, 8).
- (2) „Jéza meghúzta magát a kerevet szegletén, ahol Ödön ült, s lesüté szemeit, s két kezét leereszté ölébe” (A kőszívű, 43).
- (3) „(Baradlay Jenő) Az egész napot lázban tölté, s bezárkózva szobájába, ott járt alá s fel nyugtalanul” (A kőszívű, 182).

Jókai használja az archaikus *lőn* múlt idejű igealakot is, de a példamondatban nincs kiemelt funkciója, mivel nem az emelkedett stílus eszköze:

- (4) „Leonin kettőt koccantott a szomszéd páholy közfalára, mire tőlről lőn a jel, és arra néhány pillanat múlva az oldalfal közepén kétfelé nyílt, s belépett rajta egy hölgy” (A kőszívű, 43).

A jövő idő használata

A magyar irodalmi nyelv fejlődésével Jókai korában az egyszerű jövő idő kiszorult a köznyelvi használatból: „Jókai a maga egyéni nyelvhasználatát alávetette az irodalmi nyelvi normának” (Fábián 198, 38). A szakirodalom tanúsága

szerint az *-and*, *-end* időjeles egyszerű jövő időt Jókai csak rendkívül ritkán használja (Fábián 1981, 38). Minden bizonnyal van azonban funkciója ennek a grammatikai alaknak a *fog* segédigés összetett jövő idejű alakok mellett. Az *-and*, *-end* időjeles alakok a régiesség, illetve az ünnepléses, emelkedett stílus kifejezőeszközei lehetnek az alábbi példákban:

- (5) „A gyász-énekkart a debreceni iskolai énekkar *képzendi*” (A köszívű, 11).
- (6) „Így *leend* nyugtom a föld alatt és üdvöm az égben” (A köszívű, 16).
- (7) „S hátha atyádat valami idegen városban *tartandják*, nem óhajtasz közelében lenni?” (A köszívű, 126.)

A következő mondatban a jövőidejűség kifejezésére háromféle alakot is használ az író. Az egyszerű, *-end* időjeles, az összetett *fog* segédigés alakot – ez utóbbit valószínűleg a nyomatékosítás eszközeként –, valamint grammatikai szinonimaként a jelen idejű alakot jövő idejű cselekvés kifejezésére:

- (8) „*Még egy óráig leszek önnek ura. De amit ez óra alatt önnek mondok, az egész életét betöltendi. Én még halálom után is ura fogok önnek maradni*” (A köszívű, 11).

Igeragozás

Jókai nyelvében találunk példákat a kijelentő mód jelen idejű egyes szám 2. személyű általános (alanyi) ragozású igealak varianciájára, a normatív *-l* személyrag helyett az *-sz* használatára is:

- (9) „*Már azt hittem, ott veszesz a táncteremben – szolt barátságos szemrehányással*” (A köszívű, 38).
- (10) „– *Mint legidősb fiú és teljes korú, testvéreidnek gyámja leszesz*” (A köszívű, 139).
- (11) „*Kimond-e az első kérdésre, amit belül érzesz?*” (A köszívű, 139.)

A denominális -z és -l verbunkképző szinonimitása az idegen tövű szavakban

Mivel Jókai otthon van az idegen szavak világában, és a korabeli társasági nyelvhasználatban gyakoriak a *-z* és *-l* igeképzőkkel alkotott idegen tövű szavak, ezért ő maga is gyakran alkot ilyeneket. Nézzünk meg ezek közül is néhányat!

- (12) „*A tor mindenképpen hasonlít más egyéb lakomákhoz, azzal a különbséggel, hogy nem toasztoznak benne*” (A köszívű, 27).

A szó az angol *toast* szóból származik: 'pohárköszöntőt, tósztot mond'. A *Jókai-enciklopédia* ezt a szóalakot ugyan nem tartalmazza, az azonos tövű, azonos jelentésű *tósztoz* igét viszont igen (JókaiE. 2020, 813).

- (13) „...*az idősebbek és tekintélyesebbek messziről beneventálják...*”
(A köszívű, 28).

A szó töve a latin 'jókívánságait fejezi ki, üdvözöl' jelentésű *beneventare* ige (JókaiE. 2020, 116).

- (14) „– *Már megint nincs egy vad garasunk sem, ugye?*
– *Pedig még ma reggel két aranyat találtam a lajbink zsebében.*
Bizonyára bukétra ment valami szép leánynak?
Vagy elsámpányéztük a cimborákkal?” (A köszívű, 79–80.)

A (14) mondatban több olyan szó is van, amelyek vagy népnyelvi (lajbi), vagy pedig idegen eredetűek: *bukét* (fr. bouquet) 'virágcsokor, bokréta' (JókaiE. 2020, 145.), *elsámpányézik* 'elborozgat, elpezsgőzik' a francia *champagne* szóból (JókaiE. 2020, 256).

Nyelvújítási képzőkkel alkotott szavak

Jókai korában, de különösen pályája kezdetén még zajlott a nyelvújítás, sok új szó került a köznyelvbe is (vö. A. Jászó 2016, 168). Jókai is szép számmal használ ilyen szavakat, és mintájukra ő maga is alkot újakat, bár ezek nem mindig sikerülnek, mivel idegenek a korabeli nyelvhasználattól: „A dúló rablót a *csatár*; futár mintájára *dulár*-nak teszi meg” (Tolnai 1925, 93). „Sok új nyelvújítási szó nélkül pedig már nemcsak a társalgási nyelv, de az irodalom is elképzelhetetlen. Természetesen Jókai sem mentes ezek hatásától. Bőven találkozunk nála a *hullám*, *déliabáb*, *andalgó*, *estharang*, *éremény*, *alkony*, *kör*, *zuhatag*, *fuvatag*, *förmeteg*, *elménc*, *különc* féle szavakkal” (N. Dely 1969, 18). Ilyen szó pl. a *szőnyegész* 'kárpitós, tapétázó' is (JókaiE. 2020, 783):

- (15) „*Időt kellett engedni a számos nagyrangú ismerősnek, hogy a végtisztességre megjelenhessenek, [...] szőnyegésznek és címerfestőnek, hogy díszítményeikkel elkészülhessenek*” (A köszívű, 19).
- (16) „*A hó porzott lábaik alatt; úgy vágattak árkon, síkon, torlatokon keresztül*” (A köszívű, 59).

A (16) példában az *-at* képző megkülönbözteti az *-asz* képzővel alkotott azonos tövű szavak jelentését: *torlasz* (*torlosz* alakban is) 'barikád' (JókaiE. 2020, 812); *torlat* '1. torlasz, 2. torlódás, 3. hullámverés' (JókaiE. 2020, 812).

Közös szemantikai elem az azonos tövű szinonimák között az akadály megléte. Példánkban a *torlat* szó kontextuális jelentése mindhárom lehet, mivel a Szentpétervárról való menekülés leírásáról van szó, amikor Ödön és Leonin lóháton a sík mezőn, hótorlaszokon és a befagyott jégen is menekülnek szánjukkal az őket üldöző farkasok elől, sőt egy helyen a halászsok által vágott lék vékony jege is beszakad alattuk, és a víz alá kerülnek.

(17) „...az egész ordashad vágatvást nekiindult a part menedékes részét keresni...” (A köszívű, 61).

A *menedékes* melléknév a megy ige *men-* tövéből *-(e)dék* képzővel alkotott, *-(e)s* képzővel továbbképzett szó, jelentése 'lépcsős, enyhén lejtős' (JókaiE., 2020, 540).

Ugyancsak nyelvújítás-korabeli az *-ély* képző, amellyel a *meredély* szót alkotta meg Jókai, ennek szinonimája a *meredek* is szerepel nála 'meredek lejtő, szakadék' jelentésben (JókaiE. 2020, 541):

(18) „Most már folyton meredélynek vitt az út” (A köszívű, 301).

Egyéni szóalkotások

Jókainak számos hangulatos szava van, amelyek humoros ízt kölcsönöznek szövegeinek. Ezek közül most csak hármat emelünk ki *A köszívű ember fiaiból*:

(19) „Jenő a diskurzus végére odébb sandalgott, hogy még tanúnak se legyen jelen” (A köszívű, 93).

A *sandalog* '1. sompolyog, 2. odasandít' jelentésben szerepel az enciklopédiában (JókaiE. 2020, 715). A példamondatban mindkét jelentése érződik a szóösszevonás következtében létrejött szó kontextuális jelentésében: ti. odasandítva továbbment, eloldalgott.

(20) „Termetes, karcsú, de ruganyos és izomtelt.”

Az *izomtelt* összetett szót valószínűleg 'izmos' jelentésben használja Jókai, ahogyan előfordul szókincsében ebben a jelentésben az *izomzatos* szó is (JókaiE. 2020, 399).

A következő példában a 'hangosan fogalmaz, diktál, tollbamond' (JókaiE. 2020, 555) jelentésű *mondatol* igét használja, amely jelentéstömörítés:

(21) „Ő maga pedig szobájába lopózott, elővette írotárcájából azt az emlékezetes iratot, melyet haldokló férje mondatolt írotolla alá...” (A köszívű, 142).

Összegzés

Tanulmányunkban bemutattuk az írói szótárak feladatát, hasznát, ezek közül részletesebben a *Jókai-szótárt* és a *Jókai-enciklopédiát* elemeztük. Jókai műveinek nyelvéről, stílusáról kevés szakirodalom született. Közülük is elsősorban a dolgozatban is hivatkozott Tolnai Vilmos, N. Dely Zsuzsa, Fábíán Pál nyelvészeti és Adamikné Jászó Anna retorikai indíttatású munkáira támaszkodtunk. Mivel Jókai szókinéséről írtak a legtöbbet, kiemelve az idegen szavak használatát, célszerűnek tartottuk tanulmányunkban ezúttal Jókai nyelvében az igeidők használatát, az igeragozás egy kiemelt esetét, a nyelvújítási képzőkkel alkotott szavakat és sajátos szóalkotási módokat megvizsgálni a 2020-ban megjelent *Jókai-enciklopédia* segítségével. Példáinkat a magyarországi és szlovákiai általános iskolák 7. osztályának kötelező olvasmányából, *A kőszívű ember fiai* című regényből vettük. Mivel a szótár- és lexikonhasználat az anyanyelvi kompetencia fejlesztésének, közelebről a szókinésfejlesztésnek is hatékony eszköze, ezért a *Jókai-enciklopédiát* a tanár és a diák más Jókai-művek szövegének megértéséhez is haszonnal tanulmányozhatja a magyarórán és azon kívül egyaránt.

Irodalom

- Adamikné Jászó Anna. 2015a. Jókai időszerűsége I. rész. *Könyv és nevelés* 17 (2): 72–88.
- Adamikné Jászó Anna. 2015b. Jókai időszerűsége II. rész. *Könyv és nevelés* 17 (3): 43–62.
- Adamikné Jászó Anna. 2015c. Jókai időszerűsége III. rész. *Könyv és nevelés* 17 (4): 9–33.
- Adamikné Jászó Anna. 2016. *Jókai és a retorika*. Budapest: Trezor.
- Adamikné Jászó Anna. 2021. *Humor és retorika az irodalomtanításban*. Budapest: Anyanyelvpolók Szövetsége–IKU.
- Benkő László. 1964. Írói szótár. In *A Szegedi Tanárképző Főiskola tudományos közleményei I.* 77–100. Szeged: Szegedi Tanárképző Főiskola.
- Cserháthalápy Ferenc. 2020. *Jókai tobzódott a szinonimák világában*. <https://kultura.hu/jokai-tobzodott-a-szinonimak-vilagaban/> (2021. jún. 21.)
- N. Dely Zsuzsa. 1969. *A fiatal Jókai nyelve és stílusa: Nyelvtudományi Értekezések 64*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fábíán Pál. 1981. A XIX. század magyar nyelve és Jókai. In *Az élő Jókai*, szerk. Kerényi Ferenc – Nagy Miklós. 35–44. Budapest: Népművelési propaganda Iroda.
- Füredi Mihály. 1982. Benkő László: Az írói szótár: A szépirodalmi nyelv és stílus lexikográfiai feldolgozása. 1979. Budapest: Akadémiai Kiadó. *Irodalomtörténeti Közlemények* 86 (4): 493–497.

- Fried István. 2005. Jókai és a világirodalom. In „*Mester Jókai*”: *A Jókai-olvasás lehetőségei az ezredfordulón*, szerk. Hansági Ágnes – Hermann Zoltán. 13–31. Budapest: Ráció Kiadó.
- Kálmán Béla. 1975. A magyar múlt idejű igealakok történetéből. In *Pais Dezső tudományos emlékülés Zalaegerszezen* (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 140. sz.), szerk. Szathmári István – Ördög Ferenc. 117–124. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Kiss Margit. 2012. A digitális Mikes-szótár. *Magyar Tudomány*. <http://www.matud.iif.hu/2012/03/04.htm> (2021. máj. 12.)
- Lőrincz Gábor. 2018. Az írói szótárak hasznáról és alkalmazhatóságáról az anyanyelv-oktatásban, különös tekintettel az Arany-szótárra. In *Aranyul – magyarul*, szerk. Lőrincz Gábor – Lőrincz Julianna – Simon Szabolcs. 71–94. Komárom: Selye János Egyetem.
- Mártonfi Attila. 2014. Számítógép és írói szótár különös tekintettel a készülő József Attila-szótárra. *Magyar Nyelv* 110 (1): 30–46.
- Nagy Miklós. 1995. Jókai-szótár 1–2. köt. Készítették: Balázs Géza, P. Eöry Vilma, Kiss Gábor, J. Soltész Katalin, T. Somogyi Magda. Budapest: Unikornis Kiadó, 1994. *Irodalomtörténeti Közlemények* 99 (1): 135–137.
- Somogyi Géza. 1917. Ami még nincs, de kellene. *Magyar Nyelvőr* 46 (3–4): 104–108.
- Sötér István. é. n. [1941]. *Jókai Mór*. Budapest: Franklin-Társulat.
- Sötér István szerk. 1965. *A magyar irodalom története IV*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Szajbély Mihály. 2010. *Jókai Mór*. Pozsony: Kalligram.
- Szegedy-Maszák Mihály – Veres András szerk. 2007. *A magyar irodalom története II*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Tolnai Vilmos. 1925. Jókai és a magyar nyelv. *Magyar Nyelv* 85–100., 232–246.

Hivatkozott írói szótárak

- [BánkBSz.] = Beke József. 1991. *Bánk bán-szótár: Katona József Bánk bán c. drámájának szókészlete*. Kecskemét: Katona József Társaság.
- [RadnótiSz.] = Beke József. 2009. *Radnóti-szótár: Radnóti Miklós költői nyelvének szókészlete*. Budapest: Argumentum Könyvkiadó.
- [ZrínyiSz.] = Beke József. 2004. *Zrínyi-szótár: Zrínyi Miklós életművének magyar szókészlete*. Budapest: Argumentum Könyvkiadó. (Zrínyi-könyvtár V. Sorozatszerkesztő Kovács Sándor Iván.)
- [AranySz.] = Beke József. 2017. *Arany-szótár: Arany János költői nyelvének szókészlete I–III*. Budapest: Anyanyelvpolók Szövetsége – Inter.

[JókaiSz.] = Balázs Géza – P. Eöry Vilma – Kiss Gábor – J. Soltész Katalin – T. Somogyi Magda szerk. é. n. [1992]. *Jókai-szótár. A–K. L–Z*. Budapest: Unikornis.

[JókaiE.] = Balázi József Attila – Kiss Gábor. 2020. *Jókai-enciklopédia*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

[MikesSz.] = Kiss Margit szerk. 2011. *Mikes-szótár*. <http://mikesszotar.iti.mta.hu/> (2021. jún. 29.)

Forrás

Jókai Mór. 1960. *A kőszívű ember fiai*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó.

ABOUT MÓR JÓKAI'S , VOCABULARY AND WORD FORMATION IN THE LIGHT OF WRITERS' DICTIONARIES

The topic selection and topicality of the study is ensured by the *Jókai Encyclopedia* published in 2020. Although the lexicological and lexicographical literature is slowly making up for the backlog in processing the writers' vocabulary, even in the age of computer dictionary editing, there is plenty of debt in processing the vocabulary of the greatest personalities of our literature. The *Jókai Encyclopedia* which processes most of Jókai's vocabulary continues the series of these works. The first part of the paper is about the purpose and task of writers' dictionaries, and then introduces some writer's dictionaries such as the *Jókai Dictionary* and the *Jókai Encyclopedia*. The aim of the study is to demonstrate the usefulness of Jókai's vocabulary and the way of creating words in school education by using the *Jókai Encyclopedia*. After this, the writer's vocabulary and the way of creating words are analysed, taking the example material from Jókai's primary school compulsory reading entitled *Sons of the Stone-Hearted Man*.

Keywords: writer's dictionary, writer's encyclopedia, writer's vocabulary, foreign words, language renewal words

LEKSIKA I NAČIN STVARANJA REČI MORA JOKAIJA U SVETLU REČNIKA PISACA

Iako leksikografija i leksikografska literatura pokušava da nadoknadi zaostatak u obradi leksičkog blaga pisaca, u ovoj eri kompjuterizovane izrade rečnika ostali smo dužni za obradu leksikološke građe koje su koristili naši veliki pisci. U nizu radova koji pokušavaju da nadomeste taj nedostatak moramo pomenuti *Jokaijevu enciklopediju*, koja je objavljena 2020. godine i koja sadrži deo leksikološke građe koju je koristio Mor Jokai. Prvi deo ovog rada govori o značaju, ciljevima i zadacima rečnika pisaca, prikazuje nekoliko takvih izdanja, kao i *Jokaijev rečnik* i *Jokaijevu enciklopediju*. Cilj rada je da prikaže primenjivost enciklopedije u nastavi i obradi

leksike i načina stvaranja reči Mora Jokaija. Autori analiziraju leksičko blago i način stvaranja reči ovog pisca, a korpus primera je ekscerpiran iz romana *A kőszívű ember fia* (*Sinovi čoveka kamenog srca*) obavezne lektire.

Ključne reči: rečnici pisaca, enciklopedija pisaca, leksičko blago, strane reči, leksika nastala tokom pokreta obnove jezika

A kézirat beérkezésének ideje: 2021. aug. 1.

Közlésre elfogadva: 2021. szept. 27.

ETO: 81'342.4
371.133
DOI: 10.19090/hk.2021.2.56-77

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

ISTÓK Béla

Selye János Egyetem, Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Komárom, Szlovákia
istokv@ujs.sk

TÓTH Sándor János

Selye János Egyetem, Tanárképző Kar
Szlovák Nyelv és Irodalom Tanszék
Komárom, Szlovákia
toths@ujs.sk

N. VARAGYA Szilvia

Selye János Egyetem, Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Doktori Iskola
Komárom, Szlovákia
szilvia.varagya@gmail.com

A FONETIKA TANÍTÁSÁNAK PROBLÉMÁI ÉS LEHETŐSÉGEI

Memóriamankók a beszédhangok osztályozásának tanításában

Problems and possibilities of teaching phonetics
Mnemonics in teaching the classification of speech sounds

Problemi i mogućnosti u nastavi fonetike
Mnemotehnika u nastavi klasifikacije glasova

A tanulmány a hangtantanítás problémáit és lehetőségeit vizsgálja online kérdőíves módszerrel (N = 101). Elsődleges célja összegyűjteni és a (leendő) magyartanárok figyelmébe ajánlani azokat a memóriamankókat (felidéző szavakat, mondatokat és álmagyarázatokat), amelyek könnyebbé, egyszersmind érdekesebbé tehetik a tanulók számára a magán- és mássalhangzók

osztályozásának memorizálását. A kutatásból kiderül, hogy a hangtan a tanulók által kevésbé kedvelt nyelvtani témakörök egyike, sokan elvontnak, bonyolultnak, a gyakorlati életben nehezen hasznosíthatónak tartják. A legtöbb pedagógus szerint az elsajátítandó ismeretanyag nehézsége nincs összhangban a(z ötödik osztályos) tanulók életkorával (érettségével), ez alapján pedig elképzelhető, hogy éppen a nyelvi szintek tanításának szintetikus (alulról felfelé építkező) módja a gyermekek nyelvtantól való elidegenedésének a kiváltója.

Kulcsszavak: fonetika, magánhangzók, mássalhangzók, mnemotechnika, didaktika

Bevezetés

Az elmúlt években közzétett kvantitatív kutatások (Szerdi 2019, 17; Istók–Istók 2020, 138–139) azt mutatják, hogy az általános és középiskolás tanulók körében kevésbé népszerű a nyelvtan, mint az irodalom: szárazabbnak, unalmasabbnak, egyhangúbbnak vélik azt (vö. Schirm 2013; 2020). Tapasztalataink szerint éppen a hangtan az egyik legnehezebben elsajátítható és legkevésbé kedvelt nyelvtani témakörök egyike az iskolában (a tendencia általában a magyartanári szakon is megfigyelhető, lásd: Bóna–Markó 2009).

Tanulmányunkban a magyartanárok körében végzett kérdőíves felmérés segítségével arra keressük a választ, hogy mivel magyarázható a hangtan népszerűtlensége, illetve milyen jó megoldásokat használhatunk az egyes témakörök – a hangtörvények, a nyelvi változások, a nyelvjárások stb. – megértésének alapjául szolgáló magán- és mássalhangzók osztályozásának tanításához.

A munkánkban bemutatott memóriamankók mellett kiváló ötleteket, feladatjavaslatokat találunk még Bóna Judit és Markó Alexandra *Hétköznapi fonetika – feladatjavaslatok a hangtan oktatásához* című tanulmányában (2009). Hasznosnak tartjuk továbbá a problémaalapú anyanyelvi nevelés (Domonkosi–Ludányi 2020) módszereit is. Ilyen lehet például az, ha nyelvi naplót íratunk a tanulókkal, majd az abban lejegyzett hangtani témájú jelenségeket közösen is megvitatjuk velük (lásd: Domonkosi–Ludányi 2020, 183–184; Ludányi–Domonkosi 2021, 53–56).

Hangtantanítás az iskola különböző szintjein

Az alábbiakban a Nemzeti alaptanterv (NAT 2020), az azt kiegészítő kerettantervek (KT 2020a; 2020b; 2020c), valamint az érvényben lévő tankönyvek (OH5a 2020; OH5b 2020; OH9a 2020; OH9b 2020; OFI8 2018; OFI12 2017) alapján foglaljuk össze röviden, hogy a tanulók milyen hangtani problémakörökkel találkozhatnak az általános és középiskolában.

Az alsó tagozaton szerzett előismeretek

Az elemi hangtani ismereteket és készségeket már az alsó tagozaton elsajátítják a gyermekek: megtanulnak különbséget tenni a magánhangzók és mássalhangzók, valamint a rövid és hosszú beszédhangok között (NAT 2020, 306). Megismertetjük őket a hangok időtartamának jelentésmegkülönböztető funkciójával (KT 2020a, 10) (pl. mgh: *öt – őt*; msh: *megy – megyy*). Mindez hozzájárul ahhoz, hogy a beszédhangok időtartam szerinti osztályozása a későbbiekben (ötödikben) már ne okozzon gondot számukra.

A hangtani és helyesírási ismeretanyag már az alsó tagozaton összekapcsolódik, a helyes hangjelölés megalapozásának részeként ugyanis foglalkoznunk kell a kiejtés szerinti („ahogy halljuk, úgy írjuk”) és a kiejtéstől eltérő írású („másképp halljuk, másképp írjuk”) szavak megkülönböztetésével (Adamikné 2001, 188, 240–241; Sz. n. 2013, 5). Ez utóbbi szempont a későbbiekben a hangtörvények tárgyalásakor lesz fontos.

Hangtantanítás a felső tagozaton

Az ötödik osztályban a tanulók megismerkednek a nyelvi szintekkel, köztük a beszédhangokkal és a fonémákkal (KT 2020b, 5, 11). Érdekes megfigyelnünk, hogy a tankönyvi gyakorlatban e két fogalom három különböző módon jelenik meg: az Oktatási Hivatal egyik tankönyve szinonimaként (OH5a 2020, 94, 96), a másik (OH5b 2020, 60) pedig egymástól elhatárolható fogalomként tekint rájuk. Az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet korábban használt új generációs tankönyve a fenti gyakorlattal szemben még csak meg sem említi a fonéma terminust (OFI5 2016, 74). Véleményünk szerint ezt helyesen teszi, elkerülve így az ötödikesek számára egyébként is nehezen befogadható ismeretanyag elvontabbá tételét.

Az ötödikes tananyag részét képezik a beszédszervek, a beszédhangok (elsősorban a magánhangzók) osztályozása, valamint a fontosabb magán- és mássalhangzótörvények is (KT 2020b, 5). A különböző osztályozási szempontok tanításában eltérések mutatkoznak az új kerettanterv és a gyakorlat között. Az előbbi már nem írja elő a mássalhangzók rendszerezésének általános iskolai tanítását – tételei között csak a magánhangzók csoportosítása szerepel (KT 2020b, 5; vö. KT 2012) –, a használatban lévő ötödik (OH5a 2020, 102–104; OH5b 2020, 72–74) osztályos tankönyvek viszont foglalkoznak vele (feltehetően azért, mert a szintén ötödik osztályban tárgyalt mássalhangzótörvények bemutatása is erre épül). Az így megszerzett, majd a nyolcadik évfolyamban

megerősített ismeretek (OFI8 2018, 18)¹ egyfajta kiindulópontként szolgálnak a nagy magyar nyelvjárások hangtani jellemzéséhez. E területi nyelvváltozatok megvitatására, egyben hangtani összevetésére a nyolcadik osztályban kerül sor (KT 2020b, 19; OFI 2018, 138–140).

Hangtantanítás a középiskolában

A beszédhangok és a fonémák „tényleges” megkülönböztetése a középiskola első osztályának a tananyaga (KT 2012c, 18; OH9a 2020, 46; OH9b 2020, 83). A tanulók átfogó képet kapnak a magyar nyelv hangrendszeréről és a hangtörvényekről (KT 2020c, 5), az előbbinek értelemszerűen már a mássalhangzók csoportosítása is a részét képezi. A magyar nyelv fonémakészletéről tanultak az idegen nyelvek fonémáiról megszerezhető fontosabb ismeretekkel egészülnek ki (KT 2020c, 5; OH9a 2020, 47; OH9b 2020, 87–88). A megszerzett tudás által a középiskola negyedik osztályában tárgyalt tíz magyar nyelvjárás (KT 2020c, 29; OFI12 2017, 67) hangtani különbségeire és a nyelvtörténeti korok hangtani vonatkozásaira, a nyelvi változás okaira (KT 2020c, 31; OFI12 2017, 13–46) is rávilágíthatunk.

Memóriamankók a hangtantanításban

A felidéző szavak (hétköznapi nevükön: hívószavak, varázsszavak, segéd-
szavak, sűgőszavak, memoriterszavak) és mondatok (hétköznapi nevükön:
hívómondatok, varázsmondatok, segédmondatok, sűgőmondatok, memoriter-
mondatok) olyan mnemotechnikai eszközök – ún. memóriamankók (vö. Sz. n.
2013, 13–14) –, amelyek elősegítik a nehezebben megjegyezhető információk és
összefüggések rögzítését és előhívását (vö. Antalné 2008). Mivel funkciójukat
tekintve az adathalmazokat kódoló tömörített fájlokra hasonlítanak, megfelelnek
a relevanciaelmélet elvárásainak. Az elmélet szerint egy kommunikátum annál
relevánsabb a felhasználója számára, minél nagyobb pozitív hatást gyakorol rá,
illetve minél kisebb erőbefektetésre van szükség a feldolgozásához (Wilson–
Sperber 1981, 297).

A felidéző szó és mondat terminusokat Antalné Szabó Ágnes egyik tanul-
mányából (2008) kölcsönözzük, ebben a szerző a nehéz helyesírású szavak

¹ A 2020-as Nemzeti alaptanterv alapján a tanulmány megírásáig csak az ötödik és hatodik, valamint a kilencedik és tizedik osztályos tankönyvek jelentek meg. A többi esetben a 2012-es Nemzeti alaptantervet követő (még érvényben lévő) új generációs tankönyveket vesszük alapul.

memorizálásának eszközeként tekint rájuk: „a megjegyzendő szóhoz egy ismert helyesírású szót kapcsolunk” (pl. *icipici dicséret*)²; „egy könnyebb helyesírású, gyakran használt hívószó [...] segít felidézni a mondatban levő nehezebb helyesírású vagy ritkábban használt szavak írásmódját” (pl. *Az ifjú bajnok ricsajozik a kajakban*).

A felidéző szó és mondat nemcsak a helyesírás (a problémás írásmódú szavak), hanem a hangtan (a magánhangzók és mássalhangzók csoportosításának) tanításában is kiváló didaktikai eszköz lehet. A különbség a kódolt adatok szerkezetében figyelhető meg. Míg a helyesírás területén a hívószó a felidézni kívánt szóhoz (pl. *anyu raguja*) vagy szavakhoz (pl. *A tolvajt lesújtotta a sejtelmes jóslat*) kapcsolódik, a hangtanban a felidéző szó vagy mondat az azonos csoportba tartozó magán- és mássalhangzókat kódolja (pl. az *uborka* szó az [u, o, a] veláris hangok „hívószava”, a *Tyúha, pici úszó kacska, futás!* mondat pedig a [p, t, k, f, sz, s, c, ty, cs, h] zöngétlen mássalhangzók „hordozója”). Az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet korábban használt ötödikes tankönyve (OF15 2016, 52) a nyelv függőleges mozgása alapján elkülönülő szintekhez a következő felidéző szavakat rendeli: *gumisün* (felső), *élőszó* (középső), *gyertya* (alsó), *száll* (legalsó).

A felidéző szó és mondat mellett ritkábban ugyan, de a felidéző történet egyik formája, az álmagyarázat³ és a felidéző kép⁴ (Antalné 2008) is előfordul a beszédhangok osztályozásának tanításában. Jó álmagyarázatok lehetnek a magas (palatális) és mély (veláris) magánhangzók memorizálására a következő mondatok: *A „teniszütő” magánhangzói azért magasak, mert a teniszütőt magasba emeljük adogatáskor. Az „uborka” magánhangzói azért mélyek, mert az uborka levelei mélyen a földön kúsznak* (vagy: *mert az uborkát mélyen rakjuk be az üvegbe*). E két álmagyarázat vizuális megjelenítésével (a helyzetkép lerajzolásával) felidéző képeket is létre tudunk hozni. Hasonló megoldással találkozhatunk az Oktatási Hivatal által kiadott ötödik osztályos tankönyv (OH5b 2020) borítólapján is: a piros ház a veláris, a zöld pedig a palatális magánhangzóknak ad otthont, miközben a felső nyelvvállású magánhangzók a tető, a középsők a felső emelet, az alsók pedig az első emelet ablakaira lettek

² A fejezetben olvasható helyesírási példák Antalné Szabó Ágnes fentebb idézett tanulmányából származnak. A hangtani példák az általános és középiskolás pedagógusok körében végzett gyűjtésünk eredményei.

³ Antalné (2003) egyik álmagyarázata: azért írjuk a *szerviz* szót rövid *i*-vel, mert azt szeretnénk, hogy az autónk rövid ideig legyen a szervizben.

⁴ Antalné tanulmányában (2003) egy kép szemlélteti, hogyan *korcsolyázik a gólya az erkélyen*.

ráfestve, a legelső nyelvállású [á] a piros ház bejárati ajtajának ablaküvegét díszíti. A képek által támogatott tanulás hatékonyságát Nyíri Kristóf (2000) szavaival magyarázhatjuk: „az emberek elsősorban képekben gondolkoznak, s csak azután szavakban”.

A kutatás módszertana

A kérdőívet négy olyan privát Facebook-csoportban osztottuk meg, amely a magyartanárok informális szakmai fórumának tekinthető. Ezek a felületek a következők: *Magyar tanítása 5. 6. osztályban* (W1), *Magyartanárok csoportja 7–8. osztály (csak pedagógusoknak!)* (W2); *Magyartanítás felső tagozaton* (W3); *Onlinemagyartanar* (W4). A kérdőív 2021. június 7-e és 16-a között volt elérhető. Tíz nap alatt százegy pedagógus osztotta meg velünk szakmai tapasztalatait.

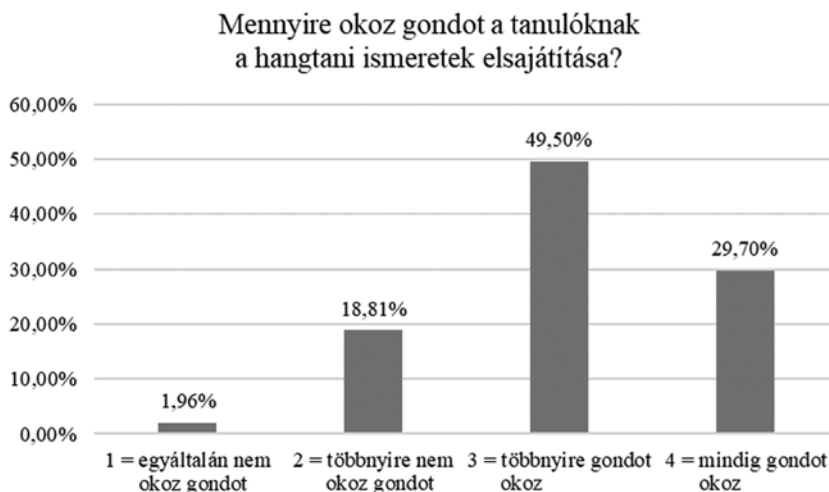
A zárt végű kérdésekre adott válaszokat a Microsoft Excel segítségével és manuálisan dolgoztuk fel. A kérdések egy része négyfokú skálát használ, esetükben az eredmények átlagát, móduszát (az adatsor leggyakoribb értékét) és mediánját (az adatsor középpértékét) is megadjuk.

Háttér adatok

A kérdőívet kitöltő adatközlők 96%-a nő. A nemek szerinti megoszlás aránytalansága azzal magyarázható, hogy a magyartanári pályát választók többsége nő, illetve hogy a nők általában nagyobb hajlandóságot mutatnak az online kérdőívek kitöltésében, mint a férfiak. Az adatközlők 16%-a a 21–35 évesek (pályakezdő és fiatal pedagógusok), 36%-uk a 36–50 évesek (középkorosztályúak), 49%-uk pedig az 50 év feletti (idősebbek) korosztályából való. A magyartanári szakma elöregedését mutatja, hogy a kitöltőknek csaknem a fele már betöltötte ötvenedik életévét. Az adatközlők 97%-a Magyarországon, 3%-uk pedig valamelyik határon túli országban (Romániában, Szlovákiában vagy Szerbiában) oktat magyar nyelv és irodalmat. 77%-uk általános iskolában, 15%-uk középiskolában, 8%-uk pedig általános és középiskolában is tanít. Az általános iskolák pedagógusainak mintában való túlerepresentáltsága a kutatás szempontjából előnyös, a fonetikatanítással kapcsolatos dilemmák többsége ugyanis éppen az általános iskola ötödik osztályát érinti. Az adatközlőink 24%-a kevesebb mint öt éve, 9%-uk 5–10 éve, 67%-uk pedig több mint tíz éve praktizál magyartanárként. Ez azt jelenti, hogy a beérkező adatok jelentős része többéves, akár évtizedes munkatapasztalatok eredményeit tükrözi.

A fonetikatanítás problémái: „Túl korán és túl részletesen”

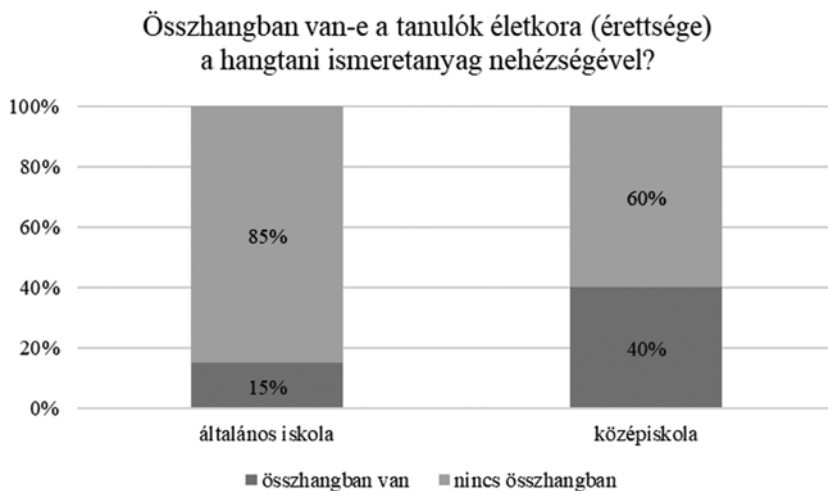
A kérdőívet kitöltő pedagógusok szerint a hangtani ismeretek elsajátítása többnyire gondot okoz a gyerekeknek (négyfokú skála; átlag: 3,1; medián: 3; módusz: 3) (lásd: 1. ábra). A legtöbb magyartanár túlságosan elvontnak, részletezőnek, magolásra épülőnek és a gyakorlati életben nehezen hasznosíthatónak tartja a tananyagot. Szerintük a sok új szakkifejezés, a beszédhangok osztályozása és a hangtörvények felismerése, megkülönböztetése okozza a legnagyobb problémát. Nehezíti a helyzetet az is, hogy a beszédtempó gyorsulása (Kassai 1993; vö. Bóna 2008) csökkenti a tanulók beszédhangokra való koncentrációjának, a részletekre való odafigyelésének a képességét.

1. ábra. *A hangtani ismeretek elsajátításának problémája*

A hangtantanítással és -tanulással kapcsolatos nehézségek a tananyag nagyon korai, ötödik osztályban való megjelenésével is magyarázható. Ez a nyílt és zárt végű kérdésekre adott válaszokból is egyértelműen kitűnik. Az általános iskolában dolgozó pedagógusoknak a 85%-a, a középiskolában tevékenykedőknek pedig a 60%-a gondolja úgy, hogy nincs összhangban a tanulók életkora a hangtani ismeretanyag nehézségével (lásd: 2. ábra). Sokak szerint a tananyag összetett (elvont) fogalmi és hálózati apparátusa túlmutat egy ötödik osztályos tanuló fogalmi-logikai gondolkodásának fejlettségi szintjén. Többen is hozzátesszik, hogy a nyolcadik évfolyamban (a tananyag ismétlésekor) a hangtani összefüggések megértése már nem okoz akkora gondot, mint az ötödikben. A válaszok alapján megfontolandó lenne a nyelvtan tanítását a magasabb nyelvi

szintekkel kezdeni, és a könnyebben megragadható, egzakt szövegtől eljutni egészen a beszédhangig, illetve fonémáig.⁵

2. ábra. *A hangtani ismeretanyag nehézségének összefüggése a tanulók életkorával*

A kérdőívet kitöltő magyartanárok szerint a tanulók kevésbé kedvelik a hangtant (négyfokú skála; átlag: 2,2; medián: 2; módusz: 2) (lásd: 3. ábra). Ennek oka, hogy bonyolultnak, unalmasnak és a hétköznapi életben nehezen használhatóan tartják azt (vö. az 1. és 2. ábrához tartozó magyarázatok). Több pedagógus is hozzáteszi, hogy a fonetikát egyedül játékos formában érdemes tanítani, például úgy, hogy a problémák megoldására nem elvárásként, hanem egyfajta „kincskeresésként” tekintünk.

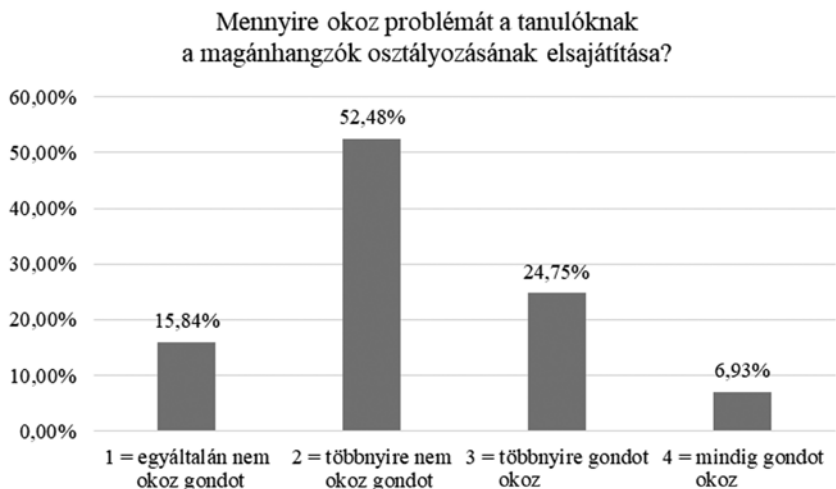
⁵ Ezen a ponton hívnánk fel a figyelmet a szlovákiai magyar középiskolák első osztálya számára írt rendhagyó nyelvtankönyvre (Misad–Simon–Szabó Mihály 2009), amely e „fordított koncepciót” vezeti be: a nyelv, a kommunikáció és a szöveg általános jellemzőivel, valamint a retorikával indít. A második, harmadik és negyedik osztályos tankönyv szerzőinek (Uzonyi Kiss–Csicsay 2012a; 2012b; 2012c) csak részben sikerül követniük az „eredeti” elképzelést: a másodikos tankönyv újratárgyalja a szövegtant és a retorikát, valamint – a „megfelelő sorrendet” be nem tartva – a szókészlettant és a szófajtant is tartalmazza; a harmadikos tankönyv a mondattant, a negyedikes pedig a hangtant és a – „logikai rendeződést” szintén felrúgó – stilisztikát mutatja be.

3. ábra. Népszerűtlen hangtan

A magánhangzók osztályozásának taníthatósága

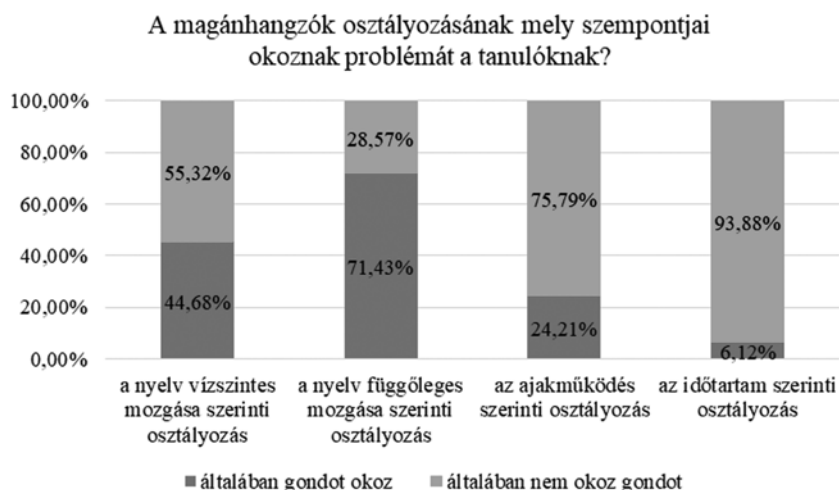
Mivel a magánhangzók nem akadályhangok, ezért ejtésük variábilisabb, a képzésük helye pedig nehezebben azonosítható, mint a mássalhangzóké. A megfigyelést nehezíti az is, hogy a toldalékcso életkori változásai miatt a tanulók artikulációs tapasztalatai eltérőek lehetnek (Markó et al. 2020, 74, 80).

4. ábra. A magánhangzók osztályozásának elsajátíthatósága

A pedagógusok szerint ugyanakkor a tanulóknak többnyire nem okoz gondot a magánhangzók osztályozásának elsajátítása (négyfokú skála; átlag: 2,2; medián: 2; módusz: 2) (lásd: 4. ábra). Ennek oka, hogy „kevesebb magánhangzó van”, valamint hogy a négy osztályozási szempontból három viszonylag könnyen tanulható (lásd: az 5. ábrához tartozó magyarázatok).

A legnagyobb gondot (71,43%) a nyelv függőleges mozgása szerinti osztályozás okozza a tanulóknak (lásd: 5. ábra), ez az oka annak, hogy egyes pedagógusok ezt nem is kérik rajtuk számon. Időnként a nyelv vízszintes mozgása is problémát jelenthet (44,68%), a palatális és veláris magánhangzók⁶ azonban akár egy-egy felidéző szóval is megjegyezhetők (lásd: 7. ábra). A hangok ajakműködés szerinti képzésének labiális, illabiális volta a (kerek vagy résre nyíló) szájforma alapján könnyen megállapítható (probléma csak az esetek 24,21%-ánál merül fel). Az időtartambeli különbségekkel már az alsó tagozaton megismerkednek a tanulók, a későbbiekben ez már csak elvétve jelent gondot számukra (6,12%).

5. ábra. A magánhangzók osztályozásának szempontjai az elsajátíthatóság függvényében

A beszédhangok osztályozásának elsajátítását befolyásoló tényező lehet a különböző osztályozási szempontok alapján elkülönülő csoportok megjelenítési

⁶ Tanulmányunkban azt a hagyományos, a közoktatásban is elterjedt megközelítést követjük, amely pusztán veláris és palatális magánhangzókról beszél. Hozzá kell ugyanakkor tennünk, hogy a hagyományosan veláris magánhangzók közé sorolt [á] hangot az újabb fonetikai szakirodalom (Markó 2017, 155–156) már centrális, azaz középen képzett hangnak tekinti.

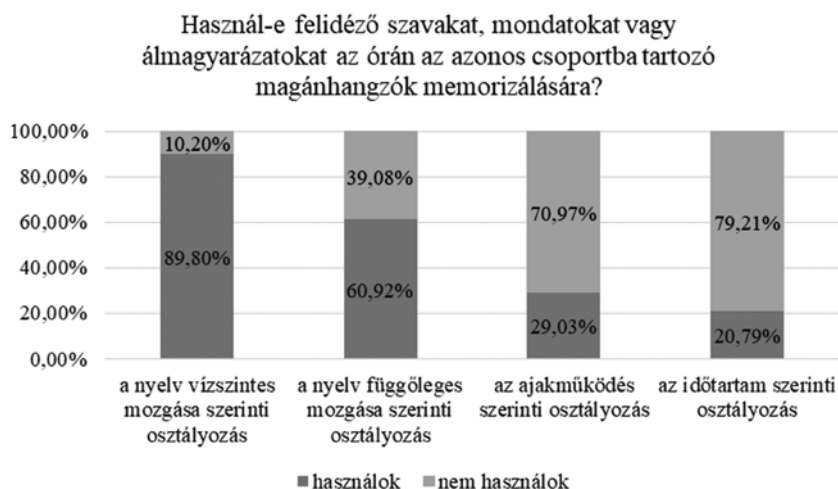
módja. Az osztályozási szempontok vizualizálása alapján megkülönböztetünk analitikus (széttagoló) és szintetikus (tömörítő) módszert. Széttagoló módszernek nevezzük azt, amikor az egyes osztályozási szempontokat külön-külön táblázatban mutatjuk be; tömörítő módszerről pedig akkor beszélünk, ha minden osztályozási szempontot egyetlen átfogó táblázatba sűrítünk. A pedagógusnak figyelembe kell vennie azt, hogy míg egyes tanulók az előbbi, addig mások az utóbbi módszerrel érhetnek el jobb eredményeket. Tapasztalataink szerint a széttagoló módszerrel gyorsabb, könnyebb a tanulás (különösen igaz ez akkor, ha általános iskolás tanulókról van szó); a tömörítő módszerrel viszont átláthatóbbá, rendszerszerűbbé tehetjük a későbbi órákon tárgyalt magasabb szintű összefüggéseket (pl. hangtörvények, nyelvjárások, nyelvtörténet). A kérdőívet kitöltő pedagógusok 11%-a csak tömörítő módszert, 16%-uk pedig csak széttagoló módszert használ az órákon. A fentiek értelmében pozitívan értékeljük azt, hogy jelentős többségben (73%) vannak azok, akik mindkét módszert alkalmazzák (lásd: 6. ábra).

Milyen módszert használ a magánhangzók osztályozásának vizualizálására?

6. ábra. A magánhangzók osztályozásának vizualizálása

A magyartanárok többsége a magánhangzók tárgyalásakor csak a nyelv vízszintes (89,80%) és függőleges mozgása (60,92%) szerinti osztályozás memorizálására használ felidéző szavakat, mondatokat vagy álmagyarzatokat (lásd: 7. ábra), az ajakműködés és az időtartam szerinti csoportosítás általában nem okoz gondot a tanulóknak (lásd: 5. ábra). A pedagógusok 63%-a a tanulókat is megkéri arra, hogy hozzanak létre saját – ennél fogva könnyebben megjegyezhető – példákat.

7. ábra. Felidéző szavak, mondatok, álmagyarások használata a magánhangzók osztályozásának tanításához

Memóriamankók a magánhangzók osztályozásához

Az alábbiakban bemutatott példák többsége a kérdőíves kutatásunkból származik, a korpuszt ugyanakkor a *Magyar tanítása 5. 6. osztályban* nevű oldalon kialakult két hosszabb szakmai diskurzusban (W5, W6) javasolt néhány érdekesebb, jól használható példával is kiegészítettük.

Memóriamankók a nyelv vízszintes mozgása szerinti osztályozáshoz

a) Palatális (magas) magánhangzók

A palatális (magas) magánhangzók memorizálására a legtöbben a *teniszütő* szót használják. Néhányan ugyanakkor megjegyzik, hogy a *teniszütő* didaktikai szempontból nem megfelelő, félrevezető példa, hiszen a későbbiekben tanult hangrend törvényét nem alkalmazhatjuk összetett szavakon. Fontos hozzátennünk, hogy bár a hangrend törvénye valóban nem vonatkozik az összetett szavakra, jelen esetben nem a hangtörvények elsajátítása, hanem a magánhangzócsoportok memorizálása a cél.

A palatális (magas) magánhangzók memorizálására a következő szavakat használják még: *teniszütőé; teniszütőnyél; süvegkészítő; cipőfűzés; gyümölcs-
im; üditőjében; esküvői; repülői; kéziköszörű; kőművesig; nekiröpül; terítőjük;
elidőzünk; cihelődünk 'készülődünk'*. A felidéző szavak mellett felidéző szókap-

csolatokkal és mondatokkal is találkozhatunk: *erdei gyümölcs; kis tükörke; Enikő ül.; Petőfi ül.; Bercsényi örül.; Hú, ebédidő!; Tükör hűtőn? Idénre ígérem.* Elvértve álmagyarázatokkal⁷ is találkozhatunk: *Magasra emeljük a teniszütőt, hogy elüthessük vele a labdát.; Magas, mint a kéziköszörű hangja.; A kőművesig megyek, hogy magas házat építsen nekem.*

b) *Veláris (mély) magánhangzók*

A veláris (mély) magánhangzók memorizálására a legtöbben az *autó*, az *uborka* és a *háború* szavakat használják. Ezek mellett a következő példák fordulnak még elő: *uszoda; faodú; futópad; kupola; hazudozás; autópálya; aluljáró; távolugrás; madárkórus.* Egy-egy felidéző szókapcsolattal és mondatlall is találkozhatunk: *nagy háború; Az autó áll.* Népszerűek az álmagyarázatok: *Az autók a mélygarázsban parkolnak.; Az autó belemegy a mély kátyúba.; Az autó azért mély, mert alacsonyán ülünk benne.; Az uborka azért mély, mert lehajolunk érte.; Mélybe nyúlok az uborkáért az üvegbe.; A háború mindent a mélybe rombol.; Mélybe huppanunk a homokba távolugráskor.; Az uszodában mély a víz.; A hazudozás mélyen érint.; Az aluljáró a mélyben van.*

Memóriamankók a nyelv függőleges mozgása szerinti osztályozáshoz

a) *Felső nyelvállású magánhangzók*

A felső nyelvállású magánhangzók memorizálására a következő szavakat használják a pedagógusok: *süniút; útifű; kisnyúlful.* Ezekből könnyen hozhatunk létre álmagyarázatokkat (pl. *A süniút szó magánhangzói azért felső nyelvállásúak, mert a süniút felfelé vezet a hegyre; Az útifű szó magánhangzói azért felső nyelvállásúak, mert fent a hegyekben sok útifű nő*). Találunk olyan megoldásokat is, amelyek a hosszú és a rövid magánhangzók egyaránt tartalmazzák. Ilyenek a *szűkült szívritmusú* szókapcsolat vagy a *Bulcsú-fulű visít* és a *Bulcsú süt, fűt, visít* mondatok.

b) *Középső nyelvállású magánhangzók*

A középső nyelvállású magánhangzók memorizálására a beérkező válaszok alapján a *középkor* összetett szó és a *középső sor* szókapcsolatok tűnnek

⁷ Szerkezetüket tekintve olyan felidéző mondatokról van szó, amelyek tartalmi-logikai szempontból álmagyarázatoknak tekinthetők, könnyen át is alakíthatóak azokká (pl. a *Magas, mint a kéziköszörű hangja* helyett mondhatjuk azt, hogy *A kéziköszörű szó magánhangzói azért magasak, mert a kéziköszörű hangja is magas*).

a legalkalmasabbnak, hiszen azok már önmagukban is álmagyarázatot sugallnak (*A középkor szó és a középső sor szókapcsolat magánhangzói azért középső nyelvvállásúak, mert bennük van, hogy „közép”*). Érdekes, játékosnak ható megoldások még a *golyólövőgépet* összetett szó és a *zörgő mosógépet* szókapcsolat. Az egyik adatközlőnk szerint érdemes rámutatnunk a hangokat jelölő betűk alakjára is: az [é] kivételével valamennyi középső nyelvvállású magánhangzó [o, ó, ö, ő] kerek alakú.

c) *Alsó nyelvvállású magánhangzók*

Az alsó nyelvvállású magánhangzók megjegyzésére a *matek*, a *tea*, a *menta* és a *mentatea* szavakat használhatjuk. Álmagyarázatot építhetünk arra a közhelyre, hogy a matematikát sokan nem szeretik (*A matek szó magánhangzói azért alsó nyelvvállásúak, mert a matekot már alsóban sem szerettük*).

d) *Legalsó nyelvvállású magánhangzó*

A legalsó nyelvvállású [á] memorizálására bármilyen egy szótagú szót használhatunk: *száj*, *ház*, *szár* stb. Gyakori álmagyarázat a következő: *Az [á] azért legalsó nyelvvállású, mert az orvosnál is azt mondjuk, hogy á-á-á, amikor a legalsó nyelvvállásba nyomja a nyelvünket*. Néhány adatközlő az alsó és a legalsó nyelvvállású magánhangzókat összevontan tárgyalja. Ilyen esetben a *Beáta*, a *Renáta* és az *alátesz* példák használhatók felidéző szóként.

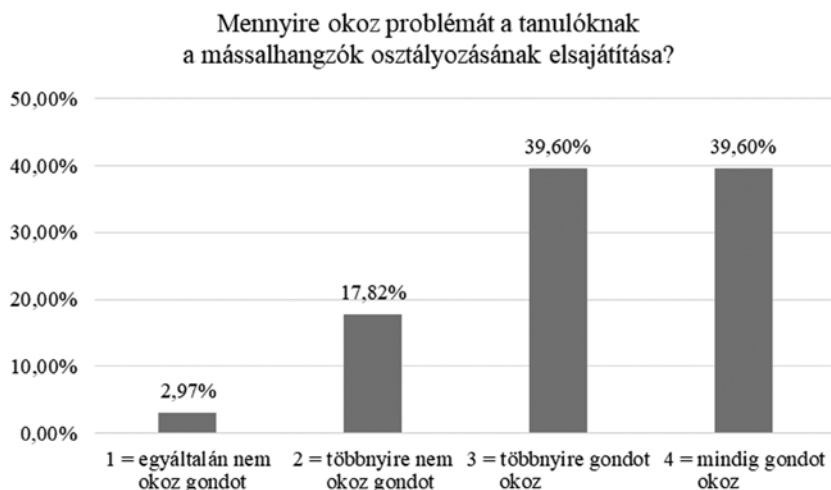
A nyelv függőleges mozgása szerinti osztályozáshoz memóriamankóként nemcsak homogén (horizontális), az adott hangcsoportot felölelő nyelvi egységeket, hanem heterogén (vertikális), a szinteződést szemléltető megoldásokat is használhatunk (fentről lefelé haladva, az újrakezdés szakaszait virgulával jelöljük): *Uborkafán | ülök, | így élek.*; *Uborkafán | ülök, | dinnyét eszem.*; *Uborkafán | ülő | kicsi Péter*; *Uborkafán | ülő | irigy német*; *Színészek | üllőt | ugornak át*.

Memóriamankók az ajakműködés szerinti osztályozáshoz

A labiális (ajakkerekítéses) magánhangzókat az *autótükör* összetett szó segítségével jegyezhetjük meg, az illabiális (ajakréses) magánhangzók memorizálására pedig felidéző mondatokat használhatunk: *Ágnes él és bízik.*; *Elek így már ki mer menni eme résen* (ez utóbbi mondat a *rés* szó révén álmagyarázatként is felfogható).

A mássalhangzók osztályozásának taníthatósága

A magyartanárok szerint a tanulóknak többnyire gondot okoz a mássalhangzók osztályozásának elsajátítása (négyfokú skála; átlag: 3,2; medián: 3; módusz: 3) (lásd: 8. ábra). Körülbelül a 80%-uk ütközik nehézségekbe a rendszerezés tanulásakor (értsd: többnyire vagy mindig gondot okoz számukra). A problémát a pedagógusok szerint a mássalhangzók sokasága okozza, a csoportosításuk pedig ennél fogva kevésbé átlátható, mint a magánhangzóké.

8. ábra. A mássalhangzók osztályozásának elsajátíthatósága

A legnagyobb problémát a képzés módja (90,36%) és a képzés helye (83,13%) szerinti osztályozás jelenti a tanulóknak (lásd: 9. ábra). A pedagógusok egy része ezt (a táblázat használata nélkül) nem is kéri rajtuk számon, vagy – hogy ne terhelje túl őket – inkább kihagyja a tananyagból. A zöngéesség (hangszalagműködés) szerinti csoportosítás az esetek felében (50,50%), az időtartam szerinti megkülönböztetés pedig csak elvétve okoz nehézséget a gyerekeknek (11,88%). A válaszok azt mutatják, hogy ez utóbbi két szempont nagyobb hangsúlyt kap az órákon, a tárgyalásuk ugyanis a helyesírás-tanítás felől nézve is megkerülhetetlen (pl. zöngéesség szerinti részleges hasonulás: *vízkeő* [vízkeő]; nyúlás: *egy* [eggy]).⁸

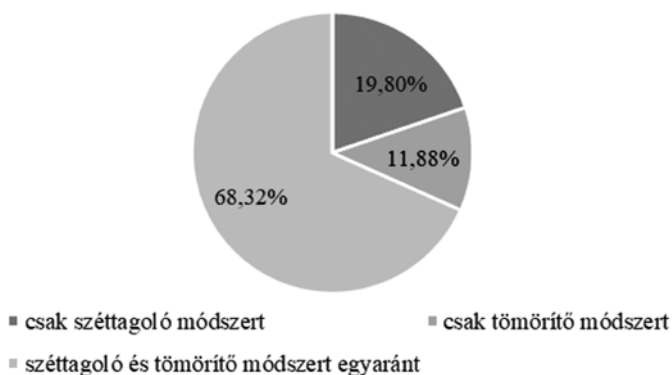
⁸ Véleményünk szerint a képzés helye szerint elkülönülő valamennyi kategória ismerete, felsorolásának képessége nem feltétlenül szükséges a képzés helye szerinti részleges hasonulás megértéséhez és felismeréséhez (pl. *azonban* [azomban], *gyöngy* [gyönygy]).

9. ábra. A mássalhangzók osztályozásának szempontjai az elsajátíthatóság függvényében

A magyartanárok 12%-a csak tömörítő, 20%-uk pedig csak széttagoló módszert használ a mássalhangzók osztályozásának megjelenítésére (lásd: 10. ábra). A pedagógusok 68%-a mindkét módszert alkalmazza, figyelembe véve ezzel a tanulók különböző tanulási stílusát.

Milyen módszert használ a mássalhangzók osztályozásának vizualizálására?

10. ábra. A mássalhangzók osztályozásának vizualizálása

A mássalhangzócsoporthoz rögzítéséhez használt memóriamankók viszonylag ritkák (lásd: 11. ábra), érdemben csak a zöngesség szerinti osztályozásnál

jelennek meg (41,58%). Ennek okai a következők: az időtartam szerinti megkülönböztetés ilyenkor már készségszintre van fejlesztve (lásd: 9. ábra), vagyis eleve nem igényel felidéző szavakat, szópárokat; a képzés helye és módja szerinti csoportosítás memóriamankók által való rögzítéséhez túl sok vagy túl hosszú felidéző szóra, illetve mondatra lenne szükség, megjegyzésük pedig már-már több időt emésztene fel, mint a „magukra hagyott” beszédhangoké. A legjobb megoldásnak azt tartjuk, ha a tanulók igény esetén maguk hoznak létre számukra könnyen megjegyezhető példákat, a magyartanárok 66%-a erre meg is szokta kérni őket.

11. ábra. *Felidéző szavak, mondatok, álmagyarázatok használata a mássalhangzók osztályozásának tanításához*

Memóriamankók a mássalhangzók (zöngéesség szerinti) osztályozásához

A zöngétlen mássalhangzók memorizálására több adatközlőnk is a *Tyúha, pici úszó kacska, futás!* (vagy: *vigyázz*) mondatot használja. Mások a következő megoldásokat javasolják: *Hé, sicc te csúf, kopasz tyúk!*; *Tyú, a csapat fészke cihás* (vö. nép. *ciha* ’ágnemű huzat’); *Hasas pasas fekszik, és tyúkcupákot eszik* (vö. nép. *cupák* ’főtt vagy sült comb’). A felidéző mondatok mellett mondatrédékek is szóba jöhetnek: *feketés hattyú, csupasz cica*; *Petőfi téeszcsé tyúkhúsa* (vö. rég. *téeszcsé* ’termelőszövetkezeti csoport’). Több „töredékes” vagy nehezen értelmezhető javaslat is érkezett: *Petike feszes, ha c, cs, ty*; *Feszes patkó h c, cs, ty*; *Patkó feszes, hoccuty!* (‘?’ [indulatszószerű]). A zöngés mássalhang-

zók memorizálására a *Bodzába rúg a dzsungel „vé”* (a *dzsungel „vé”* helyett a *dzsungelvő* megoldást javasoljuk) és a *Boldog vagy, Zénó, jön már a nyár!* + (*zs, dz, dzs*) (a „teljesség” igényével: *Boldog vagy, Zénó edző, jön a nyár; a dzsem, a zselé!*) megoldásokat használhatjuk (vö. W7).

A zöngés-zöngétlen szembenállás rögzítését segítheti a felidéző szavak, pontosabban szóelem párok használata: *Budapest, diótörő, gépkocsi, várfal, zokniszag, zsarusíp, edzőcipő, dzsungelcsávó* (a párja: *dzsungelcsaj*; egy humoros megoldás: *Dzseki Csen*), *gyöngytyúk*.

A memóriamankókon kívül más jó megoldásokat is használhatunk. Ilyenek például a párkereső játékok (minden tanuló egy mássalhangzó, és meg kell keresnie a zöngés vagy éppen zöngétlen párját), valamint a hangszalagok rezgését ellenőrző hagyományos praktikák (1. a gége helyezett kéz, 2. a fejtetőre helyezett kéz, 3. a fülbe dugott ujj).

Összegzés

Kérdőíves kutatásunkból kiderült, hogy az általános és középiskolás diákok többsége nem kedveli a hangtant, mivel nehezen tanulhatónak és hasznosíthatónak tartja azt. A pedagógusok szerint az elsajátítandó ismeretanyag meghaladja a legtöbb (ötödikes) tanuló képességét. A megoldást egyrészt a nyelvi szintek tanításának sorrendi cseréje, azaz analitikus módja⁹, másrészt pedig a mai generáció igényeit figyelembe vevő gyakorlatok és módszerek (vö. Bóna–Markó 2009) alkalmazása jelentheti. Ilyen módszer lehet a tanulmányban részletesen tárgyalt memóriamankók (felidéző szavak, mondatok, álmagyarzatok stb.) használata a különböző nyelvtani témakörök (pl. hangtörvények, nyelvi változások, nyelvjárások) megértésének alapját képező magán- és mássalhangzók csoportosításának tanításában.

Irodalom

Adamikné Jászó Anna. 2001. *Anyanyelvi nevelés az ábécétől az érettségiig*. Budapest: Trezor Kiadó.

⁹ Az analitikus (lebontó) módszer esetén a nagyobb nyelvi egységektől haladunk a kisebb nyelvi egységek felé (a szövegtantól a hangtanig). A gyakorlatban használt szintetikus (alulról felfelé építkező) modell ma már újragondolásra szorul: „a problémaalapú anyanyelvi nevelés gyakorlata a tananyag hálózatos szervezését, az újra meg újra visszatérő elemek, a spirálisan előkerülő fogalmak és jelenségek miatt a lineáris tananyagszerkezet átalakítását is igényli” (Domonkosi–Ludányi 2020, 188).

- Antalné Szabó Ágnes. 2008. A helyesírási kultúra fejlesztésének régi-új technikái. *Anyanyelv pedagógia*. 1 (3–4). <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=128> (2021. jún. 24.)
- Bóna Judit. 2008. A beszédtempó pedagógiai vonatkozásai. *Anyanyelv-pedagógia* 1 (1). <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=16> (2021. jún. 25.)
- Bóna Judit – Markó Alexandra. 2009. Hétköznapi fonetika – feladatjavaslatok a hangtan oktatásához. *Anyanyelv-pedagógia* 2 (1). <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=152> (2021. júl. 15.)
- Domonkosi Ágnes – Ludányi Zsófia. 2020. Problémaalapú szemlélet az anyanyelvi nevelésben. In *Tankönyvkutatás – fordított tankönyvek – kétnyelvűség*, szerk. Istók Béla – Lőrincz Gábor – Lőrincz Julianna – Simon Szabolcs. 177–192. Komárom: Selye János Egyetem.
- Istók Béla – Istók Ilona. 2020. Unalmas magyaróra – egyhangú IKT? Nyelvtani gyakorlatok PowerPointtal. In *Stílus – variativitás – műfordítás: Köszöntő kötet Lőrincz Julianna 70. születésnapjára*, szerk. Lőrincz Gábor – Domonkosi Ágnes. 133–150. Komárom: Selye János Egyetem.
- Kassai Ilona. 1993. Gyorsult-e a magyar beszéd tempója az elmúlt 100–120 évben? In *Beszédkutatás: Tanulmányok az elméleti és az alkalmazott fonetika köréből*, szerk. Gósy Mária – Siptár Ferenc. 62–69. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Ludányi Zsófia – Domonkosi Ágnes. 2021. Die Rolle von Sprachtagebüchern im problembasierten Unterricht von Ungarisch als Muttersprache. *Journal of Applied Technical and Educational Sciences JATES* 11 (1): 44–65. DOI: 10.24368/jates.v11i1.239
- Markó Alexandra. 2017. Hangtan. In *Nyelvtan*, szerk. Tolcsvai Nagy Gábor. 75–203. Budapest: Osiris Kiadó.
- Markó Alexandra – Csapó Tamás Gábor – Deme Andrea – Bartók Márton – Gráczki Tekla Etelka. 2020. A magánhangzók lingvális képzési jegyeinek tanítása az artikulációs tapasztalat, a kutatási eredmények és az elméleti kategóriák tükrében. In *A nyelv perspektívája az oktatásban*, szerk. Ludányi Zsófia – Jánk István – Domonkosi Ágnes. 71–82. Eger: Líceum Kiadó. DOI: 10.17048/Pelikon2018.2020.71
- Nyíri Kristóf. 2000. A gondolkodás képelmélete. Az ELTE BTK Filozófiai Intézete és Nyelvfilozófiai Kutatócsoportja által 2000. október 5-én és 6-án rendezett *Nyelv, megértés, interpretáció – A nyelv mint a kortárs filozófiai áramlatok közös problémája* című konferencián tartott előadás. <http://mek.niif.hu/00500/00587/html/> (2021. jún. 24.)
- Schirm Anita. 2013. A humor szerepe a nyelvészet oktatásában. In *Sokszínű humor*, szerk. Vargha Katalin – T. Litovkina Anna – Barta Zsuzsanna. 50–58. Budapest: Tinta Könyvkiadó – ELTE Bölcsészettudományi Kar – Magyar Szemiotikai Társaság.
- Schirm Anita. 2020. Új szövegtípusok a nyelvtanításban – avagy hogyan szeretessük meg a nyelvtant a diákokkal? In *Tankönyvkutatás – fordított tankönyvek – kétnyel-*

vűség, szerk. Istók Béla – Lőrincz Gábor – Lőrincz Julianna – Simon Szabolcs. 233–256. Komárom: Selye János Egyetem.

Szerdi Ilona. 2019. *Internetes nyelvhasználat és anyanyelvoktatás* [PhD-értekezés]. Komárom: Selye János Egyetem.

Sz. n. 2013. A beszédhangok képzése. A magánhangzók képzése. A magánhangzótörvények. Magyar nyelv műveltségi terület. 5 osztály. ELTE Tanító- és Óvóképző Kar. http://tamop2014.tok.elte.hu/dok/szakmai_anyagok/oravazlatok_tematervek_foglalkozasok/magyar_tt_beszedhangok_kepzese_maganhangzok_kepzese_maganhangzotorvenyek.pdf (2021. jún. 5.)

Wilson, Deirdre – Sperber, Dan. 2006. Relevanciaelmélet. Ford. Bárány Tibor. *Helikon. Irodalomtudományi Szemle* 52 (4): 294–336.

Tankönyvek és tandokumentumok

KT 2012 = *Kerettanterv: Magyar nyelv és irodalom 5–8. évfolyam*. https://kerettanterv.oh.gov.hu/02_melleklet_5-8/2.2.01.1_magyar_5-8_a_u.docx (2021. jún. 21.)

KT 2020a = *Kerettanterv: Magyar nyelv és irodalom 1–4. évfolyam*. https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/kerettanterv/Magyar_nyelv_es_irodalom_A_jav_0409.docx (2021. jún. 9.)

KT 2020b = *Kerettanterv: Magyar nyelv és irodalom 5–8. évfolyam*. https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/kerettanterv/Magyar_nyelv_es_irodalom_F.docx (2021. jún. 9.)

KT 2020c = *Kerettanterv: Magyar nyelv és irodalom 9–12. évfolyam*. https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/kerettanterv/Magyar_nyelv_es_irodalom_K.docx (2021. jún. 9.)

Misad Katalin – Simon Szabolcs – Szabó Mihály Gizella. 2009. *Magyar nyelv a gimnáziumok és a szakközépiskolák I. osztálya számára*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá.

NAT 2020 = A Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet módosításáról. *Magyar Közlöny* (17): 290–446. <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/3288b6548a740b9c8daf918a399a0bed1985db0f/letoltes> (2021. febr. 28.)

OFI5 2016 = Magyar Nyelv 5. Tankönyv. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet. Eger. https://www.tankonyvkatalogus.hu/pdf/FI-501010501_1_teljes.pdf (2021. jún. 23.)

OFI8 2018 = Magyar Nyelv 8. Tankönyv. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet. Eger. https://www.tankonyvkatalogus.hu/pdf/FI-501010801_1_teljes.pdf (2021. jún. 23.)

OFI12 2017 = Magyar Nyelv 12. Tankönyv. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet. Eger. https://www.tankonyvkatalogus.hu/pdf/FI-501011201_1_teljes.pdf (2021. jún. 23.)

OH5a 2020 = Magyar nyelv 5. Tankönyv. Oktatási Hivatal. Budapest. https://www.tankonyvkatalogus.hu/pdf/OH-MNY05TA_teljes.pdf (2021. jún. 23.)

OH5b 2020 = Magyar nyelv 5. Tankönyv. Oktatási Hivatal. Budapest. https://www.tankonyvkatalogus.hu/pdf/OH-MNY05TB__teljes.pdf (2021. jún. 23.)

Uzonyi Kiss Judit – Csicsay Károly. 2012a. *Tankönyv a gimnáziumok és a szakközépiskolák II. osztálya számára*. Bratislava: TERRA.

Uzonyi Kiss Judit – Csicsay Károly. 2012b. *Tankönyv a gimnáziumok és a szakközépiskolák III. osztálya számára*. Bratislava: TERRA.

Uzonyi Kiss Judit – Csicsay Károly. 2012c. *Tankönyv a gimnáziumok és a szakközépiskolák IV. osztálya számára*. Bratislava: TERRA.

Források

W1 = <https://www.facebook.com/groups/673094623051411> (2021. jún. 17.)

W2 = <https://www.facebook.com/groups/525898454485465> (2021. jún. 17.)

W3 = <https://www.facebook.com/groups/2262631120649162> (2021. jún. 17.)

W4 = <https://www.facebook.com/groups/1505157716448847> (2021. jún. 17.)

W5 = <https://www.facebook.com/groups/673094623051411/permalink/1268662996827901/> (2021. júl. 8.)

W6 = <https://www.facebook.com/groups/673094623051411/permalink/1270642719963262/> (2021. júl. 8.)

W7 = <http://webtanitoneni.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1205721> (2021. júl. 15.)

PROBLEMS AND POSSIBILITIES OF TEACHING PHONETICS

Mnemonics in teaching the classification of speech sounds

With the help of an online questionnaire (N = 101), this study examines the problems and possibilities of teaching phonetics. The study's primary goal is to collect mnemonics (evocative words and sentences, pseudo-explanations) and recommend them to (future) teachers of Hungarian language, through which they can help their students memorise the classification of vowels and consonants in an easier and more interesting way. The research reveals that phonetics is one of the less popular topics of grammar among students who may think it is abstract, complicated and hardly applicable in real life. Most teachers believe that the complexity of knowledge base that students (of fifth grade) have to acquire is not in accordance with their age (maturity); hence, teaching the levels of language with a synthetic method (i.e. building up from base level) may be the reason why students become alienated from grammar.

Keywords: phonetics, vowels, consonants, mnemotechnics, didactics

PROBLEMI I MOGUĆNOSTI U NASTAVI FONETIKE

Mnemotehnika u nastavi klasifikacije glasova

Pomoću metoda *online* upitnika (N = 101) u radu se analiziraju problemi i mogućnosti nastave fonema. Prvenstveni cilj je da se prikupе i nastavnicima predstave memorijska pomagala (reči, rečenice koje izazivaju asocijativne nizove) koji mogu da pomognu da se usvajanje klasifikacija samoglasnika i suglasnika učini lakšim i zabavnijim za učenike. Iz upitnika se može zaključiti da je fonetika jedna od onih nastavnih jedinica iz gramatike koje učenici najmanje vole. Mnogi je smatraju previše apstraktnom, komplikovanom i u svakodnevnom životu minimalno primenjivom. Prema mišljenju pedagoga, težina nastavne jedinice koja se treba usvojiti nije u skladu sa uzrastom učenika petog razreda te je verovatno da sintetička metoda nastave gramatike (koja kreće od dole ka gore – odnosno od manjih ka složenijim jedinicama govora) doprinosi da se deca otuđe od gramatike.

Ključne reči: fonetika, samoglasnici, suglasnici, mnemotehnika, didaktika

A kézirat beérkezésének ideje: 2021. aug. 20.

Közlésre elfogadva: 2021. szept. 27.

SIMON Szabolcs

Selye János Egyetem, Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Komárom, Szlovákia
simons@ujs.sk

VÁGSELLEVE VÁROS KÉTNYELVŰSÉGE¹

Bilingualism in the town of Saľa in Slovakia

Dvojezičnost grada Vagšelj

A dolgozat célja a szlovákiai Vágsellye város kétnyelvűségének bemutatása, kiválasztott adatok által. Az írás első része betekintést nyújt Vágsellye város és környéke történelmébe, jelenébe és nemzetiségi összetételének alakulásába. A dolgozat következő része egy empirikus kutatás eredményéből szolgáltat adatokat. A kutatás során felmértük Vágsellye kétnyelvűségét, az adatközlők nyelvi kompetenciáit, nyelvhasználati szokásait a társadalmi és a magánszférában, ezenkívül feltérképeztük adatközlőink véleményét az értékrendjükkel kapcsolatban.

Kulcsszavak: kétnyelvűség, kétnyelvű adatközlők, nyelvhasználati szintér, szlovákiai magyar beszélőközösség, nyelvi kompetencia

Bevezetés

Dolgozatunk tárgya a dél-szlovákiai Vágsellye város kétnyelvűségének bemutatása, mind a magyar, mind a szlovák nemzetiségűek/anyanyelvűek szempontjából. A tanulmány első részében bemutatjuk a város és környéke demográfiai adatait, a vizsgálat módszerét és az adatközlőket. A dolgozat érdemi részében a nyelvhasználat különféle kérdéseivel foglalkozunk; képet nyújtunk

¹ A tanulmány a szlovákiai somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet keretében működő Gramma Nyelvi Iroda támogatásával és a Dél-Szlovákia kétnyelvűsége, különös tekintettel néhány választott település helyi önkormányzatának kétnyelvűsége című projekt (Fond na podporu kultúry národnostných menšín, 21-170-00334) keretében készült a komáromi Selye János Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén.

az adatközlők első nyelvi (anyanyelvi) és másodnyelvi ismereteiről, a magyar és a szlovák nyelv használatának elterjedtségéről különféle nyelvhasználati szintereken, például a családi nyelvhasználatban és a közéletben, ezenkívül az adatközlők idegen nyelvi ismereteiről és a nyelvek iránti attitűdjeiről.

A kutatást hasonló céllal és módszertan alkalmazásával más szlovákiai városokban is elvégeztük, így annak eredményeként fokozatosan kibontakozik a dél-szlovákiai magyar–szlovák kétnyelvű városok nyelvi helyzete, nyelvhasználat. Korábban Komárom kétnyelvűségéről jelen folyóiratban közöltünk tanulmányt (vö. Simon 2020).

Vágsellye és a Vágsellyei járás – néhány történelmi és demográfiai adat

Az első írásos feljegyzés a városról az 1002-es évből származik. A pannonthalmi alapító oklevél másolatában található egy írásos emlék, ami a települést *Terra Wagk*ként említi. Ez a település a Vág folyó partján helyezkedett el, nagyjából ugyanott, ahol a mai város. *Salak*ként elsőként az 1100-as évek elején említik. Fejlődésére jó hatással volt kedvező elhelyezkedése, hiszen a Pozsony és Nyitra közötti útvonal érintette a települést (vö. Novák 2004).

A tatárok pusztítása után 1252-ben IV. Béla odaajándékozta Vágsellyét egy túrócszentmártoni kolostornak. Kolostori birtok volt a település és annak uradalma egészen a 16. századig. 1536-ban I. Ferdinánd király mezővárosi rangra emelte Vágsellyét. Ennek következtében megkapta a jogot a hetipiacok és a két évente megrendezésre kerülő vásárok megtartására.

A török seregekkel folytatott harcok idejében a város eléggé elnéptelenedett. Nagy veszteségek érték Vágsellyét a Rákóczi-szabadságharc idején is. A harcok mellett árvizek is sújtották a várost, s ez a mezőgazdaság szempontjából is nagy nehézséget jelentett. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc is végigsöpört a területen. A tavaszi hadjárat során két csata is lezajlott Vágsellye közelében, az egyik Zsigárdon, a másik pedig Pereden. A magyar seregeket Görgey Artúr tábornok, míg az ellenséges csapatokat Gustav von Pott vezette. A zsigárdi csatára 1849. június 15-éről 16-ára virradó éjjel került sor. Néhány nappal később, 1849. június 20–21-én a magyar csapatok Pered határában harcoltak az ellenséges osztrák haderővel. A magyar sereg mindkét csata során vereséget szenvedett (vö. Mészáros 2017).

A XX. század jelentős változásokat hozott a város és környéke életében. Az első világháború után, a trianoni békeszerződést követően Magyarország elvesztette területeinek egyharmadát Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia

javára; egy kisebb terület Ausztriához került. A trianoni békeszerződés aláírása után a város a Csehszlovák Köztársaság fennhatósága alá került (vö. Nemere 2005, Vadkerty 2002).

Az 1993-ban megalakult Szlovák Köztársaságban három évvel később a Galántai járásról leválasztották a Vágsellyei járást. 1996-tól a járásban 13 település található. A járás székhelye, Vágsellye, az egyetlen város (vö. Korec 1997, Süle–Nagy–Brúder 2005).

2001-ben a magyarok aránya jelentősen csökkent az 1991-es évi népszámlálási adatokhoz képest a járásban. 2001-ben Vágkirályfa és Pered állt az élen a magyar nemzetiségű lakosokat illetően (83–83%). Pered volt az egyetlen település, ahol mindössze 2%-ot csökkent a magyarság aránya az előző évtizedhez képest, öt település azonban nagyobb arányú visszaesést mutatott: Zsigárd, Sókszelőce, Királyfa, Vághosszúfalu (ezen falvak esetében a magyarság csökkenése elérte a 6%-ot, 10 év leforgása alatt), valamint Királyi (a községben 8%-kal csökkent a magyar nemzetiségűek aránya). További két faluban, Mocsonokon és Köpösdön szinte elenyésző a magyarok száma (vö. Dohányos–Lelkes–Tóth 2004; Gyurgyík 2001, 2004).

A 2011-es népszámlálás adatai szerint a járásban élő magyarság százalékaránya az előző népszámlálási adatokhoz képest sokat csökkent. A 13 településből 8-ban a magyarok aránya meghaladta az 50%-ot. A járás falvai közül Pered a legmagyarabb; a magyar lakosok aránya itt elérte a 78%-ot, viszont a korábbi adatokhoz képest 5%-kal csökkent a magyarok létszáma. Peredet e tekintetben Vágfarkasd követi 69%-kal, majd Vágkirályfa 68%-kal. Több településen is további jelentős csökkenés tapasztalható. Vágkirályfán 15%-kal, Vághosszúfalun 13%-kal csökkent a magyar nemzetiségűek száma. Ennek magyarázata az is lehet, hogy mindkét falu Vágsellye közvetlen közelében található, ahol többségben szlovák nemzetiségűek élnek. Zsigárdon, Sókszelőcén és Vágtornócon 9%-kal csökkent a magyarok aránya. Két településen, Mocsonokon és Köpösdön fennáll az a veszély, hogy az ott élő magyarság a következő népszámlálás alkalmával teljesen eltűnik.

A kutatás módszere, az adatközlők bemutatása

A felmérés helyszíne

A felmérést, a kérdőívek lekérdezését Vágsellyén végeztük, a helyi kórház egykori épülete előtt. A kiválasztott helyszín megfelelőnek bizonyult, hiszen a környéken sok ember megfordul, magyarok és szlovákok, idősebbek és fiatalabbak egyaránt.

A felmérés során arra törekedtünk, hogy az adatközlői csoportban képviselve legyen a fiatalabb, a középkorú és az idősebb korosztály is. Emellett figyeltünk arra is, hogy a nemek szerinti megoszlás is lehetőleg kiegyensúlyozott legyen. Az adatgyűjtés több alkalommal történt, egy-egy alkalommal egy-egy konkrét célcsoportot választottunk ki és kérdeztünk le.

A kérdőívről

A kutatáshoz felhasznált kérdőívnek két változata volt, egy magyar és egy szlovák nyelvű, ugyanakkor tartalmuk megegyezett. A potenciális adatközlők tetszőlegesen választhattak a kétféle nyelvű kérdőív közül. A kérdőív magyar változatában a legtöbb kérdés, természetesen, a magyar mint feltételezett első nyelv használatára vonatkozott; a szlovák változatban pedig hasonló módon a szlovákra. Feltételeztük ugyanis, hogy a magyar kérdőíveket főleg magyar anyanyelvű adatközlők választják, míg a szlovák változatot főleg szlovák anyanyelvűek.

A cél az volt, hogy magyar és szlovák nyelven is negyven-negyven kitöltött kérdőívet kapjunk. Kérdőívünk összesen 29 kérdésből állt, a begyűjtött adatoknak a jelen dolgozatban csak egy részét mutatjuk be, főként azokat, amelyeket témánk szempontjából kiemelten fontosnak tartottunk, például adatközlőink nemzetisége, anyanyelve, nyelvi kompetenciái, nyelvekhez való attitűdjei, a nyelvismerete, a közéleti és magánérintkezésben használatos nyelvei, kulturális értékekhez való viszonyulásai.

Adatközlők	Férfiak	%	Nők	%	Σ	%
Magyar kérdőívet választó adatközlők	18	45	22	55	40	100%
Szlovák kérdőívet választó adatközlők	19	47,5	21	52,5	40	100%

1. táblázat. *Az adatközlők nemek szerinti megoszlása*

Külön kérdésben rákérdeztünk a válaszadók nemzetiségére is. Kíváncsiak voltunk, hogy a kérdőívet kitöltők nemzetiségükre való tekintettel választanak-e megfelelő nyelvű kérdőívet, vagyis a magyar nemzetiségűek magyar, a szlovák nemzetiségűek szlovák nyelvűt. Előzetes elvárásunk ugyanis az volt, hogy a magyarok sok esetben szlovák kérdőívet választanak. Némi meglepetésünkre a szlovák nemzetiségű polgárok szlovák kérdőívet, a magyar nemzetiségűek pedig magyar kérdőívet választottak, vagyis a feltételezésünk nem teljesült.

Nemzetiség	Magyar kérdőívet kitöltő adatközlők	%	Szlovák kérdőívet kitöltő adatközlők	%
Magyar nemzetiségű	40	100	1	2,5
Szlovák nemzetiségű	0	0	39	97,5
Σ	40	100	40	100

2. táblázat. Az adatközlők nemzetiség szerinti megoszlása

A 2. táblázatban láthatjuk, hogy a magyar kérdőívet kitöltők mindegyike magyar nemzetiségűnek vallotta magát, a szlovák kérdőívet kitöltő adatközlők közül 1 személy magyar, 39 pedig szlovák nemzetiségű.

Megállapíthatjuk tehát, hogy az adatközlők mindkét csoportja, a magyar és a szlovák kérdőívet kitöltők is, nemzetiségük és anyanyelvük szerint választott kérdőívet. Ez azt jelenti, hogy a magyar nemzetiségűek és anyanyelvűek magyart, a szlovák nemzetiségűek/anyanyelvűek szlovákot. Számunkra meglepő az adat, hogy a nemzetiség és az anyanyelv kategóriái Vágsellyén szinte egybeesnek. Ez az „egybeesés” ugyanis általában nem jellemző a szlovákiai magyarok körében. (Az egyetlen példa –, amikor egy adatközlő a nemzetiségétől eltérő kérdőívet választott – magyarázata az, hogy adatközlőnk felmenői magyar nemzetiségűek, viszont ő már szlovák nyelvű oktatásban részesült. Elmondása szerint így *jobban tud szlovák nyelven kommunikálni, illetve jobban tud szlovák nyelvű szöveget értelmezni.*)

Megjegyezzük továbbá, hogy a kérdőívet kitöltők nem csupán vágsellyeiek voltak, hanem a környező falvak (Deáki, Pered, Zsigárd, Vágfarkasd, Negyed) lakosai is. Ehhez nem elhanyagolható háttéradatként megadjuk, hogy azokon a településeken, ahonnan az adatközlők származnak, milyen tannyelvű iskolák működnek. A települések közül kettőben (Pered, Vágfarkasd) a szlovák tannyelvű iskola mellett teljes szervezettségű magyar tannyelvű iskola is van. A járás más településein, Negyeden, Zsigárdon, Deákin, Vághosszúfalun, Vágkirályfán csupán magyar nyelven folyik az oktatás, Mocsonokon és Kőpösdön viszont csak szlovák tannyelvű iskola működik.

Iskolai végzettség	Magyar kérdőívet kitöltők	%	Szlovák kérdőívet kitöltők	%	Σ
Alapfokú	6	15,0	2	5,0	8
Középfokú	27	67,5	27	67,5	54
Felsőfokú	7	17,5	11	27,5	18
Σ	40	100	40	100	80

3. táblázat. *Az adatközlők iskolai végzettségük szerinti megoszlásban*

A fenti 3. táblázatban látható, hogy a magyar válaszadókból 6 (15%) alapfokú végzettséggel, 27 (67,5%) középfokú és 7 (17,5%) felsőfokú végzettséggel rendelkezik. A szlovák kérdőíveket kitöltők közül 2 (5,0%) alapfokú, 27 (67,5%) középfokú és 11 (27,5%) felsőfokú végzettségű. Mintánkból is kitűnik, hogy a középfokú végzettséggel rendelkező adatközlők vannak többségben.

Az adatközlők első nyelve (anyanyelve)

Fentebb megállapítottuk, hogy a magyar kérdőívet kitöltő adatközlők mindegyike magyar anyanyelvű. A szlovák kérdőívet kitöltő adatközlők közül 1 vallotta magát magyar anyanyelvűnek, a többi szlovák anyanyelvűnek. Összességében a magyar anyanyelvű válaszadók száma 41, a szlovák kérdőívet kitöltő válaszadók száma pedig 39 volt. Az adatokat az alábbi táblázat szemlélteti.²

Adatközlők	Magyar anyanyelvű	%	Szlovák anyanyelvű	%
Magyar kérdőívet kitöltő adatközlők	40	100	0	0
Szlovák kérdőívet kitöltő adatközlők	1	2,5	39	97,5

4. táblázat. *Az adatközlők első nyelv (anyanyelv) szerinti bontásban*

Az eredmények nem tükrözik azt az elvárásunkat, hogy a nemzetiségi hovatartozás és az első nyelv (anyanyelv) kategóriái nem esnek egybe, amint az más települések esetében tapasztalható (vö. Gyurgyík 2014, Mrva–Szilvássy 2011, Pusztay 2017, Simon 2020, Sorbán 2014).

² A szlovákiai magyarok nyelvhasználatához, nyelvhasználati problémáikhoz, kódkészletéhez vö. pl. Cs. Nagy–N. Császi 2015; Lanstyák 2000, 2018; Menyhárt–Presinszky–Sándor 2009; Misad 2019; Presinszky 2011, Sándor 2004, 2011; Simon 2010a, 2017.

A felmérés adatainak bemutatása

Nyelvi kompetenciák

Nyelvváltozat	Egyáltalán nem tudom						Közepesen		Tökéletesen tudom						Σ	%
	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%		
Magyar köz- és irodalmi nyelv	0	0	3	7,5	4	10	6	15	7	17,5	7	17,5	13	32,5	40	100
Nyelvjárás	4	10	2	5	0	0	5	12,5	6	15	7	17,5	16	40	40	100

5. táblázat. A magyar nyelvtudás szintje, az adatközlők önbevallása alapján (magyar kérdőívet kitöltők)

Az eredmények azt mutatják, hogy a magyar kérdőívet kitöltő adatközlők többsége saját bevallása alapján jól tudja mind a magyar köz- és irodalmi nyelvet, mind a lakhelyén használatos nyelvjárást. A magyar kérdőívet kitöltő adatközlők 67,5%-a az 5., 6. és a 7. szinten tudja használni a standardot. Az adatközlők 72,5%-a használja a nyelvjárást az 5., 6. és a 7. szinten. A magyar adatközlők jól vagy kiválóan tudják mindkét említett nyelvváltozatot, ugyanakkor a nyelvjárást tökéletesebben, mint a standardot.

Véleményünk szerint az adatok valóságok, egyéb megfigyeléseink szerint is a vágsellyeiek erősen nyelvjárásiasan beszélnek. Ugyanakkor az is feltételezhető, hogy az adatközlők nem tudnak éles különbséget tenni a magyar köznyelv és a nyelvjárás között. A köznyelvet vélhetően a magyar médiában használt nyelvvél azonosítják, s azt ugyan passzívan ismerik, aktívan viszont kevésbé használják.

Nyelvváltozat	Egyáltalán nem tudom						Közepesen		Tökéletesen tudom						Σ	%
	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%		
Szlovák köz- és irodalmi nyelv	0	0	0	0	0	0	1	2,5	6	15	5	12,5	28	70	40	100
Nyelvjárás	11	27,5	3	7,5	9	22,5	2	5	2	5	2	5	5	12,5	34	85

Megjegyzés*: A nyelvjárás ismeretéről 6 személy (15%) nem nyilvánítt véleményt.

6. táblázat. A szlovák nyelvtudás szintje, az adatközlők önbevallása alapján (szlovák kérdőívet kitöltők)

A táblázat szemlélteti, hogy a szlovák kérdőívet kitöltő adatközlők jobban tudják használni a szlovák köz- és irodalmi nyelvet, mint a lakóhelyükön használt nyelvjárást. A szlovák kérdőívet választó adatközlők 97,5%-a használja a standardot az 5., 6. és a 7. szinten, míg a nyelvjárást csupán 22,5%-uk tudja alkalmazni az 5., 6. és 7. szinten.

Az adatok alapján feltételezhető, hogy a szlovák nyelvjárások használatának nincs nagy hagyománya. A kérdés összefüggésbe hozható a második világháborút követő kitelepítéssel/lakosságcserevel is. Ez a régió a második világháborúig szinte teljes mértékben magyarlakta terület volt. A kitelepítés/lakosságcsere során a Szlovákiában élő magyarokat Magyarországra, a Magyarország területén élő szlovákokat pedig Szlovákiába telepítették át. Véleményünk szerint a Magyarországról áttelepült szlovákok nem tudtak azonosulni az itteni szlovák nyelvjárással, ezért inkább áttértek a szlovák köznyelv használatára, illetve a magyart is használhatták.

A Vágsellyei járásban élő szlovák anyanyelvű polgárok körében jellemző a standard szlovák nyelven való kommunikáció.

Nyelvválasztás különféle nyelvhasználati szintereken

Kérdéseink között olyanok is szerepeltek, amelyekkel a magyar standard és nyelvjárások, illetve a szlovák standard és nyelvjárások jelenlétét vizsgáltuk különféle nyelvhasználati szintereken. Az erre vonatkozó kérdésünk a következő volt: *Milyen gyakran beszél a megadott nyelvváltozaton az iskolában/a munkahelyen és a közéletben?* Az eredményeket az alábbi táblázatban ismertetjük.

A magyar köz- és irodalmi nyelv (standard) az iskolában, az utcán, a hivatalban

Nyelvhasználati szintér/ beszédhelyzet	Soha						Közepesen		Gyakran						Σ	%
	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%		
Iskolában/ munkahelyén	7	17,5	5	12,5	6	15	3	7,5	5	12,5	5	12,5	9	22,5	40	100
Baráti körben	5	12,5	4	10	6	15	3	7,5	3	7,5	7	17,5	12	30	40	100
Ismerősökkel	2	5	5	12,5	9	22,5	2	5	4	10	6	15	12	30	40	100
Üzletben	2	5	4	10	9	22,5	5	12,5	4	10	6	15	10	25	40	100
Hivatalban	6	15	5	12,5	3	7,5	5	12,5	9	22,5	5	12,5	7	17,5	40	100

7. táblázat. *Milyen gyakran használja a magyar köz- és irodalmi nyelvet az iskolában/munkahelyén, barátaival, ismerőseivel az utcán, az üzletekben, hivatalokban (magyar kérdőívet kitöltő adatközlők)?*

A magyar kérdőívet kitöltő adatközlők többsége gyakran használja a magyar köznyelvet iskolában, munkahelyén, baráti társaságban, ismerősi körben, üzletekben és hivatalokban egyaránt. Az adatközlők 45%-a ritkán, 47,5%-a gyakran használja a standard nyelvváltozatot munkahelyén vagy az iskolában. Ez valószínűleg annak tudható be, hogy a magyar anyanyelvű polgárok többsége szlovák körben dolgozik. Ennek okán kénytelenek szlovákul megnyilvánulni az adott szinten.

Megállapítható tehát, hogy a Vágsellyei járás lakosai igyekeznek magyar standardon kommunikálni az élet minden területén, amennyiben ez megvalósítható.

A magyar nyelvjárás az iskolában, az utcán, a hivatalokban

	Soha						Közepesen		Gyakran						Σ	%
	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%		
Iskolában/ munkahelyén	12	30	3	7,5	3	7,5	7	17,5	4	10	6	15	5	12,5	40	100
Baráti körben	10	25	2	5	3	7,5	4	10	4	10	7	17,5	10	25	40	100
Ismerősökkel	10	25	3	7,5	2	5	5	12,5	7	17,5	8	20	5	12,5	40	100
Üzletben	9	22,5	4	10	4	10	6	15	7	17,5	5	12,5	5	12,5	40	100
Hivatalban	23	57,5	5	12,5	2	5	2	5	3	7,5	2	5	3	7,5	40	100

8. táblázat. *Milyen gyakran beszél az adatközlő magyar nyelvjárásban az iskolában/munkahelyén, barátaival, ismerőseivel az utcán, az üzletekben, hivatalokban (magyar kérdőívet kitöltő adatközlők)?*

A magyar adatközlők több mint fele (62,5%) szinte soha nem beszél nyelvjárásban munkahelyén, illetve az iskolában. Ennek oka az előbb említett szlovák nyelvű munkahelyi közösség lehet.

Az adatközlők 42,5%-a gyakran, a következő 42,5%-a ritkán használja a nyelvjárást az üzletekben. A hivatalokban szinte soha, vagy ritkán beszélnek nyelvjárásban (80%). Ez betudható annak is, hogy a Vágsellyei járás hivatali posztjait főleg szlovák anyanyelvű személyek töltik be. Ezért a magyar nyelvű lakosság nagy része vagy szlovák nyelven, vagy ritkább esetben magyar köznyelven kommunikál ezen a szinten. Mindemellett különösen a hivatalok és az üzletek az olyan területek, ahol az emberek általában nem szívesen beszélnek nyelvjárásban. Az ilyen szintereken tudatosan törekednek arra, hogy a standardon fejezzék ki magukat. Ahogy közeledünk a közéletitől az intim

szféra felé, az adatközlőink egyre gyakrabban használják a nyelvjárást; például az ismerőseikkel való társalgás során is (50%).

Néhány kérdésünkkel arra szerettünk volna választ kapni, hogy az adatközlők miként vélekednek az államnyelv ismeretének fontosságáról, mennyire lényeges számukra az államnyelv használata az országban.

Nyelvekkel kapcsolatos attitűdök

A különféle nyelvhasználati szintereken megjelenő nyelvek, nyelvi kompetenciák vizsgálata mellett a nyelvekhez való attitűdöket is vizsgáltuk adatközlőink körében. Felmérésünkben fontosnak tartottuk feltérképezni azt, hogy a kétnyelvű lakosság hogyan vélekedik a szlovák nyelvtudás jelentőségéről, e tekintetben milyenek az elvárásaik.

Válasz	Σ	%
Nem muszáj, hogy megértesse magát szlovákul	1	2,5
Meg kell, hogy tudja értetni magát szlovákul	26	65
Maga kell hogy eldöntse, milyen mértékben van szüksége a szlovák nyelv használatára	1	2,5
Társadalmi helyzetének megfelelően kell tudnia az államnyelvet	12	30
Kitűnően kell tudnia szlovákul	0	0
Összesen	40	100

9. táblázat. *Mennyire kell tudnia a Szlovák Köztársaság állampolgárának az államnyelvet (magyar kérdőívet kitöltő adatközlők)?*

A válaszadók nagy részének véleménye alapján (65%) egy szlovák állampolgárnak meg kell tudnia magát értetni szlovákul, függetlenül attól, milyen kisebbséghez tartozik. Mások szerint (30%) társadalmi helyzetüknek megfelelően kell tudni az államnyelvet.

Véleményünk szerint ez érthető magatartás, hiszen elsősorban az lehetne a valós elvárás, hogy egy nem szlovák anyanyelvű állampolgár meg tudja magát értetni szlovákul.

Válasz	Σ	%
Nem muszáj, hogy megértesse magát szlovákul	3	7,5
Meg kell hogy tudja értetni magát szlovákul	23	57,5
Maga kell, hogy eldöntse, milyen mértékben van szüksége a szlovák nyelv használatára	0	0
Társadalmi helyzetének megfelelően kell tudnia az államnyelvet	6	15
Kitűnően kell tudnia szlovákul	8	20
Összesen	40	100

10. táblázat. *Mennyire kell tudnia a Szlovák Köztársaság állampolgárának az államnyelvet (szlovák kérdőívet kitöltő adatközlők)?*

A szlovák kérdőívet kitöltők 57,5%-a szerint egy szlovák állampolgárnak meg kell tudnia magát értetni szlovákul. Tovább, a válaszadók 20%-a szerint egy szlovák állampolgárnak kitűnően kellene tudnia a szlovák nyelvet, további 15%-uk véleménye alapján pedig társadalmi helyzetének megfelelően kellene tudnia az államnyelvet.

A két csoport között lényeges különbségeket fedeztünk fel. A magyar kérdőívet kitöltők közül egy sem választotta azt a lehetőséget, hogy a szlovák állampolgároknak kitűnően kell tudniuk az államnyelvet. Ennek ellenére a szlovák kérdőívet kitöltők közül 8-an (20%) is ezt az eshetőséget választották. Véleményünk szerint ez egy kevésbé lojális álláspont, viszont jól tükrözi a többségi magatartásmintát.

A magyar adatközlők 30%-a szerint a magyar anyanyelvűeknek a társadalmi helyzetüknek megfelelően kellene tudniuk a szlovák nyelvet, ellenben a szlovák adatközlőknek csupán 15%-a vallotta ugyanezt.

Véleményünk szerint egy nem szlovák anyanyelvű állampolgárnak általában nem szükséges tökéletesen tudnia szlovákul, fontosabb, hogy meg tudja magát értetni az adott nyelven.

Általános emberi értékekkel kapcsolatos attitűdök

Az egyéb kérdések között arra is rákérdeztünk, milyen általános emberi értékekkel azonosulnak az adatközlők, mennyire tartják ezeket fontosnak, illetve, van-e az értékek tisztelete tekintetében különbség a két adatközlői csoport között (vö. Lampl 2007, 2012, 2018).

	Nincs jelentősége						Közömbös		Nagyon nagy jelentősége van							
	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%	9	%
Foglalkozás	1	2,5	0	0	0	0	4	10	5	12,5	13	32,5	17	42,5	0	0
Szabadság	1	2,5	0	0	0	0	2	5	4	10	15	37,5	18	45	0	0
Képzettség	0	0	0	0	1	2,5	6	15	4	10	12	30	17	42,5	0	0
Egészség	0	0	0	0	0	0	2	5	1	2,5	4	10	32	80	1	2,5
Demokrácia	0	0	0	0	3	7,5	6	15	8	20	9	22,5	14	35	0	0
Anyanyelv	0	0	0	0	0	0	3	7,5	6	15	10	25	21	52,5	0	0
Család	0	0	0	0	0	0	1	2,5	1	2,5	9	22,5	29	72,5	0	0
Nemzetiség	0	0	1	2,5	0	0	2	5	4	10	11	27,5	22	55	0	0
Vagyon	3	7,5	2	5	2	5	6	15	5	12,5	12	30	10	25	0	0
Vallás	4	10	1	2,5	2	5	4	10	8	20	8	20	13	32,5	0	0

Megjegyzés*: A 9. oszlop a nem válaszolt kategóriát jelöli.

11. táblázat. *Mennyire tartja fontosnak/milyen jelentőséget tulajdonít az adatközlő a következő értékeknek (magyar kérdőívet kitöltők)?*

A fenti táblázatból megállapítható, hogy a magyar kérdőívet kitöltők számára a legnagyobb érték az egészség (80%), ezt követi a család (72,5%), a nemzetiség (55%) és nem utolsósorban az anyanyelv (52,5%). Ezek az adatok is jól mutatják, hogy a vágsellyeiek számára egyformán fontos a nemzetiségi öntudat és az anyanyelv. A magyar kérdőívet kitöltő adatközlők szerint a legkevésbé fontos a vagyon megléte.

	Nincs jelentősége						Közömbös		Nagyon nagy jelentősége van							
	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%	9	%
Foglalkozás	0	0	0	0	0	0	0	0	6	15	5	12,5	29	72,5	0	0
Szabadság	1	2,5	0	0	0	0	2	5	4	10	3	7,5	30	75	0	0
Képzettség	0	0	0	0	0	0	1	2,5	6	15	5	12,5	28	70	0	0
Egészség	0	0	0	0	0	0	2	5	2	5	1	2,5	34	85	1	2,5
Demokrácia	1	2,5	1	2,5	2	5	4	10	3	7,5	6	15	22	55	1	2,5
Anyanyelv	0	0	0	0	0	0	3	7,5	4	10	4	10	29	72,5	0	0
Család	0	0	0	0	0	0	2	5	3	7,5	3	7,5	32	80	0	0

Nemzetiség	2	5	1	2,5	2	5	7	17,5	3	7,5	3	7,5	22	55	0	0
Vagyon	5	12,5	2	5	3	7,5	6	15	6	15	5	12,5	13	32,5	0	0
Vallás	12	30	2	5	1	2,5	8	20	6	15	1	2,5	10	25	0	0

Megjegyzés*: A 9. oszlop a nem választott kategóriát jelöli.

12. táblázat. *Mennyire tartja fontosnak/milyen jelentőséget tulajdonít az adatközlő a következő értékeknek (szlovák kérdőívet kitöltők)?*

A szlovák kérdőívet kitöltő adatközlők számára a legnagyobb érték az egészség (85%), ezt követi a család (80%), majd a szabadság (75%), az anyanyelv (72,5%) és a foglalkozás (72,5%). Számukra a legjelentéktelenebb érték a vallás, illetve a vagyon megléte. Érdekes, hogy a vágsellyei szlovák adatközlőknek nem annyira fontos a nemzetiség, mint magyar társaiknak. Ez vélhetően azért van, mert számbelileg a többségi nemzethez tartoznak, nemzetiségükben nem érzik magukat veszélyeztetettnek.

Megfigyelhetjük, hogy a magyar kérdőívet kitöltők és a szlovák adatközlők közt lényeges különbségek vannak. A legmagasabb szinten (7) a magyar adatközlők 52,5%-a számára nagyon fontos az anyanyelv megtartása, míg szlovák társaiknál ez az érték magasabb (72,5%). Ha azonban összevonnuk az adatokat (5., 6., 7. szint), akkor az arány teljesen megegyezik 37:37 (92,5% : 92,5%). A nemzetiség kérdésénél az arányok a legmagasabb szinten (7) megegyeznek (55%). Ha azonban összevonnuk az adatokat (5., 6., 7. szint), akkor az arány 37:28 (92,5% : 70%) a magyarok javára. Ezek az adatok az irányba mutatnak, hogy a magyar kérdőívet kitöltők számára kevésbé fontos az anyanyelv, mint a szlovák adatközlőknek; úgy tűnik, mintha elfogadnák azt, hogy a szlovák nyelv rangját, funkcióját tekintve felsőbbrendű, államnyelv. Mindkét adatközlői csoport esetében a vallás és a vagyon áll az utolsó helyen, de nem ugyanabban a sorrendben.

Idegen nyelvi hatás

Az anyanyelv használatával kapcsolatban arra is rákérdeztünk, hogyan vélekednek az adatközlők az idegen, elsősorban az angol nyelvi hatással kapcsolatban, illetve, hogy az okozhatja-e az anyanyelv jellegzetességeinek háttérbe szorulását, elvesztését.

Adatközlők	Egyáltalán nem						Nem tudom		Határozottan igen						Σ	%
	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%		
Magyar kérdőívet kitöltők	1	2,5	3	7,5	6	15	11	27,5	11	27,5	5	12,5	3	8	40	100
Szlovák kérdőívet kitöltők	5	12,5	9	22,5	11	27,5	7	18	5	12,5	2	5	1	2,5	40	100

Megjegyzés*: A számok jelentése: 1 – egyáltalán nem, 2 – nem, 3 – inkább nem, 4 – nem tudom, 5 – inkább igen, 6 – igen, 7 – határozottan igen.

13. táblázat. *Van-e ok aggodalomra az idegen nyelvi hatás, a magyar/szlovák nyelv jellegzetességeinek elvesztése miatt (magyar és szlovák kérdőívet kitöltők)?*

A magyar kérdőívet kitöltők 25%-a szerint nem kell aggódni a magyar nyelv jellegzetességeinek elvesztése miatt, amit az idegen nyelv használata okoz. További 48%-uk gondolja azt, hogy van okuk az aggodalomra. Vélekedésük szerint számos esetben alkalmazunk idegen eredetű szavakat mindennapi kommunikációnk során. Ezek főleg a szlovák és angol nyelvből átvett különféle típusú kölcsönszavak. Az államnyelv nagyon gyakran hatást gyakorol a kisebbségi nyelvekre, olykor szavakat veszünk át a többségi nyelvből és kezdjük el alkalmazni a mindennapi életben.

A szlovák kérdőív adatközlőinek többsége szerint (25 – 62,5%) nem kell féltetni a szlovák nyelvet, annak jellegzetességeit az idegen nyelvi hatásoktól. Ez a magatartás a nyelvi komfortérzetükkel magyarázható. Egyikük vélekedése szerint, igaz, hogy a szlovák nincs kisebbségi nyelvi státuszban az országban, ennek ellenére más nyelvek, mint például az angol, hatással lehetnek rá.

Megjegyezzük, hogy számos átvétel van a szlovák nyelvben is, ezek főleg angol eredetű szavak. Elmondható tehát, hogy a szlovák nyelv is ki van téve az idegen hatásnak, ugyanakkor hordozói nem aggodnak miatta.

Előny-e a többnyelvűség?

Szlovákia többnyelvűségével kapcsolatban arról kérdeztük meg az adatközlőket, hogy kedvezőnek vagy kedvezőtlennek tűnik-e számukra az a körülmény, hogy többnyelvű országban élnek.

Válasz	Magyar kérdőívet kitöltők	%	Szlovák kérdőívet kitöltők	%
Nagyon kedvezőtlen	1	2,5	0	0
Kedvezőtlen	4	10	1	2,5
Inkább kedvezőtlen	5	12,5	4	10
Nem tudom megítélni	4	10	9	22,5
Inkább gazdagító	9	22,5	20	50
Gazdagító	16	40	6	15
Nagyon gazdagító	1	2,5	0	0

14. táblázat. *Hogyan ítéli meg azt a körülményt, hogy Szlovákiában a többségi (szlovák) nyelven kívül több nyelv is használatos?*

A magyar kérdőívet kitöltő adatközlők véleménye nagyon megoszlik, vegyes képet mutat. A válaszadók többsége 26 (65%) szerint gazdagító, hogy az országban a többségi nyelven kívül több kisebbségi nyelv is használatos, viszont 10 (25%) válaszadó szerint ez inkább kedvezőtlen.

Adatközlőink valószínűleg a kisebbségi nyelvek helyzetét vehették figyelembe Szlovákiában. Egyikük véleménye szerint előfordulnak olyan esetek, amikor egy kisebbségi csoporthoz tartozó beszélőt nemzetiségi hovatartozása miatt megbélyegeznek. Olykor a többségi nyelvtől eltérő nyelvet használó személyeket negatív megkülönböztetés éri. Az ilyen esetek miatt a kisebbségi nyelvet használók – negatív tapasztalatuk birtokában – kedvezőtlennek tekintetik azt, hogy Szlovákia területén több kisebbségi nyelv is használatos.

A szlovák kérdőívet kitöltők közül 26 (65%) szerint inkább gazdagító az a körülmény, hogy a többségi nyelven kívül több kisebbségi nyelv is használatos az országban. Véleményünk szerint ez az alapállás örvendetes, emellett azonban viszonylag magas a „nem tudom” válaszok aránya is.

Nyelvi tolerancia

Az egyéb tényezőket vizsgáló egyik kérdés arra vonatkozott, hogy benyomásokot szerezzünk az adatközlők nyelvi toleranciájáról (vö. Kiss J. 1995, Kiss Z. 2008), arról, hogy milyen módon képesek elfogadni a másságot. Az erre vonatkozó kérdésünk így hangzott: *Hogyan hatnak önre az idegen nyelvű (nem magyar, nem szlovák) címek és feliratok?*

Válasz	Magyar kérdőívet kitöltők	%	Szlovák kérdőívet kitöltők	%
Zavarnak, mert nem értem	3	7,5	0	0
A hazait (szlovák, magyar nyelvűt) részesítem előnyben	5	12,5	12	30
Nem zavarnak	19	47,5	16	40
A globalizálódott világ velejárói	11	27,5	11	27,5
Örülök neki, örömmel fogadom őket	1	2,5	0	0
Összesen	39	97,5	39	97,5

15. táblázat. *Hogyan hatnak önre az idegen nyelvű (nem magyar, nem szlovák) címek és feliratok?*

A fenti táblázatból kiolvasható, hogy a magyar kérdőívet kitöltő adatközlők többségét 19 (47,5%) nem zavarják az idegen nyelvű feliratok, 11 válaszadó (27,5%) szerint az idegen nyelvű címek és feliratok a globalizálódott világ velejárói. Egyikük szerint az idegen nyelvű kifejezések (főleg az angol nyelvek) lassan beépülnek nyelvünkbe, annak ellenére, hogy sok esetben az adott kifejezés magyar nyelvű megfelelőjét lenne célszerű használni.

A szlovák kérdőívet kitöltő adatközlők is hasonlóan vélekednek. Egy esetben azonban nem egyeznek a nézetek. A szlovák kérdőívet kitöltők közül 12 (30%) a hazai címeket, feliratokat részesíti előnyben, ellentétben a magyar kérdőívet kitöltőkkel 5 (12,5%). A két csoport közti nézetbeli különbség e tekintetben jelentős, 17,5%-nyi.

Külön kérdéssel vizsgáltuk azt is, hogy az adatközlők hogyan vélekednek az angol nyelvnek az Európai Unióban betöltött szerepéről; ti., hogy az a fő kommunikációs nyelv az EU tagállamaiban.

Adatközlők	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	6	%	7	%	Σ	%
Magyar kérdőívet kitöltők	2	5	4	10	3	7,5	6	15	10	25	11	27,5	4	10	40	100
Szlovák kérdőívet kitöltők	1	2,5	3	7,5	4	10	7	17,5	13	32,5	8	20	4	10	40	100

Megjegyzés*: 1 – egyáltalán nem, 2 – nem, 3 – inkább nem, 4 – nem tudom, 5 – inkább igen, 6 – igen, 7 – határozottan igen.

16. táblázat. *Az angol nyelvnek az EU tagállamai közös kommunikációs eszközének kellene lennie?*

A magyar és a szlovák kérdőívet kitöltők egyöntetű véleménye az, hogy az Európai Unió tagállamainak közös kommunikációs eszközének az angol nyelvnek kell lennie.

Ez a vélemény azt tükrözi, hogy az angol nyelvet világnyelvnek tekintik. Egy magyar adatközlő véleménye: Az Európai Unió tagállamai közötti kommunikáció során elengedhetetlen egy közös, mindennapi kommunikációs eszköz funkcionálása. Erre természetesen a legjobb megoldás egy olyan nyelv választása, amit nagyon sokan ismernek és használnak a gyakorlatban. Az angol nyelvet szinte minden országban oktatják, tehát ez a választás teljesen nyilvánvalónak tűnik.

Összegzés

Dolgozatunk a szlovákiai Vágsellye kétnyelvűségével foglalkozik. A város, illetve a régió, nemzetiségi eloszlását tekintve vegyes, hiszen a lakosság 60,7%-a szlovák nemzetiségű, a magyar nemzetiségűek százalékaránya pedig 26,3%.

A terület magyarságának létszáma évről évre csökken, ezt bizonyítják a népszámlálási adatok. A magyarok arányának folyamatos csökkenését valószínűleg a szlovák nemzetiségűek betelepülése is okozhatja, hiszen a közeli Pozsonyból sokan itt telepsznek le. Az utóbbi három népszámlálási adat egyértelműen bizonyítja a magyarság lélekszámának folyamatos csökkenését.

Az 1991 és 2001 közötti időszakban a magyarok százalékaránya 4,4%-kal csökkent, ugyanakkor a 2001 és 2011 közötti időszakban már 9,3%-os a csökkenés.

Az empirikus kutatás segítségével képet kaptunk Vágsellye lakosainak nyelvhasználatáról. Az adatokból megállapítható, hogy a helyi szlovák nemzetiségű személyeknek számos esetben vannak magyar nemzetiségű felmenőik, illetve sokan közülük beszélnek is a nyelvet. Megállapítható, hogy a két nemzet egymást tolerálva él Vágsellyén és a környező falvakban.

A vágsellyei magyarok a hivatalokban túlnyomórészt szlovákul kommunikálnak, hiszen a közigazgatási intézményekben dolgozó személyek többsége szlovák nemzetiségű, és szlovák domináns kétnyelvű. Így nem adottak a feltételek a magyar nyelv hivatali használatára. Ez azonban egy további kérdés.

Az empirikus kutatás során az adatközlőket megkérdeztük arról is, hogy mennyire fontos számukra a nemzeti identitás megtartása a családban, iskolában és a közéletben. A magyar nemzetiségűek többsége szerint fontos megőrizniük nemzetiségi identitásukat. Ez egy pozitív hozzáállás, ami némi reményt jelenthet a jövőre nézve.

Irodalom

- Cs. Nagy Lajos – N. Császi Ildikó. 2015. *Magyar nyelvjárások*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Dohányos Róbert – Lelkes Gábor – Tóth Károly szerk. 2004. *Nemzeti és etnikai kisebbségek Szlovákiában*. Somorja–Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Gyurgyik László. 2001. *Népszámlálás: A szlovákiai magyarság demográfiai, valamint település- és társadalomszerkezetének változásai az 1990-es években*. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- Gyurgyik László. 2004. *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében* (Mercurius Könyvek). Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Gyurgyik László szerk. 2014. *A szlovákiai magyarság demográfiai folyamatai 1989-től 2011-ig*. Somorja–Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Kiss Jenő. 1995. *Társadalom és nyelvhasználat: Szociolingvisztikai alapfogalmak*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss Jenő. 2003. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kiss Zita Margit. 2008. Mit ér a nyelv, ha magyar? In *Nyelvek és kultúrák dialógusa. Apáczai-füzetek 3.*, szerk. Lőrincz Ildikó. 9–24. Győr: Nyugat-magyarországi Egyetem, Apáczai Csere János Kar.
- Korec, Pavol – Lauko, Viliam – Tolmáči, Ladislav – Zubrický, Gabriel – Mičietová, Eva szerk. 1997. *Kraje a okresy Slovenska*. Pozsony: Q111.
- Lampl Zsuzsanna. 2007. *Magyarnak lenni: A szlovákiai magyarok értékrendje*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Lampl Zsuzsanna. 2012. *A szlovákiai magyarok szociológiája*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Lampl Zsuzsanna. 2018. *A szlovákiai magyarok szociológiája*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Lanstyák István. 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony: Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Lanstyák István. 2018. *Nyelvalakítás és nyelvi problémák*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Gramma Nyelvi Iroda.
- Menyhárt József – Presinszky Károly – Sándor Anna. 2009. *Szlovákiai magyar nyelvjárások*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem.
- Mészáros Iлона. 2017. *Szülőfalum Zsigárd*. Dunaszerdahely: Valeur.
- Misad Katalin. 2019. *Nyelvhasználat kétnyelvű környezetben*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Gramma Nyelvi Iroda.
- Mrva Marianna – Szilvássy Tímea. 2011. Kétnyelvűség a dél-szlovákiai településeken. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 13 (1): 37–58.

- Presinszky Károly. 2011. A szlovákiai magyar nyelvjárások területi egységei. In *Nyelv: Magyarok Szlovákiában* VII. kötet, szerk. Szabó Mihály Gizella – Lanstyák István. 201–219. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Pusztay János. 2017. Anyanyelv kisebbségi és nemzetiségi helyzetben. In *Anyanyelv és nemzeti jövő*, szerk. Pomozi Péter. 58–68. Budapest: Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága.
- Sándor Anna. 2004. *A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Sándor Anna. 2011. A magyar nyelvjárások helyzete és kutatása Szlovákiában. In *Nyelv: Magyarok Szlovákiában* VII. kötet, szerk. Szabó Mihály Gizella – Lanstyák István. 181–192. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Simon Szabolcs. 2010a. *Nyelvi szondázások*. 36–63. Dunaszerdahely: Lilium Aurum Kiadó.
- Simon Szabolcs. 2010b. A magyar és a szlovák nyelv választása három szlovákiai magyar településen. In *Nyelvi szondázások*, szerk. Uő. 104–122. Dunaszerdahely: Lilium Aurum Kiadó.
- Simon Szabolcs. 2017. Nyelvi változók a szlovákiai magyar nyelvváltozatokban. In *Kétnyelvűség térben és időben*, szerk. Misad Katalin. 106–126. Pozsony: Senczi Molnár Albert Egyesület.
- Simon Szabolcs. 2020. Kétnyelvűség, nyelvi tájkép a szlovákiai Komárom városában. *Hungarológiai Közlemények* 51 (3): 13–30.
- Sorbán Angella. 2014. Nyelv(ek) és identitás: Adalékok a kétnyelvűség és az identitás kérdésköréhez kisebbségi helyzetben. In *A nyelv közösségi perspektívája*, szerk. Magyar Sára – Bartha Krisztina. 16–26. Nagyvárad–Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület – Partium Kiadó.
- Süle, Peter – Nagy Róbert – Brúder, Tomáš red. 2005. *Encyklopédia miest a obcí Slovenska*. Lučenec: PS-LINE.
- Vadkerty Katalin. 2002. *A kitelepítéstől a reszlovakizációig*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

Internetes források

- A Vágsellyei járás nemzetiségi eloszlása 1991-ben, 2001-ben és 2011-ben*. A velemjáró weboldal településtárából.
<https://www.velemjaro.sk/telepulestar?fbclid=IwAR1ZS70tyRYYwgjXP25EHOznYWB02R086KrF2YN2Zqt3ubYI3-vAtDxwWyM> (2020. ápr. 18.)
- A Vágsellyei járás térképe*. Szlovákiai Magyar Adatbank.
<http://adatbank.sk/lexikon/vagsellyei-jaras/?fbclid=IwAR3c-1BS-uP6nDSDwB9apjjvYl5R8DUSGqGkuMrFTkhEe0P0ERJA2bn-AE> (2020. ápr. 18.)
- A Vágsellyei járás nemzetiségi megoszlása 2011-ben*. Szlovákiai Magyar Adatbank.
http://adatbank.sk/lexikon/vagsellyei-jaras/?fbclid=IwAR07PdbtH_NFoESVH6dRaWkdhCmDTXGm-MJMpxiAAK_8o6gWmD5xCJ-JyUc (2020. ápr. 18.)

A kisebbségi nyelvhasználatról szóló törvény. SLOV-LEX.

https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1999/184/vyhlasene_znenie.html?fbclid=IwAR3pEke65oM11UOWCUticDnQhqMDPYUG2LBe2K2q6dxAvlSYpVixOBvv9ls (2020. ápr. 26.)

Az államnyelv használatáról szóló nyelvtörvény, Zákony pre ľudí.

<https://www.zakonypreludi.sk/zz/1995-270?fbclid=IwAR3QmBs-tB1m6IwEgPjg5wdsrFoHX9UCSjuHtiNQRpJld5IPwKCEa6Utlek> (2020. ápr. 26.)

Térkép a szlovákiai magyarság területi elhelyezkedéséről, Mad'ari.

<http://madari.sk/otazky-a-odpovede/madari-na-slovensku/kto-je-madar-na-slovensku> (2020. máj. 1.)

BILINGUALISM IN THE TOWN OF SAĽA IN SLOVAKIA

The main aim of this thesis is to survey and study the bilingualism in the town of Saľa and its district in Slovakia. It is divided into two parts. The first is the theoretical part which offers an insight into the district's history and present, as well as its ethnic nationalities, in particular Hungarians' living in Slovakia. This is followed by the empirical part which shows the results of the research. The aim of the research was to examine the bilingualism in the district of Saľa together with the ethnic composition, nationality and language competences of the informants and their family members. Finally, the dialects were also observed, and the opinions of the informants regarding their values were mapped.

Keywords: bilingualism, bilingual informants, domain of language use, Hungarian speaking community in Slovakia, language competence

DVOJEZIČNOST GRADA VAGŠELJE

Cilj rada je da prikaže stanje dvojezičnosti u slovačkom gradu Vagšelj, na uzorkovanom materijalu. U prvom delu rada daje se prikaz istorije grada i okoline, sadašnjeg stanja i kretanja nacionalnog sastava stanovništva. Drugi deo rada prikazuje rezultate empirijskog istraživanja. Cilj istraživanja je bio da se sagleda stanje dvojezičnosti u gradu Vagšelj, jezička kompetencija ispitanika, njihove jezičke navike u društvenoj i privatnoj sferi, kao i da se prikaže njihov vrednosni stav prema pitanju dvojezičnosti.

Ključne reči: dvojezičnost, bilingvalni ispitanici, oblasti upotrebe jezika, mađarski govornici u Slovačkoj, jezička kompetencija

SCHIRM Anita

Variológiai Kutatócsoport, Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia
Szegedi Tudományegyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék
Szeged, Magyarország
schirmanita@gmail.com

A KORONAVÍRUS-JÁRVÁNY METAFORÁIRÓL¹

About COVID19 metaphors

Metafore vezane za epidemiju korona virusa

A koronavírusral kapcsolatos hírek a mindennapjaink részévé váltak. A nyelvhasználók révén a nyelvünkben is rögtön megjelentek a vírusra vonatkozó metaforák, amelyek magyarázó erejüknel és szemléletességüknel fogva azonnal elterjedtek. A tanulmány a pandémia idején született költői képeknek ered a nyomába, s megmutatja, miért is gyakori a járványokról szóló beszédben a metafora. A COVID19-ről szóló kommunikációban a metaforák szemléltetnek, magyaráznak, érzelmeket váltanak ki, meggyőznek, olykor pedig manipulálnak, azaz a járványról való gondolkodást nagymértékben befolyásolja a híradások szóhasználata. A tanulmány a koronavírushoz kötődő verbális és vizuális metaforák működését egy hírek-ből, reklámokból és társadalmi célú hirdetések-ből épített korpusz elemzésén keresztül, a kognitív metaforaelmélet keretét felhasználva mutatja be.

Kulcsszavak: metafora, manipuláció, COVID19, hírek, reklámok

Bevezetés

A COVID19-pandémiának az egészségügyi és a társadalmi vetülete mellett a nyelvre gyakorolt hatásával is számolni kell. A járvány kapcsán új szavak jöttek létre, egészségügyi és virológiai szakkifejezések terjedtek el, megváltoztak a nyelvi kapcsolattartás formái, s mind a közterületek, mind a közösségi oldalak

¹ A tanulmány a *Nyelvészet mindenkinek* YouTube-csatorna *A koronavírus-járvány metaforáinak nyomában* című 2020. június 28-i előadásnak (<https://youtu.be/ZHYVX7jAJ9c>) a bővített változata.

nyelvi tájképe átalakult (vö. Istók–Lőrincz 2020). A koronavírussal kapcsolatos hírek a mindennapjaink részévé váltak, s sorra jelentek meg a járvány elleni védekezés módjairól tájékoztató társadalmi célú hirdetések. A pandémia alatt a reklámozási szokások is megváltoztak: a marketingüzenetek ugyanis elkezdtek reflektálni a járványhelyzetre.

A járványról való gondolkodást nagymértékben befolyásolja az üzenetek szóhasználata. A COVID19-hez kötődő kommunikációban rengeteg metafora fordul elő. Mivel a hétköznapi embereknek nincsenek járványtani ismereteik, így a hasonlóságon alapuló, szemléletes metaforákkal nekik is könnyen elmagyarázhatók a járvány jellegzetességei. A metaforák azonban nem csupán szemléltetésre kiválóak, hanem képesek érzelmeket kiváltani, hangulati hatást kelteni, meggyőzni, valamint manipulálni is. A tanulmány a koronavírushoz kapcsolódó verbális és vizuális metaforák működését, a legjellemzőbb fogalmi kereteket, valamint a leggyakoribb kommunikációs stratégiákat egy hírekből, társadalmi célú hirdetésekből és reklámokból épített korpusz példáin keresztül mutatja be.

A szóképek koronázatlan királya – a metafora

A metafora hasonlóságon alapuló szókép, amelyben két fogalom közt meglévő vagy elképzelt egyezést azonosítás alakjában fejeznek ki (Kocsány 2008). Metafora, mégpedig külső hasonlóságon alapuló metafora maga a *koronavírus* szó is: ugyanis a vírus elektronmikroszkópos képen jól látszik, hogy a burokba ágyazott fehérjetüskék a Nap koronájához hasonlóan kiemelkednek a felszínből. Mivel a metaforának rendkívül nagy a magyarázó ereje, így nem véletlen, hogy a járványokról szóló beszédben igen gyakori ez a szókép. Például:

- (1) *A koronavírus nem egy tipikus fekete hattyú, hanem sokkal inkább egy szürke orrszarvú.*²

Az idézetben a *koronavírus* szón kívül a *fekete hattyú* és a *szürke orrszarvú* kifejezés is metaforikus. A *fekete hattyú* metafora egy közgazdász matematikustól, Nassim Nicholas Talebtől (2012) származik, aki *fekete hattyú* alatt olyan eseményt ért, amely nem várt, nagy hatása van, ám annak ellenére, hogy nem számítanak rá, utólag logikusnak és előrejelezhetőnek tűnik. A fekete hattyú a valóságban igen ritka, sokáig nem is hitték el, hogy létezik, úgy vélték, hogy minden hattyú fehér. A *szürke orrszarvú* (*rinocérosz*) kifejezést pedig Michele Wucker

² <https://economaniablog.hu/2020/03/19/koronavirus-fekete-hattyu-vagy-szurke-orrszarvu/> (2021. aug. 15.)

politikai elemző a jól látható, ám mégis figyelmen kívül hagyott veszélyek jellemzésére alkotta meg még a 2012-es görög válság idején (Wucker 2016). Ám e kifejezés a COVID-járványhelyzetre is alkalmazható: a sötét orrszarvú események ugyanis a nagyon valószínű, érdemi következményekkel járó eseményeket jelzik, amelyek úgy fenyegetik az emberiséget, akár egy nagy termetű orrszarvú.

Az (1)-ből is látható, hogy a metafora szó szerint nem igaz, de kiválóan alkalmas arra, hogy egyszerre két, egymástól távol eső képet felidézzen a nyelvtudatban, s azokat egy névbe sűrítse (Szathmári 1981, 91). A laikus nyelvhasználók körében még ma is tartja magát az a tévhit, hogy a metaforák kizárólag az írók és a költők kiváltságai, s hogy elsődlegesen művészi, retorikai, díszítő célt szolgálnak (Péntek 2000). Ám ahogy a koronavírus-járvány metaforái is mutatják majd, a metafora magyarázó erővel bír, láttat, felkelti a figyelmet, emellett manipulatív szerepe is van. Vagyis nem a szépségük miatt használják a metaforákat, hanem azért, mert rendkívül szemléletesek, kifejezőek, gazdaságosak és hiánypótlóak is egyben.

A George Lakoff és Mark Johnson (1980) által kidolgozott kognitív metaforaelmélet szerint a metafora nem a nyelvnek, hanem a gondolkodásnak és a megértésnek az elengedhetetlen eszköze, s az a funkciója, hogy segítse bizonyos fogalmak megértését. Így például az elvont fogalmakat (mint amilyenek az érzelmek), illetve a nehezebben megragadható jelenségeket (pl. a betegségeket, járványokat) egyszerűbb, ismertebb, könnyebben átlátható fogalmakkal fejezzük ki (Kövecses 2005). Például az életet az utazáshoz, a szeretetet a melegséghez, az elméleteket az épületekhez hasonlítjuk, vagyis különböző fogalmi keretek közt hozunk létre leképezéseket. A „két fogalmi keret között létrejövő megfeleléseket fogalmi metaforának nevezzük” (Kövecses–Benczes 2010, 80).

A metaforák áthatják az emberi kommunikációt (Pethő 2011, 28), egyszerűen képtelenség nyelvi képek nélkül beszélni. Ám a metaforákkal nem csupán magyarázni, hanem manipulálni is lehet. Az ugyanis, hogy milyen kifejezést használnak metaforaként, befolyásol(hat)ja a metafora mögött álló jelenségről való gondolkodást, s ezáltal a cselekvést is (Thibodeau et al. 2017). Lássuk, miként számoltak be a koronavírus-járványról a hírekben, a társadalmi célú hirdetésekben és a pandémia alatti reklámokban, és vizsgáljuk meg, hogy a használt metaforák mögött milyen gondolkodási keretek és sémák találhatók.

A koronavírus-járvány metaforikus kifejezései az internetes sajtóban

A koronavírus-járvány metaforáinak a feltérképezéséhez internetes hírekből, reklámokból és társadalmi célú hirdetésekben álló korpuszt elemeztem, amely a

következésképpen alakult ki. Az internetes hírek közül elsődlegesen azok címeit vizsgáltam. Egy hírgyűjtő oldal nyitólapján vagy egy közösségimédia-felületen ugyanis a cím dönti el, hogy továbbkattintanak-e az olvasók a tartalomra. A koronavírus-járványról beszámoló internetes híreknél a cikkek melletti fotók nem mérvadóak a kattintást tekintve: azok ugyanis sémaszerű illusztrációk vagy stockfotók, s gyakori, hogy a különböző, COVID-hoz kötődő híreket is ugyanazokkal a képekkel illusztrálják. Emiatt a képeket nem vettem figyelembe az elemzésnél. A címeken kívül az egyes fogalmi tartományok teljesebb megismeréséhez a cikkekben szereplő tartalmat is megvizsgáltam. A hírportálokon közzétett cikkeket tallózva választottam ki, azaz azokra kattintottam rá, amelyek címe felkeltette a figyelmemet. Így a mintavétel ugyan nem reprezentatív, de azt illusztrálja, hogy a hírekre kíváncsi olvasók milyen képet kapnak a koronavírus-járványról. A korpuszba a hírolvasási szokásaimnak megfelelően szinte az összes hírportálról (index.hu, telex.hu, portfolio.hu, hvg.hu, nepszava.hu, hirnavigátor.hu, penzcentrum.hu, hu.euronews.com, raketa.hu, 24.hu, vg.hu) került be anyag, s ez néhol kiegészült a bulvároldalak (pl. blikk.hu) híreivel.

A COVID19-ről beszámoló híradásokban a leggyakoribb fogalmi metafora a JÁRVÁNY = HÁBORÚ volt. Néhány példát idézve:

- (2a) *Ez egy példátlan háború. A frontvonal a kórház, ahol katonáink az egészségügyi dolgozók³*
- (2b) *A Balkánon is visszavonulót fújt a vírus⁴*
- (2c) *Mind több halálos áldozatot követel a járvány Romániában és Oroszországban⁵*
- (2d) *Koronavírus elleni küzdelem Magyarországon⁶*
- (2e) *Damaszkuszt új, néma ellenség fenyegeti: a koronavírus⁷*
- (2f) *Koronavírus: itt a negyedik hullám, a delta variánssal harcol a világ⁸*

³ https://index.hu/techtud/2020/03/26/koronavirus_kezikonyv_magyar_orvosi_kamara_kothalawala_william_jayasekara_orvoshallgato_forditas/ (2021. aug. 15.)

⁴ <https://index.hu/kulfold/2021/05/23/igy-pusztit-a-virus-166-5-millio-fertozott-kozel-3-5-millio-halott/a-balkanon-is-visszavonulot-fujt-a-virus/> (2021. aug. 15.)

⁵ https://nepszava.hu/3128742_mind-tobb-halalos-aldozatot-kovetel-a-jarvany-romaniaban-es-oroszorszagban (2021. aug. 15.)

⁶ <https://unicef.hu/koronavirus-elleni-kuzdelem-magyarorszagon> (2021. aug. 15.)

⁷ <https://hu.euronews.com/2020/03/27/damaszkuszt-uj-nema-ellenseg-fenyegeti-a-koronavirus> (2021. aug. 15.)

⁸ <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20210813/koronavirus-itt-a-negyedik-hullam-a-delta-variantsal-harcol-a-vilag-496396> (2021. aug. 15.)

Az idézett címek mindegyike tartalmaz egy vagy több, a háború fogalomköréből származó kifejezést (*háború, frontvonal, katonáink, visszavonulót fűjt, halálos áldozatot követel, küzdelem, ellenség, harcol*), vagyis ezek a híradások a járványt mint elvont fogalmat egy konkrét fogalmi tartomány, a háború segítségével fejezik ki. A háborús retorika a fertőzőesen átesettek nyilatkozataiban is jellemző volt. Bőjte Csaba például a következőképpen számolt be a fennálló betegségről: „nemcsak a külvilágban, de már az én szervezetemben is konfliktus, háború zajlik”.⁹ Szintén a háború metaforáját bontják ki a következő kifejezések: *megtorpedózta a járvány, a koronavírus második rohama, a koronavírus-járvány rengeteg emberéletet követel, a járvánnyal szembeni első csata, a harmadik hullámot leküzdöttük, a csata döntő fázisába léptünk, harc a vírussal, frontvonalban küzdő szakemberek, vírus elleni küzdelem, COVID sújtotta övezet, támad a koronavírus lambda variánsa, az oltatlanok között szedi az áldozatait a koronavírus, vírusbéke, fegyverszünet, harcba állt a járvány ellen, tájkép csata után*. De a koronavírus elleni védőoltáshoz és a tesztekhez is számos háborús metafora kapcsolódik, például: *a vakcina az egyik leghatásosabb fegyver a koronavírus ellen, vakcinaháború, vakcinaharc, oltásháború, oltási stratégia, a tömeges tesztelés a legjobb fegyver*.

Susan Sontag amerikai esszéista *A betegség mint metafora* című könyvében (1983), valamint *Az AIDS és metaforái* című kötetében (1990) a betegségek (főként a tüdővész, a vérbaj, az AIDS és a rákbetegség) ábrázolásáról írt. Azt találta, hogy a betegségeknel gyakori a háborús retorika, azaz a katonai metaforák alkalmazása, amikor is a betegségeket idegen organizmusok inváziójaként ábrázolják. Az író könyvében nem rejti véka alá, hogy nem szereti a hadviselés metaforáit a betegségekkel kapcsolatban. Szerinte ugyanis a metaforikus berögzültség befolyásolja a problémamegoldási és orvoslási lehetőségeket. Később kísérleti eredmények igazolták is, hogy a döntéseinket és a viselkedésünket befolyásolja, milyen metaforákat használunk, a választott előzetes keret, a frame hatása ugyanis nagyon erős (Thibodeau et al. 2017).

A háborús metaforák azonban nem csupán érthetőbbé, megfoghatóbbá teszik a vírushelyzetet, de annak fenyegető voltát is kiemelik. A COVID19 kapcsán a JÁRVÁNY = HÁBORÚ metafora ellen a kutatók közül többen is tiltakoztak, s az interneten létrejött egy #ReframeCovid nevű kezdeményezés¹⁰, amelynek a célja a koronavírus-járvány újrakereztése és a COVID19-hez kötődő nem hábo-

⁹ https://index.hu/belfold/2020/11/16/bojte_csaba_koronavirus_fertozes_szerzetes/ (2021. aug. 15.)

¹⁰ <https://sites.google.com/view/reframecovid/home> (2021. aug. 15.)

rús nyelvezet összegyűjtése. A kampányhoz csatlakozó kutatók a nem háborús metaforákkal és más szóképekkel az embereket a járvány idején is bátorításra kívánták ösztönözni. A háborús szóhasználat ellenzői szerint a fenyegetettség érzésének a felkeltése helyett inkább a szolidaritást és a gondoskodást kellene a nyelvhasználattal is hangsúlyozni, s a félelem helyett a törődésre fókuszálni. A #ReframeCovid gyűjteményében¹¹ 2021 nyaráig 600-nál is több képi és nyelvi példa gyűlt össze a háborús metaforák alternatívájaként. E metaforák közt a vírus, illetve a pandémia céltartományhoz kötődve forrástartományként jellemzőek voltak a sportok (pl. futás: *Ez egy maraton*; futball: *A fociban nem lehet csak védekezéssel nyerni, támadni is kell*; rögbi: *elejtette a labdát*). De közlekedéssel, például repüléssel, vonatozással, hajózással, buszozással is azonosították a beszámolók a járványhelyzetet. A társadalmi távolságtartásra is számos kreatív, nem háborús metaforát alkottak, s vagy valamilyen közösen végzett tevékenységhez, például zenéléshez, iskolai csoportmunkához hasonlították a helyzetet, vagy pedig vizuálisan szemléltették a jelenséget, többek közt a fal, illetve az ejtőernyőzés metaforával. Ezek mellett ismert történeteket, például a Star Warst, illetve a Harry Pottert is használták a pandémia bemutatására analógiaként. A gyűjteményben azonban egyetlen magyar példa sem kapott helyet.

Lássunk a magyar híradások közül néhányat, amelyek ugyan nem a háborús retorikára, hanem a JÁRVÁNY = BŰNELKÖVETÉS tartományok összekapcsolására építenek, de a háborús szóképekhez hasonlóan ezekhez a megfeleltetésekhez is negatív konnotáció társul, s a híradások már a szóhasználat által is félelmet keltenek.

(3a) *Tovább gyilkol Iránban a koronavírus*¹²

(3b) *Betört a gyilkos kínai koronavírus Európába: itt vannak a fertőzöttek*¹³

(3c) *Harsányi Leventét is leteperzte a vírus, kórházba került*¹⁴

(3d) *Koronavírus: beoltott időseket ölt a kolumbiai variáns Európában*¹⁵

¹¹ #ReframeCovid collection: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/139iY5kn1tCuHOQ2Y1q2LjVQrs27jFoBLGJHAEJagtDA/edit#gid=496446171> (2021. aug. 15.)

¹² <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20200223/tovabb-gyilkol-iranban-a-koronavirus-416807> (2021. aug. 15.)

¹³ <https://www.penzcentrum.hu/egeszseg/20200125/betort-a-gyilkos-kinai-koronavirus-europaba-itt-vannak-fertozottek-1087855> (2021. aug. 15.)

¹⁴ <https://hirmavigator.hu/hir/1365620-hersanyi-leventet-is-leteperzte-a-virus-korhazba-kerult-harcoltak-erte-az-orvosok> (2021. aug. 15.)

¹⁵ <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20210806/koronavirus-beoltott-idoseket-olt-a-kolumbiai-variants-europaban-495536> (2021. aug. 15.)

(3e) *Jön a delta variáns, de megállítja-e a vakcina?*¹⁶

A (3a–3e) alatti példák ugyan a háborútól eltérő fogalmi keretet használnak, de ezekben is a veszély és a fenyegetettség dominál. A (3a–3d) címei a koronavírusat gyilkosként, bűnözőként ábrázolják, a (3e)-ben pedig olyan ámokfutóként van megjelenítve a vírus újabb változata, amelyet mindenképpen meg kell fékezni. 2020 tavaszán számos híradás kiemelte, hogy a COVID19 vírusba kis híján belehalt brit kormányfő, Boris Johnson „harcos” beszéddel tért vissza a közéletbe. A szavait idézve: ha „a vírust támadóként, láthatatlan betörőként képzeljük el, akkor együttesen sikerült már leteperni a földre.”¹⁷

A háború és bűnözés metaforák mellett jellemzőek a hírekben még a JÁRVÁNY = KATASZTRÓFA metaforák is, amelyek szintén erős érzelmi hatást váltanak ki az olvasókból. Például:

(4a) *Ilyen most Milánó a koronavírus-katasztrófa után: mintha egy cunami érkezett volna*¹⁸

(4b) *Új epicentruma van a koronavírus-járványnak*¹⁹

(4c) *Koronavírus: ezek a citokinvihar tünetei*²⁰

(4d) *Koronavírus: több helyen is fellobbant a járvány, Olaszországban is*²¹

(4e) *Berobbant a járvány Thaiföldön is*²²

(4f) *Letarolja az országot a járvány, sosem volt még ennyi új fertőzött*²³

(4g) *Tombol a delta variáns, gyorsul a járvány a szomszédban*²⁴

¹⁶ <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20210725/jon-a-delta-variáns-de-megallitja-e-a-vakcina-493914> (2021. aug. 15.)

¹⁷ https://web2.nepszava.hu/3076027_boris-johnson-harcos-beszeddel-tert-vissza-harom-het-utan-a-kozeletbe (2021. aug. 15.)

¹⁸ https://hvg.hu/vilag/20201014_Milano_koronavirus_Olaszország_jarvany (2021. aug. 15.)

¹⁹ <https://24.hu/kulfold/2021/07/14/indonezia-koronavirus-jarvany-epicentrum/> (2021. aug. 15.)

²⁰ <https://www.egeszsegkalauz.hu/betegsegek/fertozo-betegsegek/koronavirus-ezek-a-citokinvihar-tunetei/lp1zbwq> (2021. aug. 15.)

²¹ <https://raketa.hu/koronavirus-tobb-helyen-is-fellobbant-a-jarvany-olaszorszagban-is> (2021. aug. 15.)

²² <https://www.vg.hu/kozelet/2021/04/berobbant-a-jarvany-thaifoldon-is> (2021. aug. 15.)

²³ <https://index.hu/belfold/2021/03/12/koronavirus-magyarorszagon-koronavirus-covid-19-adatok-jarvany-egeszsegugy-oltas-vakcina/> (2021. aug. 15.)

²⁴ <https://www.portfolio.hu/uzlet/20210817/tombol-a-delta-variáns-gyorsul-a-jarvany-a-szomszedban-496796> (2021. aug. 15.)

A COVID-ot katasztrófaként bemutató híradásokban a *katasztrófa* szón kívül a földrengésnek (*epicentrum, cunami*), a viharnek (*citokinvihar, letarol, tombol*), a tűznek (*fellobban*) és egyéb elemi károknak (*berobban*) a kifejezései jelennek meg.

A vírus láthatatlansága, megfoghatatlansága miatt idegen lényként (ufóként, alienként) is szokták ábrázolni, a terjedését pedig invázióként jellemzik, ahogy azt az alábbi híradások is szemléltetik:

(5a) „*Semmihez sem hasonlítható ez a vírus, én csak ufóvírusnak hívom*”
– *egy koronavírusos beteg naplója*²⁵

(5b) *Tóth Vera a Covidról: mintha egy alien úszkálna a testemben*²⁶

(5c) *Koronavírus-variánsok inváziója, harmadik hullám, soha sem lesz ennek vége?*²⁷

Az eddigiekben bemutatott, már konvencionalizálódott metaforákon kívül kreatívabb, egyedi megfeleltetésekkel is lehet találkozni a hírekben, igaz, ezek jóval ritkábbak a megszokott leképezéseknél. Lássunk néhány példát:

(6a) *Bill Gates szerint a koronavírus-járvány egy rémálom, de a milliárdos már optimistább, mint Donald Trump*²⁸

(6b) *Röpködünk, röpködünk, a supermutáció pedig becsekkol*²⁹

(6c) *Poszt-Covid: Üdv a hullámvasúton!*³⁰

(6d) *Evolúciós csoda a koronavírus, és szó szerint az idegeinkre megy*³¹

A (6a) metaforája egy rémálommal azonosítja a COVID-ot, a (6b)-ben repülő utasként van megjelenítve a vírus mutációja, amely az emberekkel együtt utazik, a (6c) pedig egy hullámvasúthoz hasonlítja a fertőzés utáni állapotot.

²⁵ <https://www.egeszsegkalauz.hu/betegsegek/fertozo-betegsegek/semmihez-sem-hasonlithato-ez-a-virus-en-csak-ufovirusnak-hivom-egy-koronavirusos/6tsxj9> (2021. aug. 15.)

²⁶ <https://index.hu/belfold/2021/04/24/koronavirus-koronavirus-magyarorszagon-jarvany-toth-vera/> (2021. aug. 15.)

²⁷ <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20210220/koronavirus-variantsok-invazioja-harmadik-hullam-soha-sem-lesz-ennek-vege-470796> (2021. aug. 15.)

²⁸ <https://www.portfolio.hu/uzlet/20200406/bill-gates-szerint-a-koronavirus-jarvany-egy-remalom-de-a-milliardos-mar-optimistabb-mint-donald-trump-424378> (2021. aug. 15.)

²⁹ <https://index.hu/belfold/2021/08/18/utazas-repuloter-koronavirus-mutacio/> (2021. aug. 15.)

³⁰ <https://168.hu/itthon/poszt-covid-udv-a-hullamvasuton-205260> (2021. aug. 15.)

³¹ <https://24.hu/tudomany/2021/06/12/koronavirus-covid-19-pszichiatria-jarvany-depresszio-szorogas-skizofrenia-mentalis-problema/> (2021. aug. 15.)

A híradások közt marginálisnak számítanak azok, amelyek nemcsak a koronavírus negatív hatásait emelik ki, hanem rávilágítanak arra, hogy a 300 millió éves fejlődésük evolúciós értelemben csodának számít, ahogy azt a (6d) mutatja.

A COVID19-re alkotott metaforák sokszínűségét találóan foglalta össze a *The Guardian*-ban Kenan Malik író, aki szerint „a koronavírus egyszerre egy valós veszély és egy metafora mindenre: a globalizáció hibáitól az idegenek fenyegetettségéig” (Nerlich 2020). A koronavírus-járványhoz azonban nem csupán nyelvi, hanem képi, vizuális metaforák is kötődnek, s az ábrázolásuk által ezek is hatással vannak a vírusról való gondolkodásunkra.

A koronavírus-járvány vizuális metaforái

A pandémia alatt született karikatúrák, társadalmi célú üzenetek és reklámok előszeretettel élnek a vizuális metaforákkal. Ennek – az említett szövegtípusok inherens tulajdonságain túl – az az oka, hogy a képek gyorsabb megértést eredményeznek, s a felidézésük is egyszerűbb, mint a nyelvi jeleké, valamint mélyebb benyomásokat és érzelmeket képesek kelteni, s hosszabb ideig maradnak meg az emlékezetben (Móricz–Téglássy 1999, 159–160). A vizuális metaforák a hasonlóság révén látványosan tudnak egymástól igen távoli jelenségeket összekötni, s segítségükkel még tömörebben, még sűrítettebben lehet kifejezni a dolgok közti kapcsolatot.

A magyar nyelvű online szövegekben néhány karikatúrát kivéve nem voltak jellemzőek a vizuális metaforák. A társadalmi célú hirdetések az értelmi típusú *Maradj otthon!* üzenetre korlátozódtak, s a magyar reklámok sem használták ki a képi metaforában rejlő erőt. A nemzetközi reklámügynökségek és brandek azonban előszeretettel éltek a vizuális szóképekkel. A járvány alatti kreatív reklámokat az Ads of the World portál össze is gyűjtötte³², az oldalon mintegy 600 hirdetés található. A reklámok COVID alatti kommunikációs stratégiáinak a feltérképezéséhez ez a gyűjtemény volt a segítségemre.³³ Lássuk, milyen tendenciák állapíthatók meg belőlük.

A koronavírus elleni védekezés egyik módja a maszkviselés, így a maszkot számos hirdetésben önmagán túlmutató jelentéssel ruházzák fel (vö. Constantinovits et al. 2021). Ez figyelhető meg a Quick Fox Design plakátso-rozatánál³⁴ is, ahol a maszkok ismert szuperhősök szimbólumait formázzák. Az

³² https://www.adsoftheworld.com/collection/covid19_ads (2021. aug. 15.)

³³ A tanulmányba a vizuális metaforák képei nem kerültek be, de a lábjegyzetek linkjei segítségével megnézhetők az alkotások.

³⁴ https://www.adsoftheworld.com/media/digital/quick_fox_design_superhero (2021. aug. 15.)

egyik alkotáson Superman szimbóluma látható, a másikon Batman denevérjele, a harmadikon pedig Wonderwoman jele található. Mindhárom plakátnál még a szöveg is megerősíti a képi metaforák által sugallt üzenetet, a felirat ugyanis azt mondja: *Legyél szuperhős! Véd meg a világot a koronavírustól!*

A COVID19-hez kötődő vizuális metaforák egy másik csoportja a Föld és a koronavírus alaki hasonlóságát használja föl, s így fejezi ki az egész bolygó érintettségét. Ugyanez az üzenete azoknak az alkotásoknak, amelyeknél a glóbuszt megszemélyesítve a földgolyóra tettek egy maszkot.

A maszk külső hasonlóságát előszeretettel aknázzák ki más társadalmi célú hirdetéseknel is. Például házat vagy zászlót formálnak a maszkból, előbbivel (ház = biztonság szimbóluma) az otthonmaradás fontosságát hangsúlyozzák, míg az utóbbival (közös zászló = közös érdek) a minden nemzetre érvényes biztonsági előírásokat fejezik ki.

A vizuális metaforák másik része magát a vírust jelenítette meg képileg. Ezek közt is gyakori volt a JÁRVÁNY = HÁBORÚ kognitív metaforarendszer használata, s a vírus támadóként, ellenségként való ábrázolása, ahogy azt a sportszervezetek (FIBA, FIFA, Fina, ITM) plakátjai³⁵, illetve az Egészségügyi Világszervezet hirdetése³⁶ is mutatják. Az előbbieknél a vírus egy kosárlabdapályát, egy labdarúgó-stadiont, egy uszodát, illetve egy tenispályát támad meg, az utóbbiaknál pedig nevezetes épületeket: a dubaji Arabok tornyát, a pekingi császári palotát, a római Colosseumot, illetve a Hollywood-feliratot készül lerombolni.

Ha a vírus ellenség, akkor harcolni kell ellene. Erre a csatára szólítanak fel azok az alkotások, amelyek valamilyen harcost (pl. vikinget, lovagot) ábrázolnak³⁷, s a plakátok olvasóit a maszkviselés által buzdítják a küzdelemre.

A vírushelyzetet a JÁTÉK fogalmi kerettel is látványosan be lehet mutatni. Így tett az Artcom reklámügynökség is, amely a jól ismert amőbajátékkal kívánta felhívni az öngondoskodásra a figyelmet. A hirdetéseiken³⁸ a 3-szor 3-as amőba-játéktábla látható, amelyen a vírus az egyik „játékos”, a másik pedig az egyik változatban egy kézmosó, illetve egy maszkot viselő ember.

³⁵ https://www.adsoftheworld.com/media/print/fight_against_covid19?className=collection-lb&contentid=386235&inline=true#collection-lb-content (2021. aug. 15.)

³⁶ https://www.adsoftheworld.com/media/outdoor/survival_agency_covid19_invasion?className=collection-lb&contentid=385952&inline=true#collection-lb-content (2021. aug. 15.)

³⁷ https://www.adsoftheworld.com/media/digital/sr_franco_be_a_warrior?className=collection-lb&contentid=386047&inline=true#collection-lb-content (2021. aug. 15.)

³⁸ https://www.adsoftheworld.com/media/digital/artcom_its_your_turn?className=collection-lb&contentid=388848&inline=true#collection-lb-content (2021. aug. 15.)

A játékban épp az utolsó jel lerakása következik, s az dönti el az eredményt. A felirat (*Most te jössz*) is az egyéni felelősséget hangsúlyozza: rajtunk múlik, hogy megmossuk-e a kezünket, illetve föl vesszük-e a maszkot. Ha igen, akkor máris győztünk. Ez a fajta vizuális megjelenítés nem a megfélemlítést használta, hanem azt emelte ki, hogy van az embereknek választásuk.

Az alkotások közt van olyan is³⁹, amely a COVID-ot egy lufihoz hasonlítja, amelyet az emberek látnak el levegővel. A metafora szerint, ha otthon maradunk, nem tud tovább nőni a vírus, nem lesz levegője. Ahogy a plakát szövege fogalmaz: *Ne engedd, hogy kontrollálatlanul elszálljon* – mármint a lufi, azaz a vírus. *Maradj otthon, maradj biztonságban!* – szól az üzenet.

Mivel a vizuális metaforáknak igen nagy a magyarázó erejük, így nem csupán óriásplakátokon jelennek meg, hanem olyan videókban is, amelyek a koronavírus-járványt, annak terjedését, illetve a megfékezés módszereit ismertetik. A társadalmi távolságtartás pozitív hatását és az egyénnek a járvány megfékezésében való felelősségét rendkívül közérthetően magyarázza el az az internetet bejárt videó⁴⁰, amelyen az egymás mellett sorakozó gyufaszálak sorra lobbannak lángra szomszédjaiknak adogatva át a tüzet, amíg egy ember formájú gyufaszál ki nem áll a sorból, s meg nem állítja a dominóhatást.

Maga a *dominóhatás* kifejezés is egy metafora, amit egy fizikai jelenség, a láncreakció magyarázatára használnak. A lényege az, hogy ahogy egyetlen dominó is képes az összes többit eldönteni, úgy egy apró cselekvés is képes óriási hatást gyakorolni. A koronavírus-járványra vonatkoztatva a metaforát: a dominók megfeleltethetők az egyes embereknek, akik ha túl közel állnak egymáshoz, akkor egymást döntik le a lábukról. De a dominóhatást a gazdaságban a járvány miatt bekövetkezett változások jellemzésére is használják napjainkban.

Ohióban az egészségügyi minisztérium videója⁴¹ pingponglabdákkal és egérfogókkal illusztrálta, miért fontos a járvány idején a távolságtartás. A kisfilm azt mutatja, hogy ha a labdákkal telerakott egérfogók szorosan vannak egymás mellett, akkor elég egyetlen csapdának működésbe lépnie a láncreakcióhoz. Ám ha megfelelő távolságra vannak egymástól, akkor megelőzhető a baj.

A szociális távolságtartás fontosságát sokkal látványosabb és közérthetőbb, s vélhetően hatásosabb is vizuális metaforákkal elmagyarázni, mint előírásokkal. Ezt tette meg több márka (pl. a Volkswagen, a Coca-Cola, a McDonald's és az

³⁹ https://www.adsoftheworld.com/media/digital/metrosaga_covid19_balloons (2021. aug. 15.)

⁴⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=8Hi9-5F2zW4> (2021. aug. 15.)

⁴¹ <https://www.youtube.com/watch?v=o4PnSYAqQHU> (2021. aug. 15.)

Audi) is, mégpedig úgy, hogy átalakították a jól ismert logóikat.⁴² A Volkswagen a logójában szereplő V és W betűket húzta szét egymástól, s a *Köszönjük, hogy tartod a szociális távolságot* felirattal tette még egyértelműbbé az üzenetét. A Coca-Cola a márkaneve betűinek szellősebbre szedésén kívül új jelmondatot is alkotott: *Ma külön lenni a legjobb módja annak, hogy együtt legyünk*. A McDonald's a sárga M szimbólumát választotta ketté, az Audi pedig a *Tarts távolságot* szöveg értelmét demonstrálva a logójának a négy karikáját húzta széjlebb egymástól. E márkák mind azt használták ki, hogy az ikonná vált reklámszimbólumokat a befogadók bármilyen környezetben felismerik, az új kampánynál viszont a megszokott megjelenítéstől való eltérés figyelemfelkeltő hatású, nagyobb műveleti erőfeszítést igényel a hirdetések olvasóitól, de egyúttal nagyobb aha-élménnyel is jár, tehát hatásosabb. Az átírt márkajelek ráadásul nem csupán kreatívak, hanem humorosak is, s a humornak szintén manipulatív szerepe van (vö. Schirm 2010).

Koronás reklámok – a metaforák mint humorkeltő eszközök

A pandémia alatt a cégek a járványhelyezethez igazították a kommunikációjukat, s a saját termékük népszerűsítése mellett igyekeztek a vírus elleni védekezés módjaira (otthonmaradás, társadalmi távolságtartás, maszkviselés, gyakori kézmosás) is felhívni a figyelmet. Ez a tájékoztató és figyelmeztető funkció azonban legtöbbször a nyílt, értelmi alapú kommunikáció helyett a reklámokban burkoltan, képi/nyelvi játék, valamint vizuális metaforák segítségével valósult meg. Ennek az implicit közlésmódnak az lehet az oka, hogy a képi és nyelvi játékok, illetve a vizuális szóképek dekódolása közben a befogadók oldottabb állapotba kerülnek, s ilyenkor könnyebben befolyásolhatók, valamint jobban készek az együttműködésre (Lendvai 2000, 49).

Számos brand tehát humorral próbálta meg oldani a járványhelyzet okozta feszültséget, s a társadalmi mondanivalóját összekapcsolta saját terméke reklámozásával. A Burger King például a *Social Distancing Whopper* 'Társadalmi távolságtartás Whopper' fantázianevű hamburgerrel állt elő, amelybe tripla adag hagymát tettek, így az étel garantáltan távol tartja a többieket a fogyasztójától.⁴³ Babkonzerve népszerűsítésére a Heinz is a humort használta fel.

⁴² <https://hccd.hypotheses.org/596> (2021. aug. 15.)

⁴³ https://www.adsoftheworld.com/media/integrated/burger_king_the_social_distancing_whopper (2021. aug. 15.)

A hirdetés⁴⁴ csupán a konzervet ábrázolta, ám a következő szöveg szerepelt rajta: *A társadalmi távolságtartás nehéz lehet, de nekünk van valami, ami megtámogat hátulról.* Itt burkoltan arra történik utalás, hogy a babfogyasztás utóhatása is elősegíti az emberek közti távolságtartást. A plakáton lévő zárójeles megjegyzés (*A szójáték szándékos*) pedig a befogadókkal való összekacsintást fejezi ki.

Az önizoláció és az otthonmaradás fontosságára humorosan és kreatívan hívják fel a figyelmet a MARWIN hirdetései⁴⁵, amellet, hogy az olvasást is népszerűsítik. Üzenetük szerint a járványhelyzetben a könyvek jó barátok: egyrészt általuk otthon sem unatkoznak az olvasók, másrészt pedig a könyvek tartalma is segíthet a pandémia átvészelésében. A könyvek a plakátokon úgy néznek ki, mintha maszkok volnának, s a könyvborítókon szereplő idézetek, Puskin, G. B. Shaw, illetve Tolsztoj sorai is az egyedüllétre vonatkoznak. A Pygmalionból származó G. B. Shaw-idézet például a következőképpen szól: *Elviselni és élvezni a magányt nagyszerű ajándék.*

A COVID alatt készített reklámüzenetek gyakran attól válnak humorossá, hogy a szöveg átvitt értelmét a kép szó szerint jeleníti meg, vagyis literalizálja. Ezt a stratégiát gyakran olyan állandósult szókapcsolatoknál használják, ahol a motiváció még átlátható, megfejtethető, s a szó szerinti jelentés szemléletesen ábrázolható. Literalizálás figyelhető meg például a Karsten sör hirdetésén⁴⁶, ahol a kép az otthonokból kiszűrődő fényekkel idézi meg a söröspohár képét. Az ötletes képi megoldáson túl még a szöveg is rendkívül találó: *Az otthonmaradás a legjobb választás azoknak, akik mindig félig telinek látják a poharat.* Az optimista ember gondolkodását leíró *félig teli a pohár* kifejezés itt szó szerinti jelentésében van ábrázolva.

Összegzés

A COVID19-pandémiáról szóló híradások, társadalmi célú hirdetések és reklámok gyakori eleme a metafora. Ennek az az oka, hogy a nehezebben megragadható jelenségeket, mint amilyen a koronavírus-járvány is, sokkal könnyebb a laikusok számára metaforákkal elmagyarázni. A metafora ugyanis szemléltet,

⁴⁴ https://www.adsoftheworld.com/media/outdoor/heinz_social_beanztancing?className=collection-lb&contentid=386234&inline=true#collection-lb-content (2021. aug. 15.)

⁴⁵ https://www.adsoftheworld.com/media/print/marwin_read_vs_covid?className=collection-lb&contentid=388093&inline=true#collection-lb-content (2021. aug. 15.)

⁴⁶ https://www.adsoftheworld.com/media/print/karsten_brewery_windows?className=collection-lb&contentid=385866&inline=true#collection-lb-content (2021. aug. 15.)

magyaráz, érzelmeket vált ki, szórakoztat, olykor pedig manipulál is. A vizsgált korpusz elemzése azt mutatta, hogy a COVID-metaforák egyrészt figyelmeztetnek a fennálló veszélyre, másrészt viszont – főként a vizuális metaforák – igyekeznek a járványhelyzet okozta feszültséget csökkenteni (Istók–Lőrincz 2020).

A magyar hírportálokon a pandémia kapcsán leggyakrabban a háború, a bűnözés, illetve a katasztrófa forrástartományai jelentek meg. E fogalmi keretek azonban nem csupán megfoghatóbbá tették a vírushelyzetet, de annak a fenyegető voltát is kiemelték. A korpuszbeli híradásokban ritka volt a félelem helyett a törődésre és bátorításra fókuszáló metaforák, valamint a kreatív, egyedi fogalmi keretek használata.

A pandémia alatt külföldön született társadalmi célú hirdetésekben és reklámokban nem a verbális, hanem a vizuális metaforák voltak gyakoriak. A képi metaforákkal egyrészt még tömörebben, még látványosabban és emlékezetesebben ki tudták fejezni a hirdetőök a mondanivalójukat, másrészt a képekkel mindenkit meg tudtak szólítani. Jellemző volt, hogy a vírus elleni védekezés egyik fő eszközét, a maszkot – különféle alakra formázva – önmagán túlmutató jelentéssel ruházták fel, s az alaki hasonlóság, illetve a képi/nyelvi játék által a humorral is éltek ezek az alkotások. A társadalmi mondanivaló összekapcsolódott a termékek reklámozásával, s a vizuális metaforákra a háború fogalmi keretén túl jellemző volt még az összefogásnak, a helyzet pozitív megélésének a kifejezése is.

Irodalom

- Constantinovits Milán – Istók Béla – Ludányi Zsófia – Schirm Anita. 2021. *Digitális tartalmak az anyanyelvi nevelésben*. Megjelenés alatt.
- Istók Béla – Lőrincz Gábor. 2020. A virolingvisztika részterületei. In *12th International Conference of J. Selye University: Language and Literacy Section. Conference Proceedings*, szerk. Simon Szabolcs. 83–92. Komárno: J. Selye University. <https://doi.org/10.36007/3761.2020.83>
- Kocsány Piroska. 2008. Metafora. In *Alakzatlexikon: A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*, főszerk. Szathmári István. 390–402. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Kövecses Zoltán. 2005. *A metafora: Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka. 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lakoff, George – Johnson, Mark. 1980. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lendvai Endre. 1996. *Közélpép a verbális humorról*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

- Móricz Éva – Téglássy Tamás. 1999. *Kreatív tervezés a reklámban*. Budapest: Közgazdaságtudományi Egyetem.
- Nerlich, Brigitte. 2020. *Metaphors in the time of coronavirus*. <https://blogs.nottingham.ac.uk/makingsciencepublic/2020/03/17/metaphors-in-the-time-of-coronavirus/> (2021. aug. 15.)
- Péntek Erzsébet. 2000. A nélkülözhetetlen metafora és az iskola. *Erdélyi Pszichológiai Szemle* 1 (4): 41–52.
- Pethő József. 2011. *Alakzat és jelentés: Az alakzatok stílus- és jelentésképző szerepe a szövegben*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Schirm Anita. 2010. A humor a manipuláció szolgálatában – reklámplakátok elemzése. In *A humor dimenziói*, szerk. T. Litovkina Anna – Barta Péter – Hidasi Judit. 146–154. Budapest: Tinta Könyvkiadó – BGF Külkereskedelmi Kar.
- Sontag, Susan. 1983. *A betegség mint metafora*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Sontag, Susan. 1990. *Az AIDS és metaforái*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Szathmári István. 1981. A szó jelentésének stilisztikai vizsgálata. In *A magyar stilisztika vázlata*. Ötödik kiadás, szerk. Fábián Pál – Szathmári István – Terestyéni Ferenc. 65–148. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Taleb, Nassim Nicholas. 2012. *A fekete hattyú – avagy a legváratlanabb hatás*. Budapest: Gondolat.
- Thibodeau, Paul H. – Hendricks, Rose K. – Boroditsky, Lera. 2017. How linguistic metaphor scaffolds reasoning. *Trends in Cognitive Sciences* (21): 852–863. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2017.07.001>
- Wucker, Michele. 2016. *A szürke rinocérosz: Hogyan ismerjük fel a világunkat fenyegető nyilvánvaló veszélyeket, és hogyan szálljunk szembe velük*. Budapest: Athenaeum Kiadó.

ABOUT COVID19 METAPHORS

News about COVID19 has become part of our everyday life. Language users created pandemic related metaphors right away, and due to their explaining and visualizing power, these metaphors spread soon afterward. This paper investigates the rhetorical pictures born during the pandemic and shows why these metaphors are so frequent in articles about the pandemic. Metaphors in communication about COVID19 visualize, explain, evoke emotions, convince, and sometimes also manipulate public opinion, since the wording in the mass media greatly impacts the way people think about the pandemic crisis. By using the theoretical framework of the cognitive theory of metaphors, the paper shows some verbal and visual metaphors related to coronavirus from a corpus collected from news, ads and community facility advertising.

Keywords: metaphors, manipulation, COVID19, news, advertisements

METAFORE VEZANE ZA EPIDEMIJU KORONA VIRUSA

Vesti o epidemiji korone su postale naša svakodnevica. U jeziku su se posredstvom govornika kao reakcija pojavile metafore koje su vezane za epidemiju. Rad se bavi pesničkim slikama koje su nastale u vreme pandemije i prikazuje zbog čega su u govoru o epidemiji česte metafore. U komunikaciji koje je vezana za COVID19 metafore predstavljaju, objašnjavaju, izazivaju emocije, uveravaju, ponekad manipulišu, te je stav prema epidemiji u mnogome uslovljen načinom na koji se informacije saopštavaju. Rad na osnovu korpusa koji je ekscerpiran iz vesti, reklama i propagandnih poruka analizira funkcionisanje verbalnih i vizuelnih metafora, koristeći pri tom kao polazište teoriju kognitivne metafore.

Ključne reči: metafora, manipulacija, COVID19, vesti, reklame

A kézirat beérkezésének ideje: 2021. aug. 27.

Közlésre elfogadva: 2021. szept. 27.

ÚTMUTATÓ

a kéziratok formai kialakításához

Kérjük a *Hungarológiai Közlemények* szerzőit, hogy kéziratuk kialakításakor és benyújtásakor az alábbi elvekhez tartsák magukat:

- A folyóirat magyar nyelvű irodalomtörténeti és -elméleti, nyelvészeti, néprajzi, művelődéstörténeti, kapcsolattörténeti szövegeket közöl.
- A folyóiratban nem jelentethető meg másutt már publikált szöveg, sem más folyóiratokban, kiadványokban hasonló cím alatt megjelent szöveg módosított változata.
- Az a szöveg jelentethető meg, amely legalább két anonim pozitív recenziót (lektori véleményt) kapott (a recenzenseket/lektorokat a szerkesztőség bízta meg). Egy pozitív és egy negatív vélemény esetén a szerkesztőség harmadik véleményt is kér.
- Ha a tudományos munka projektumi kutatás keretében készült, a szöveg első oldalának alján, lapalji jegyzetben fel kell tüntetni a projektumi kutatást támogató intézmény teljes hivatalos megnevezését és a projektum számát.
- Tudományos tanácskozáson elhangzott szöveg esetében úgyszintén a szöveg első oldalának alján, lapalji jegyzet formájában fel kell tüntetni a tanácskozás címét, az ezt szervező intézmény megnevezését, székhelyét, valamint a tanácskozás megtartásának színhelyét és időpontját.
- Kívánatos, hogy a szöveg címében kulcsfogalmak szerepeljenek. Ha a cím ilyen fogalmakat nem tartalmaz, tanácsos alcímbe pontosítani a szöveg tárgyát.
- A szöveget rövid (800–1000 leütésnyi) tartalmi összefoglaló (absztrakt) vezeti be, amely kitér a kutatás tárgyára és módszerére, kitűzött céljára és eredményére is.
- Az absztraktot kulcsszavak egészítik ki (legfeljebb 5). Ajánlatos gyakran használt, nemzetközileg ismert fogalmakat feltüntetni.
- A tanulmány főszövegének maximális terjedelme 30 000 leütés, szóközökkel.
- A hivatkozásokat nem lábjegyzetek formájában, hanem a főszövegben kérjük jelölni.
- A szöveghez tartozhatnak lapalji jegyzetek, ezek azonban nem helyettesítik az irodalomjegyzéket.
- A tanulmányok szövegét elektronikus formában (Word, Times New Roman betűtípus) kérjük a főszerkesztő (eva.toldi@ff.uns.ac.rs) vagy a szerkesztőség (hungar@ff.uns.ac.rs) elektronikus postacímére eljuttatni.
- A tanulmányok szerzőit arra kérjük, e-mailjükben írják meg az őket foglalkoztató intézmény nevét és postacímét is (magyarul, szerbül és angolul).

*

Részletes szerkesztési utasítások:

Az egész szöveget egységesen 12 pontos betűnagysággal, Times New Roman betűtípussal, 1-es („szimpla”) sorközzel kérjük írni.

A kézirat elején az alábbi adatok feltüntetése szükséges:

Hungarológiai Közlemények év/szám. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies év/szám. Faculty of Philosophy, Novi Sad

A szerző VEZETÉKNEVE és keresztnéve (rang nélkül, a vezetéknev verzál betűvel)

A szerzőt foglalkoztató intézmény neve

Székhelye (vagy a szerző lakcíme)

A szerző elektronikus elérhetősége

Pl.:

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Újvidék, Szerbia

xxxxx@yyyyyyy

A SZÖVEG CÍME (verzál)

Ha van: *A szöveg alcíme* (kurzív)

Rövid tartalmi összefoglaló (absztrakt), tompán (behúzás nélkül), egy bekezdés.

Kulcsszavak: legfeljebb 5.

A dolgozat főszövege: 12-es betűnagyság, normál, 1-es – „szimpla” – sorköz.

A szövegben (a lapalji jegyzetekben is) pontosan kell jelölni a kis- és nagykötőjeleket, illetve a gondolatjeleket (l.: egy-egy; 1914–1918; a regény – minden más vonatkozásban – megfelelni igyekszik...).

Az új bekezdéseket sorvégi „enterrel” hozzuk létre, a behúzásokat pedig az Eszközök menü Formátum, Bekezdés, Első sor paranccsal. Kérjük a tabulátorok és a sor eleji szóközök mellőzését.

A négysorosnál hosszabb idézeteket egy sorral leválasztva, idézőjel nélkül, bal oldali 2 cm-es behúzással, új bekezdés nélkül (tompán) kérjük jelölni (kizárólag a Kezdőlap, Bekezdés, Behúzás, Bal parancssor alkalmazásával).

A közcímek (középre zárva, 12-es nagyság, kurzív)

(*számozás nélkül*) A művek címe, valamint a kiemelések dőlt (kurzív) betűvel írandók. A közcímek alatt egyéb alcímek is sorakozhatnak, középre zárva, kurzívval, a bekezdés betűnagyságával (12-es).

A címekhez és kiemelésekhez járuló toldalékokat közvetlenül a cím, illetve a kiemelés után kell írni normál szedéssel (a *Bánk bámmal*, ebben a *dalban*...). A szerzői kiemelések jelölése zárójelben történik (kiemelés tőlem – X. Y.).

A hivatkozás módja:

Az idézetek leelőhelyét magában a főszövegben jelöljük. Lábjegyzetben kommentárt, főszöveghez társuló megjegyzéseket közölhetünk a szövegszerkesztő program Hivatkozás, Lábjegyzet beszúrása paranccsal alkalmazásával.

Minden idézett szövegnek meg kell jelennie a szöveg végére illesztett *Irodalomban*. Az *Irodalom* nem bibliográfiát közöl, hanem csak azokat a műveket tünteti fel betűrendben, amelyekre a szövegben hivatkozott a szerző. Nem magyar szerző esetében a vezetéknevet vessző követi, majd a szerző teljes utónevét kiírjuk.

Az irodalomjegyzék létrehozása és a szövegbeli hivatkozás a következőképpen történik:

Könyv

Egyszerűs:

Tverdota György. 2010. *Zord bűnös vagyok, azt hiszem: József Attila kései költésze*. Pécs: Pro Pannonia.

(Tverdota 2010), idézetet követően: (Tverdota 2010, 55)

Két- vagy többszerzős:

Tolnai Ottó – Domonkos István. 1968. *Valóban mi lesz velünk*. Újvidék: Forum.

(Tolnai–Domonkos 1968, 12–13)

Négy vagy annál több szerző esetén az *Irodalomban* minden szerzőt, a főszövegben azonban csak az elsőt tüntetjük fel:

Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György. 2000.

Jelképtár. Budapest: Helikon Kiadó.

(Hoppál et al. 2000, 42)

Kötetszerkesztés:

Horváth Imre – Thomka Beáta vál. és szerk. 2010. *Narratívák 8: Narratív teológia*.

Budapest: Kijárat Kiadó.

(Horváth–Thomka 2010, 58–59)

Könyvfejezet:

Szegedy-Maszák Mihály. 1998. Fordítás és kánon. In *Irodalmi kánonok*. 47–70.

Debrecen: Csokonai Kiadó.

(Szegedy-Maszák 1998, 48)

Ricoeur, Paul. 1999. Emlékezet – felejtés – történelem. Ford. Rózsahegyi Edit. In

Narratívák 3: A kultúra narratívái, szerk. és a szövegeket gondozta Thomka Beáta. 51–68. Budapest: Kijárat Kiadó.

(Ricoeur 1999, 54)

Fordításban megjelent mű:

García Márquez, Gábrriel. 1990. *Szerelem a kolera idején*. Ford. Székács Vera. Bu-

dapest: Magvető.

(García Márquez 1990, 77)

Elektronikus könyv:

Dragomán György. 2014. *Máglya*. Budapest: Magvető. Epub.

(Dragomán 2014)

Interneten elérhető publikáció esetében zárójelben az utolsó megtekintés dátumát kérjük feltüntetni:

Krúdy Gyula. 1967. *Régi pesti históriák: Színes írások*. Budapest: Magvető. <http://mek.oszk.hu/00800/00869> (2015. jún. 9.)

(Krúdy 1967)

Cikkek, tanulmányok

Folyóirat (a folyóirat címe után az évfolyam következik):

Lengyel Zsolt. 2014. Szóasszociációs vizsgálatok. *Hungarológiai Közlemények* 45 (4): 1–12.

(Lengyel 2014, 10)

Lap:

Fenyvesi Ottó. 2015. Modern folklór. *Magyar Szó – Kilátó*, jan. 24–25. 24.

(Fenyvesi 2015, 24)

Interneten elérhető lap vagy folyóirat:

Szemere Katalin. 2015. Hörpölték a kultúrát. *Népszabadság*, jún. 8. <http://nol.hu/kultura/haraphato-eneklesi-vagy-1538629> (2015. jún. 9.)

(Szemere 2015)

Elektronikus publikáció:

Keresztesi József. 2014. Kilépés a múzeumból. *Litera* <http://www.litera.hu/hirek/peterfy-a-kitomott-barbar> (2015. jún. 9.)

(Keresztesi 2014)

Ha a cikknek DOI-száma van, kérjük azt is feltüntetni a hivatkozás végén.

A fenti jelölésmód érvényes a lábjegyzetekre is.

Idegen nyelvű kiadványokra való hivatkozáskor a bibliográfiai adatok élén a szerző családneve áll első helyen, utána vesszővel elválasztva következik utóneve (l.: Ricoeur, Paul). Nemcsak a mű címe, hanem a kiadó neve, illetve a kiadás helye is idegen nyelven írandó.

A hivatkozások létrehozása során az itt föl nem tüntetett esetekben a Chicago Manual of Style Autor-Date System rendszerét tekintjük irányadónak:

http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html

A dolgozatot címmel ellátott angol, valamint szerb nyelvű rezümé és kulcsszavak zárják.

Kérjük a szerzőket, hogy kéziratuk beküldése előtt ellenőrizzék szövegük helyesírását, nyelvhelyességét, a jelölések pontosságát és következetességét, a közcímek következetes alkalmazását, valamint korrigálják a betűhibákat. A nyelvi-helyesírási gondozatlan kéziratokat, valamint azokat, amelyek nem tartják be az itt feltüntetett szerkesztői utasításokat, kénytelenek leszünk átdolgozásra javasolni.

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

Szerkesztőség / Redakcija / Editorial Office
Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju
21000 Novi Sad, ul. dr Zorana Đinđića 2.
Tel.: (+381 21) 485 3878
e-mail: hungar@ff.uns.ac.rs
URL: <http://hungarologiaikozlemeneyk.ff.uns.ac.rs>

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

821.511.141+811.511.141

HUNGAROLÓGIAI Közlemények = Hungarološka saopštenja = Papers of Hungarian Studies : az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének folyóirata / főszerkesztő Toldi Éva. – 8. évf. 26/27. sz. (1976) – . – Novi Sad : Filozofski fakultet, 1976–

Háromhavonta. – A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei folytatása = ISSN 0350-1353.

Kiadása másik médiumon: Hungarológiai Közlemények (online) = ISSN 2406-3266

ISSN 0350-2430 = Hungarológiai Közlemények (Print)

COBISS.SR-ID 17698

Szerkesztőségi titkár / Sekretar redakcije / Editorial secretary: Szabó Laki Boglárka
Angol fordítás / Prevod na engleski / English translation: McConnell-Duff Márta
Szerb fordítás / Prevod na srpski / Serbian translation: Andrić Edit
Lektor-korrektor / Lektura i korektura / Proof-reader: Buzás Márta
A szerb szövegeket lektorálta / Lektor za srpski jezik / Proof-reader for Serbianian Language: Ljiljana Čuk
Fedőlapterv / Korice / Cover: Kapitány Attila
Műszaki előkészítés / Priprema za štampu / Layout: Dataprint
Példányszám / Tiraž / Copy: 150
Nyomda / Štampa / Print: Futura, Újvidék, 2021

ISSN 0350-2430

9 770350 243006